

KULTURMARKSVÅRD - LÄNKEN MELLAN MÄNNISKA OCH NATUR 2004–2007

SLUTRAPPORT

Johanna Franzén, Maria Hoflin, Tommy
Lennartsson, Camilla Nyberg-Selander

Centrum för biologisk mångfald

Innehållsförteckning

1. Projektets bakgrund	3
2. Projektorganisation.....	4
3. Projektbudget och finansiärer.....	5
4. Projektets verksamhet.....	5
4.1 projekttid.....	5
4.2 Att observera i utförande av projektet.....	5
4.3 projektets målsättningar.....	6
4.4 huvudsaklig verksamhet.....	6
a) Information	6
b) Samverkan och näringslivsutveckling.....	9
c) Inventeringar.....	13
d) Restaureringar och återupptagen skötsel.....	15
5. Projektresultat.....	17
5.1 Uppnådda resultat.....	17
5.2 Uppföljningsindikatorer.....	21
5.2.1. Generella indikatorer.....	21
5.2.2. Övriga egna indikatorer.....	21
5.3 Övriga kvalitativa resultat.....	22
5.4 I vilka avseenden lyckades man fint/dåligt samt några ord om projektadministrationen.....	23
6. Utnyttjandet av projektresultaten efter projektets slut.....	28
7. I projektet utarbetat material.....	30
8. Ekonomisk slutredovisning.....	32

Bilagor:

- Bilaga 1. Projektpersonal och Samarbetspartners i projektet
- Bilaga 2. Delmål i projektet
- Bilaga 3. Åtgärder i kronologisk ordning
- Bilaga 4. Jordbrukets miljöspecialstöd
- Bilaga 5. Slutrapport CBM Interreg
- Bilaga 6. Reserapport från besöksresan till Åland och Uppland
- Bilaga 7. Reserapport från Highland cattle resan till Nagu
- Bilaga 8. WWFs röjningsläger på Åland
- Bilaga 9. Karta Sydvästra Finland, inventerade ängs- och hagmarker och förverkligad skötsel
- Bilaga 10. Karta Åland, inventerade ängs- och hagmarker
- Bilaga 11. Karta Upplandsstiftelsen, Besökta gårdar 2005 - 2006
- Bilaga 12. Karta Upplandsstiftelsens kartering av gamla ängs- och hagmarker på Norrön
- Bilaga 13. Karta Upplandsstiftelsen, fjärilsinventering 2005 - 2006
- Bilaga 14. Tabell 3, Generella indikatorer

1. PROJEKTETS BAKGRUND

Projektet Skärgårdens kulturmarker verkade i sydvästra Finlands skärgård, och i Upplands och Södermanlands kustområden och skärgårdar från maj 2001 till augusti 2004. Projektet arbetade för att öka kunskapen om de speciella natur- och kulturvärden som finns i skärgårdens kulturlandskap samt för att inspirera markägare till att sköta värdefulla områden. Tack vare projektet inleddes samarbete projektpartnerna emellan. Olika modeller för planering, förverkligande och lokal skötselpraktik, och gemensamma problem angående skötseln av kulturlandskapet, har kommit fram genom projektet.

Projektet "Kulturmarksvård, länken mellan människa och natur" kan ses som nästa fas på vägen till bestående skötsel av skärgårdens kulturlandskap. Ett av de största hoten mot den biologiska mångfalden i skärgården är nedläggningen av jordbruk, vilket leder till igenväxning av markerna. Projektet arbetar därför för att skapa eller återställa en levande landsbygd i kust och skärgård. Detta görs genom att öka sysselsättningen inom landskapsvården, samt genom andra åtgärder vilka gynnar fortsatt eller återupptagen betesdrift och nyttjande av markerna, t ex ökad lönsamhet av djurhållning genom olika typer av samarbeten.

Näringslivet på landsbygden i skärgården gynnas av att man utnyttjar det småskaliga, traditionella jordbrukslandskapet med betade marker, slåtterängar och skogsbeten som finns kvar. Om man kan kombinera en lönsam produktion av livsmedel, dvs traditionell jordbruksproduktion, med produktion av biologisk mångfald, friluftsliv och kulturhistoriska värden, så kan det öppna landskapet bevaras för kommande generationer. Därför arbetar projektet också för ett naturbeteskött-koncept från skärgården.

Förutsättningarna för projektarbetet har varierat inom projektområdet vilket inneburit att verksamheten lagts upp något olika mellan regionerna trots att man arbetat med gemensamma huvudteman. Till exempel det viktigaste finansieringsmedlet för skötsel av traditionella ängs- och betesmarker, jordbrukets miljöspecialstöd, är olika utformat i alla regioner vilket har styrt verksamheten. I Sverige har man kunnat söka också annan finansiering för skötseln, vilket endast varit möjligt i mycket liten skala i Finland och inte alls på Åland. I Sverige, och delvis i Finland hade man också från tidigare tillgång till inventeringar av värdefulla ängs- och betesmarker, medan det på Åland inte funnits rådgivning om landskapsvård eller inventeringar från tidigare. Då Åland kom med i Kulturmarksvårdsprojektet i februari 2005 måste arbetet med de i projektplanen ställda målen börja helt från grunden. Med tanke på stödsystemets uppbyggnad och tröghet, tiden att bygga upp ett kontaktnätverk med markägare och intresserade krävde den relativt korta projekttiden en intensiv start för att nå ut till jordbrukare och allmänhet om det för Åland helt nya projektet.

Att konkreta skötselåtgärder som röjningar och ingärdande av värdefulla marker inte kunnat finansieras genom Interreg-programmet har lösts genom att projektera investeringar i andra projekt. Förutsättningarna för att starta upp kompletterande samarbetsprojekt har dock varierat mellan regionerna.

2. PROJEKTORGANISATION

Projektet var ett samarbete mellan fyra projektpartners. Projektets huvudsökande i Finland, två medsökande från Sverige och en från Åland. Projektets huvudsökande, Sydvästra Finlands miljöcentral, är en statlig regional miljömyndighet. Sydvästra Finlands miljöcentral ansvarade för projektets koordinering, ansökningar och transaktioner av utanordnad finansiering.

De andra partnererna var Upplandsstiftelsen, Centrum för Biologisk mångfald (CBM) vid Sveriges lantbruksuniversitet och Ålands hushållningssällskap. Ålands hushållningssällskap är en rådgivningsorganisation för lantbruksnäringar. Upplandsstiftelsen är en ideell organisation vars verksamhet skall stimulera till ökat friluftsliv och verka för bevarande och vård av den uppländska naturen. På Upplandsstiftelsen har detta projektet ingått i det större paraplyprojektet Roslagshagar där det har utgjort basen för Roslagshagar, eftersom en stor del av den egna arbetstiden ingått i Interregprojektet. Centrum för biologisk mångfald (CBM) är ett nationellt centrum gemensamt för Sveriges lantbruksuniversitet och Uppsala Universitet, som arbetar med Sveriges genomförande av mångfaldskonventionen. CBM har inom projektet ansvarat för att ta fram ny kunskap om skötsel och skötselproblem.

Se Bilaga 1 för projektpersonal och Samarbetspartners.

Styrgruppen

Styrgruppen har bestått av:

Leena Lehtomaa, Sydvästra Finlands miljöcentral

Johanna Franzén, Sydvästra Finlands miljöcentral

Seppo Kotiranta, Sydvästra Finlands miljöcentral, en del av tiden

Maria Hoflin, Upplandsstiftelsen

Björn-Gunnar Lagström, Upplandsstiftelsen

Sara Overud, Upplandsstiftelsen, en del av tiden

Tommy Lennartsson, Centrum för Biologisk mångfald

Stig Andersson, Ålands hushållningssällskap

Camilla Nyberg-Selander, Ålands hushållningssällskap

Styrgruppen har haft möten två gånger i året, en gång på våren och en på hösten. Fyra styrgruppsmöten har hållits under projektiden, samt ett under föregående projekt då uppstartande av detta projekt diskuterades och presenterades i Ålands radio (sommaren 2004). Det har varit praktiskt att hålla möten på Åland dit alla har haft lätt att ta sig. Förutom styrgruppsmedlemmarna har Jana Lemberg, Interreg sekretariatet, Anett Persson, Upplandsstiftelsen och Jessika Rapo, Sydvästra Finlands miljöcentral, deltagit i styrgruppsmötena.

Det har varit till fördel att de som sitter i styrgruppen själva arbetar i projektet. Detta har gett en närmare koppling och tätare projektorganisation. Träffar i den här formen har varit bra för allmänna diskussioner och erfarenhetsutbyte.

3. PROJEKTBUDET OCH FINANSIÄRER

Den godkända projektbudgeten enligt grundansökan år 2003 var 635 947€ Projektet hade inga intäkter. Finansiärer i projektet var den Europeiska regionala utvecklingsfonden (ca 50%), de svenska nationella finansiärerna Upplandsstiftelsen och Centrum för Biologisk Mångfald, den åländska nationella finansiären Ålands landskapsregering samt de finländska nationella finansiärerna Sydvästra Finlands miljöcentral, Egentliga Finlands Arbetskrafts- och näringscentral (T&E-centralen) och Egentliga Finlands förbund. De nationella finansiärerna ansvarar för ca 50% av kostnaderna.

Budgeten är relativt jämnt fördelad bland alla medsökande. Detta är till fördel eftersom det skapar engagemang för projektet bland alla medsökande.

4. PROJEKTETS VERKSAMHET

4.1 Projektid

Projekttiden var 1.9.2004 – 31.12.2006, då alla medsökande hade verksamhet förutom Ålands hushållningssällskap, som hade verksamhet 1.2.2005 – 31.10.2006. Sydvästra Finlands miljöcentral hade därtill verksamhet till den 31.3.2007. Under projekttiden genomförde medsökandena gemensamma och egna åtgärder inom ramarna för projektplanen.

4.2 Att observera i utförande av projektet

Att vi kunnat **bygga på** vårt tidigare Interreg-projekt ”Skärgårdens kulturmarker”, men med annan inriktning, har varit positivt. Dock skulle en ytterligare projektperiod behövas för att nå våra mål i större omfattning. För att skötseln ska bli bestående långsiktigt och för att landskapsvårdsföretagen ska kunna bli bärkraftiga, krävs hjälp med de ekonomiskt tunga bitarna för att kunna nyttja markerna. Detta gäller främst bidrag till stängsel (Sverige och Åland), djurbyggnader och restaureringar. Fortsatt arbete med nätverk, samverkan och utveckling av nischprodukter från landskapet skulle också behövas.

Projekttiden för detta projekt, knappt 2,5 år är en mycket kort tid för ett projekt som till stor del bygger på nära samarbete med lantbrukare och andra landsbygdsföretagare. Vi kan ge råd och stöd till utveckling av företagen, men det krävs tid för de enskilda företagarna att planera och genomföra förändringar av sin verksamhet. Vår uppfattning är att ett landsbygdsutvecklings-projekt, som detta kan kallas, borde verka i minst 10 år i ett området för att få fullt genomslag. Efter den tiden bör det också finnas stora möjligheter att utvecklingen rullar på i samma riktning av sig själv genom nya entreprenörer, kontaktnätverk.

Redan etablerat samarbete positivt. Eftersom alla medsökanden förutom Ålands hushållningssällskap hade samarbetat redan tidigare, fanns det färdigt utarbetade former för samarbete. Det fanns också mycket information, bl.a. inventeringar från tidigare, som direkt kunde nyttjas och kunskap om var en insats behövdes. Också samarbetsorganisationer från skärgården samt vissa markägare och andra skärgårdsbor var bekanta från tidigare, vilket förstås inte hindrade att många nya kontakter gjordes. Mindre projekttid gick således åt till att etablera kontakter mot verksamhetsområdet. På Åland började man från nolläge med

information om projektet och genom att göra en stor inventering av de kvarvarande ängs- och betesmarkerna i den åländska skärgården. Genom information i artiklar och pressmeddelanden i de lokala tidningarna nådde projektet ut till alla intresserade på Åland. Jordbrukarna fick projektet effektivt kontakt med genom annonser i landsbygdscentrets tidning Landsbygdsnytt och genom inbjudning till ett par informationstillfällen om projektet. Att projektet drivits genom Ålands Hushållningssällskap har inneburit fördelar då man till betydande del kunnat utnyttja rådgivarna och deras kontaktnät. För att nå ut till skärgårdsjordbrukarna anordnades speciella informationstillfällen i Brändö, Kumlinge och på Kökar. På detta sätt har projektet effektivt på olika nivåer fått kontakt med intresserade mark- och djurägare i hela landskapet. Den snabba uppstarten av projektet gjorde det möjligt att hjälpa markägare med inventering av sina marker och stödansökningar redan våren 2005.

4.3 Projektets målsättningar

Projektet har sex huvudmålsättningar som uppnåddes genom åtta delmål och planerade åtgärder. Huvudmålen listas här, se bilaga 2 för delmålen.

- A. Återupptagen skötsel eller förbättrad skötsel i skärgårdens ängs- och hagmarker.
- B. Förbättrade möjligheter till långsiktig skötsel av ängs- och hagmarker genom lokala entreprenörer.
- C. Ökad kvalitet i skötseln av ängs- och hagmarker så att representiva och hotade naturtyper och arter ska ha möjlighet att överleva på lång sikt.
- D. Ökad kunskap om kulturlandskapets naturvärden genom småskalig turistföretagsamhet.
- E. Ökat samarbete mellan projektpartners och andra naturvårdsorganisationer i de tre områdena.
- F. Ökade förutsättningar för rekreation och friluftsliv.

4.4 Huvudsaklig verksamhet

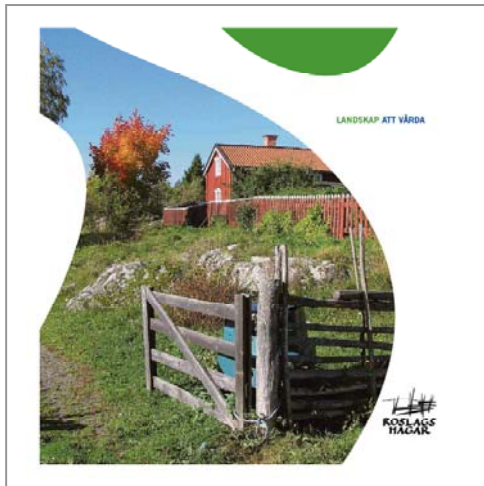
I följande stycke har projektverksamheten delats in i fyra huvudsakliga verksamhetsområden genom vilka projektets målsättningar nåtts; Information, Samverkan och näringslivsutveckling, Inventeringar samt Restaureringar och återupptagen skötsel. Se bilaga 3 för åtgärder i kronologisk ordning.

a) Information

Genom detta verksamhetsområde har huvudmålen A, B, C, D och F nåtts. Verksamheten har beskrivits kortfattat, vissa exempel har beskrivits mera ingående.

Projektet har i alla projektområden spridit allmän och specifik information om kulturbiotoper, skötseln av dem och hur man kan få finansiering för skötseln. Man har berättat, visat och delat ut informationsmaterial om landskapvård (bl.a. broschyrer, böcker, skötselplaner, rapporter,

filmer) åt jordbrukare, markägare, entreprenörer, bibliotek och andra intresserade. Egna broschyrer och bok har gjorts, man har också använt färdigt förekommande material. Detta har gjorts på föreläsningar, seminarier, kurser, besöksresor och direkt åt markägaren eller jordbrukaren på gården, per telefon eller post.

Det har det varit en stor och viktig del inom projektet att skriftligen sprida information om det fortskridande arbetet och erfarenheter som har kommit därav. Organisationernas egna hemsidor har varit en viktig länk där information om projektets aktiviteter lagt ut. Man har därtill informerat om aktuella föreläsningar, kurser och besöksresor genom annonser och direkta utskick. Upplandsstiftelsen har även skickat ut ett nyhetsbrev via post två gånger per år till alla personer som på något sätt varit i kontakt med projektet. Här informeras exempelvis om kommande inventeringar och inventeringsresultat, vad brukare kan få hjälp med samt om intressanta kurser och fältvandringar.

Projektet har t. ex. producerat en skrift ”Landskap att vårda”. I denna berättas det om särskilt värdefulla naturtyper i norra Roslagen, hur man känner igen dem och hur de kan skötas.

Skriftens främsta målgrupp är lantbrukare och fritidsboende i norra Roslagen, men även alla andra som vill veta mer om den kustnära naturen och vad man kan göra för att bevara det unika kulturlandskapet. Skriften har delats ut också i sydvästra Finland och finns på miljöcentralens hemsida.

I Sydvästra Finland informerade konsulten Viri-Teppo Pärnä år 2005 om kulturlandskapet och dess betydelse för naturen och människor längs med Postvägen på 15 olika ställen i samarbete med Postvägen-projektet.

Information om finansieringsmedel för skötsel av kulturlandskapet

Information om finansiering av skötsel av kulturlandskapet i respektive region. Stödssystemen varierar från region till region. Det viktigaste finansieringsmedlet är jordbrukets miljöspecialstöd för skötseln av kulturlandskapet, t. ex. miljöstöden för betesmarker, slätterängar och skogsbeten, (delfinansieras av EU), (Se bilaga 4 för jämförelse av miljöstöden i varje projektregion.) Genom stödet får jordbrukaren kostnaderna med skötselarbetet ersatta till en viss del. Projektet har informerat om varifrån ansökningsblanketter kan fås, hur man fyller i dem, berättat om vilken typ av områden som är stödberättigade, vilken skötsel som krävs och svarat på andra frågor som är relaterade till stödet. (Upplandsst., CBM, Åland, Finl.)

Information och påtryckning på myndigheter och program

Information och påtryckning på tjänstemän för att förbättra samarbete mellan producenter och myndigheter, för att förbättra miljöstödsreglerna samt för att förenkla och få djurhållningen mera lönsam. Diskussioner om stödrelaterade problem i projektområdet med de stödbetalande myndigheterna i regionerna. På finska sidan har många djurägande skärgårdsbor bosatta på holmar haft problem att uppfylla kravet på 3 ha åkermark för att vara berättigade till

landskapsvårdsstödet. Också problem med beräkning av foderareal i skärgårdsområden och arrendering av statlig mark har tagits upp. (alla)

Information till myndigheter om landskapsvårdsstödens betydelse för att upprätthålla det artrika traditionella jordbrukslandskapet med sin öppna karaktär. (alla)

Projektet har kunnat ställa upp som bollplank för Ålands landsbygdscentrums rådgivare och anlåtats av Ålands natur och miljö i olika frågor. Ålands projektledare var medlem i arbetsgruppen för utarbetande av det nya LBU-programmets axel 2 där bl. a. miljöstöden för naturbetesmarkerna ingår. (Åland)

Artiklar

Artiklar om kulturlandskapet, landskapsvård och hur detta kan kopplas ihop med näringsliv och landsbygdsutveckling. T. ex. i Lantbrukets affärstidningen ATL, Turun Sanomat, Tidskriften Skärgård, Lommen (Tidskriften för Nordiska kulturlandskapsförbundet). (alla)

Information om bidrag

Information om miljöcentralens "Understöd för miljövård i skärgården" och "Understöd för vården av byggnadsarvet" som skärgårdsbor i Finland kan söka. (Fin)

Information om WWFs stängselbidrag som ges möjlighet att få del av genom Upplandsstiftelsens projekt Roslagshagar.

Information om restaureringsuppdrag för markägare och entreprenörer i sådana områden som hyser arter som omfattas av det nationella "Åtgärdsprogrammet för hotade arter".

Information om samarbete med länsstyrelsen och brukare gällande Natura 2000 områden och Naturreservat i odlingslandskapet, vad gäller skötsel och restaurering.

Information om ett lokalt naturvårdsprojekt tillsammans med Östhammars kommun, genom vilket det finns möjlighet att få hjälp med en del röjningar och stängsling av nya områden. (Upplandsst)

Hjälp med ansökningar om medel för icke-jordbrukare som Ålands Landskapsregering beviljar för restaureringsåtgärder och åtgärder som leder till betesgång. (Åland)

Information om maskiner som kan lånas för landskapsvård

Sydvästra Finlands miljöcentral lånar ut två handdrivna slättermaskiner. Dessa brukar vara utlånade hela sommarsäsongen. Upplandsstiftelsen lånar ut slättermaskin, transportvagn för djur och bergsborr för stängselbygge på berg. På Åland verkar en maskinring i egen regi. (Upplandsst., Finl.)

Ny kunskap om skötsel och skötselproblem i skärgårdens gräsmarker

CBM har tagit fram kunskap om i vilken mån skärgårdsbiotoper skiljer sig från liknande biotoper i inlandet och om det behövs särskilda skötselrekommendationer i skärgården samt hur man bevarar biologisk mångfald i skärgårdens gräsmarker. Se bilaga 5 för CBMs verksamhet och resultat. (CBM)

Informationstavlor

Informationstavlor om biologisk mångfald och landskapets kulturhistoria vid representativa lokaler i Roslagen. (Upplandsst.)

Bymöten

I Uppland har mark- och djurägare i de olika byarna bjudits in till en diskussion om dagens och framtida skötsel av ängs- och hagmarker på lokal nivå. Från projektets sida har informerats om de naturvärden som finns i byn, möjligheter till stöd för skötseln, hur projektet kan hjälpa till mm. Deltagarna har presenterat sin syn på landskapsvård, deras egna planer och funderingar till hur byn skulle kunna utveckla verksamheten och samarbeta mer. (Upplandsst.)

Guidningar

Guidningar i fält för allmänheten i syfte att sprida kunskap om den lokala natur- och kulturmiljön i Uppland. Projektet har med hjälp av erfarna guider erbjudit vandringar med flera olika teman som fjärilar, fladdermöss och natur- och kulturmiljö. Projektet anser att det är av stor vikt att sprida kunskap och skapa förståelse för det lokala landskapet och dess värden bland de människor som spenderar hela eller delar av året i området. Detta för att bland annat minska grunden för missförstånd mellan lantbrukare och fritidsboende när det gäller vården av landskapet.

Fältvandringarna är väldigt uppskattade och det finns ett starkt intresse av att få veta mer om det område där man bor eller vistas för tillfället, både med avseende på naturförhållanden och kulturlämningar, liksom med avseende på jordbrukets förutsättningar förr och idag. Fältvandringarna fyller även ett syfte i att förmedla vad var och en kan göra för att vårda naturen på ett positivt sätt, ett nog så viktigt mål då det krävs många personers insatser för att sköta alla biologiskt viktiga småmiljöerna i landskapet. (Upplandsst.)

Mässor

Upplandsstiftelsen har deltagit i lokala mässor där vi personligen har kunnat svara på frågor och delat ut material. Dessa tillfällen har även givit oss som arbetar med projektet väldigt mycket då vi fått möjligheten att komma i kontakt med personer som är intresserade av vårda det lokala landskapet. (Upplandsst.)

b) Samverkan och näringslivsutveckling

Genom detta verksamhetsområde har huvudmålen A, B, D och F nåtts.

Genom olika former av samverkan ges bättre möjlighet till återupptagen, förbättrad och långsiktig skötsel av skärgårdens ängs- och betesmarker av lokala entreprenörer. Genom samverkan kopplas dessutom ökad kunskap om kulturlandskapets naturvärden och landskapsvård till produktion, lönsamhet, småskaligt turistföretagande och ökade förutsättningarna för rekreation och friluftsliv.

Studieresa med inriktning på nötdjur, Uppland-Åland 2005

I september 2005 ordnades en gemensam studieresa för lantbrukare och verksamhetsutövare med anknytning till lantbruket från Sydvästra Finland, Åland och Uppland. Ett viktigt syfte med resan var att ge intresserade från projektområdet möjlighet till idé- och erfarenhetsutbyte över nationsgränserna. Under den två dagar långa resan besöktes bland annat olika gårdar med nötdjur- inriktning i Uppland och på Åland. Dessa besök var mycket uppskattade av deltagarna, där de fick uppslag till olika byggnadslösningar och djurhållningsformer. Studiebesöken visade även tydligt på de skillnader som råder mellan Sverige och Åland, särskilt med avseende på miljöstödsregler, vilket skapar olika förutsättning för att driva jordbruk på annars väldigt likartade marker. Med på resan var sammanlagt 45 personer. Se bilaga 6. (alla)

Highland cattle-studieresa, Åboland 2006

Studieresa från Åland till två Highland cattle-boskapsgårdar i Nagu, Åboland där Västanfjärds Highland-projekt presenterades och gårdarna berättade om sin verksamhet. Studieresan hade totalt 20 deltagare från Åland och Åboland. Från studieresan gjordes ett tv-reportage för FST. Se bilaga 7. (Ål, Finl)

Kurser på Ålands Landsbygdscentrum

Två kurser med anknytning till landskapsvård arrangerades på Ålands Landsbygdscentrum våren 2006. "Bete och betesdjur – tjäna pengar på betet" och "Stängselkurs". Kurserna tog upp olika aspekter av produktion och stängsling på naturbeten. Kurserna marknadsfördes i alla regioner åt producenter och tjänstemän och hade deltagare från Åland och fastlandet. (alla)

Fältkurs, Uppland 2006

Under hösten 2006 anordnades en kurs i Sverige som behandlade ämnet ”Skötselkrävande biotoper vid kusten”. Till kursen inbjöds organisationer med naturvårdsanknytning, tjänstemän och enskilda brukare från hela projektområdet. Tyvärr var det svårt att locka några deltagare från Finland och Åland, trots påtryckningar från deras projektledning. Kursen fylldes istället upp av deltagare från svenska organisationer och myndigheter som Länsstyrelsen, Skogsstyrelsen och Norrtälje Naturvårdsfond. Syftet med kursen var att belysa och diskutera olika aspekter av skötsel och restaurering i kustbiotoper. Under kursen hölls hela tiden en diskussion kring dagens naturvårdsarbete, vilka kunskapsluckor som finns och hur befintligt regelsystem kan användas på bästa sätt i naturvårdsarbetet. (Upplandsst., CBM)

Seminarium om lönsam lammproduktion, Åland 2006

Ett för regionerna gemensamt seminarium om lönsam lammproduktion ordnades på Åland i samarbete med Fåravelsförening rf. Ämnen som utfodringssystem, slaktmognadsbedömning, betesplanering och naturbetenas roll i lammuppfödningen togs upp. Som föreläsare fungerade lammrådgivaren Stina Stabo från Uppsala hushållningssällskap. 20 deltagare. (alla)

Samarbete med turismföretag

Samarbete med turismföretag som fått ekonomiskt stöd för sitt landskapsvårdsarbete och hjälp med t. ex. broschyrer. Småskalig turism med inriktning på landsbyggs- och naturturism gynnas av betade marker och välkött kulturlandskap vilket lockar besökare och ger extra inkomster åt gårdsfolket. I Sydvästra Finland har t. ex. betesmarker röjts och fårstängsel underhållits vid två gårdar där man satsar på turism. Ersättning är planerad också till Töfsala (Taivassalo) för att få igång bete på strandängen vid en gård där man arrangerar bröllop och andra kalas.

I Sverige har projektet samarbetat t. ex. med Mellangården, Östra Tvärnö som är ett mångsysslande företag som har flera verksamheter; landskapsvård, nöt- och får uppfödning, försäljning av lammprodukter, bo på lantgård, islandshästturer, cateringverksamhet, och skogsbruk. Dessutom bygger de gärdesgård och gör ekstolp till stängsel. Gården är ett jättebra exempel på hur man genom olika verksamheter kan leva på landsbygden i Roslagen. När projektet kom i kontakt med Mellangården var de i en vändpunkt där de funderade på om de skulle fortsätta med djuren och landskapsvården. Med hjälp av projektet ville de satsa på det och landskapsvården är nu den största verksamheten. Projektet har främst samarbetat med Mellangården kring utvecklingen av djurhållningen och kulturmarkerna på gården. Till att börja med har projektet bidragit till att deras marker nu blivit Naturreservat. Utöver detta har vi lyckats få flera organisationer och myndigheter att vara med och bidra till en ny ladugård så att de kan ha kvar och utöka sin djurbesättning och sköta markerna i reservatet. Vi har även samverkat kring djurförmedling så att Mellangårdens djur betar även några andras marker i omgivningen. I övrigt har vi haft gemensamma fältvandringar för allmänheten. Mellangården har visat upp sin gård och fungerat som förebild i flera sammanhang, t ex under studieresan för nötuppfödare 2005, samt under Roslagshagars informationsresa 2006. Planer finns även på att Mellangården håller i ett nätverk mellan markägare/djurägare/entreprenörer som sköter

värdefulla ängs- och hagmarker i området. Därmed kan denna kontakt leva vidare efter projektets slut.(Upplandsst., Ål, Fin)

Utveckling av produkten naturbeteskött

En viktig förutsättning för att få långsiktighet i naturvårdsarbetet är att skapa goda ekonomiska förutsättningar för djurhållaren. Ett sätt att gynna långsiktigheten i naturvården är att djur som betat på naturbetesmark får ett ekonomiskt mervärde genom att den naturvårdsnytta som djuren gör på naturbetesmarkerna kombineras med att brukaren får extra betalt för köttet. Konceptet är framtaget av Världsnaturfonden i Sverige och mer finns att läsa, gällande kriterier mm, på WWFs hemsida: www.wwf.se/naturbete. Med utgångspunkt från detta genomförde Upplandsstiftelsen och Världsnaturfonden (WWF) under våren 2006 en förundersökning med syftet att kartlägga intresset hos djurhållare, butiker och konsumenter i Östhammar, Norrtälje, Österåker och Täby kommuner för produktion av *Naturbeteskött från Roslagen*. Arbetet undersökte även förutsättningarna för en producentring av djurhållande bönder som har kapacitet att erbjuda regelbundna leveranser av slaktfärdiga djur. Själva förundersökningen hade extern finansiering. För att berätta om förundersökningens resultat bjöd Upplandsstiftelsen in till ett informationsmöte i juni 2006, dit alla intresserade mark- och djurägare i projektområdet (också Åland och Finland) var välkomna. Även skriftlig information skickades ut till alla mark- och djurägare som projektet har kontakt med i Östhammarsområdet. Arbete har nu kommit så långt att konceptet, till vilket ett mindre antal djurägare i Östhammar och Norrtäljeområdet är kopplade, är på gång att startas upp.

På finska sidan har projektet haft anställd konsult Kitty Abrahamsson från Sydvästkustens betesköttsproducenter tiden 1.8-31.12.2005 med uppgift att köra igång betesköttsföreningens verksamhet. I samarbete med betesköttsproducenterna och Skärgårdssmak-projektet har man utrett intresse och förutsättningar för ett framtida samarbete mellan restauranger och butiker knutna till Skärgårdssmak och producenter av naturbeteskött. Sommaren 2006 beslöt Skärgårdssmak och Skärgårdens partihandel att förmedla en leverans på 2 st. nöt för att testa efterfrågan på naturbeteskött. Under hösten 2006 demonstrerades naturbeteskött i några mataffärer på Åland och samarbetet planeras fortsätta.

På Åland ordnades den 26.4.2006 ett gemensamt Sverige (inventering gjordes 2001, inom Interreg-Skärgårdens kulturmarker). Djurstallarnas dåliga skick var, och är, den avgörande orsaken till att djurgårdar läggs ner och att få yngre företagare att ta över verksamheten. Många djurstallar i området har fel mått enligt EU-kraven, undermålig ventilation och är svårjobbade. En del djurägare har fått dispens för att ha djur några år till, men utan åtgärd tvingas dessa också sluta. Ekonomin hos de småbrukare som dominerar området tillåter inte nybyggnationer.

Betesdjuren är helt avgörande för skötseln av ängs- och hagmarker. Vi kan jobba hur mycket som helst med rådgivning, skötsel och restaurering av landskapet, men tar vi inte ladugårdsproblemet på allvar kommer ändå betesdjuren att fortsätta minska. Därmed minskar också antalet landsbygdsföretagare. Inom detta projekts ramar har vi därför startat ett samarbete med länsstyrelsen för att förbättra djurbyggnader i området. Länsstyrelsen har möjlighet att bidra med finansiering av om- och nybyggnader av ladugårdar som förser skyddade områden med betesdjur (naturreservat/Natura2000).

Inom projektet erbjuder vi dessutom djurbönderna/landsbygdsföretagarna rådgivning kring om- och nybyggnader av djurstallar, planering av djurhållning och djurslag, ekonomiska kalkyler kring djuruppfödning på naturbetesmarker, olika samverkansmöjligheter med andra landsbygdsföretagare, och inte minst diskussioner kring uppstart av konceptet "Naturbeteskött

från Roslagen”. Vi anlitar en konsult som har stor erfarenhet av dessa frågor för rådgivningen. Denna rådgivning med personlig kontakt kring frågorna är mycket viktig för landsbygdsföretagarnas framtidsplanering gällande djurhållning och landskapsskötsel. (Upplandsst.)diskussionsmöte med Kaj Rosberg vid Landsbygd 2006 och nötköttproducenten Tage Eriksson om förutsättningarna för och möjliga hinder för att kunna producera och sälja ett åländskt naturbeteskött. (Upplandsst., Ål, Fin)

Ladugårdsprojekt (Upplandsstiftelsen)

Ladugårdsprojektet är en del i arbetet med att långsiktigt säkra skötseln av de värdefulla ängs- och hagmarkerna, samt en del i arbetet med att starta ett koncept med lokalproducerat kött från naturbetesmarkerna (”Naturbeteskött från Roslagen”). Arbetet har initierats eftersom det visade sig att skicket på djurstallarna var ett stort och avgörande problem i projektområdet i

Informationstillfälle om hamling på Åland, april 2005

I samarbete med Landskapsregeringens miljöbyrå anordnades en hamlingskurs på Järsö och Nåtö. (Ål)

Kurs i landskapsvård i Åboland, april 2005

En kurs för blivande landskapsvårdsentreprenörer ordnades i Åboland i samarbete med Skärgårdesföretagsamhet och landskapsvård-projektet. 12 deltagare. (Finl)

Förmedling av praktikanter

I Finland har projektet förmedlat kontaktuppgifter till gårdar intresserade av att ta emot landskapsvårdspraktikanter från Pargas Fiskeri- och miljöinstitut. (Fin)

c) Inventeringar

Genom detta verksamhetsområde har huvudmålen A och C nåtts.

Inventeringar är viktiga för att kunna veta hur mycket värdefulla kulturmarker som finns inom projektområdena. Detta gör det möjligt att prioritera insatser till de stödberättigade och biologiskt mest värdefulla områdena, vilka i sin tur ger de bästa ekonomiska förutsättningarna för lantbrukarna i och med miljöersättningarna. Inventeringarna ger också grunden för informationsinsatser om naturen. Detta kan i sin tur öka naturturism till området, vilket gynnar landsbygdsföretagandet. I vissa fall, om speciella arter finns, ger detta möjligheter att få bidrag till restaureringar (i Sverige).

Projektregionerna stod på mycket olika nivå gällande bakgrundsmaterial när verksamhet inleddes. I Sverige och Finland fanns det åtminstone områdesvis färdiga inventeringar över olika naturvärden i ängs- och hagmarkerna (gjorda i i Interreg-projektet ”Skärgårdens kulturmarker”2001-2004) medan Åland var rätt oundersökt. Våra olika regioner i projektet hade olika förutsättningar när det första Interreg-projektet startade, gällande kunskapen om områdena, varför inventeringarna ser olika ut. För varje projektområde har vi bedömt vilka inventeringar som varit av mest nytta i detta projekt. Inventeringarna är till stor del kompletteringar av de tidigare inventeringarna, samt inventeringar av nya marker som tillkommit.

Inventering av igenväxande marker i Uppland

I Sverige fanns nationella ängs- och hagmarksinventeringar att tillgå sedan tidigare, främst med fokus på floran. Dessutom har marker som är med i miljöersättningarna för betesmarker inventerats. Det är dock framförallt de redan öppna och hävdade markerna som inventerats. I Uppland har projektet därför inriktat sig på att översiktligt inventera igenväxande ängs- och hagmarker för att hitta de marker som fortfarande har höga naturvärden kvar knutna till hävd. På detta sätt har vi fått ett underlag för vilka marker som bör prioriteras för restaurering i projektet. Först har befintliga inventeringar använts för att sortera bort redan dokumenterade områdena. Sedan har kartmaterial, framförallt gamla ekonomiska kartan från 40-talet, och flygbilder, använts för att sortera bort åker och skogsbruksmarker, samt för att markera områden som tidigare varit betesmark. Därefter har fältbesök gjorts i de intressanta områdena, då områdena beskrivits, avgränsats och naturvärden har noterats. Markerna har bedömts hur intressanta de är för restaurering (låg, medel, hög). Alla data har GIS-lagts. (Upplandsst)

Fjärilsinventeringar i Uppland

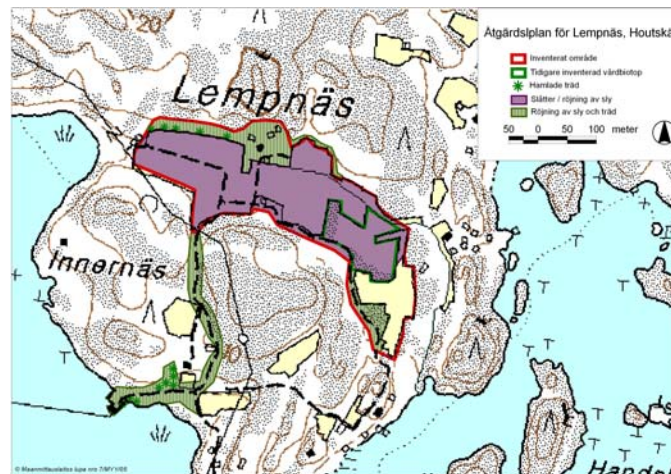
Upplandskusten har, med sin kalkrika flora och småskaligt brukade jordbrukslandskap, sedan länge varit känt för en rik insektsfauna där många fjärilar haft sina rikligaste förekomster i landet. Dock har de undersökningar som gjorts tidigare varit sporadiska och några grundligare studier av fjärilsfaunan har inte gjorts. Upplandsstiftelsen genomförde en fjärilsinventering som ett pilotprojekt 1996-97 i området. Därefter har omfattande inventeringar gjorts inom Interreg-projektet ”Skärgårdens kulturmarker” (2001-2004). Många fjärilsarter är hårt knutna till sitt habitat och sin värdväxt och fungerar därför mycket bra som indikatorarter för de miljöer som de förekommer i. Se vidare rapport om fjärilsinventeringarna. Fjärilsinventeringarna har till stor del utgjort grunden för vilka områden vi prioriterat för restaurering. Dessa inventeringar har också gjort att vi kunnat söka restaureringsmedel för hotade arter till en del områden. (Upplandsst)

Inventering sommaren 2005 på Åland

Inventering för att finna och dokumentera värdefulla ängs- och betesmarker i den åländska skärgården (kommunerna Kumlinge, Brändö, Sottunga, Föglö, Kökar, Saltvik och Finström). De tillgängliga inventeringarna som finns är från 1960 och -70 -talen och då kulturmarkerna är en produkt av det småskaliga jordbruket så har de till följd av jordbrukets omstrukturering till stor del blivit inaktuella. Inventeringarna är också mycket översiktliga och i synnerhet i den åländska skärgården saknades material om kulturmarkernas tillstånd. För att få en uppfattning om deras situation idag utfördes en inventering av olika naturbetsområden i skärgården sommaren 2005. Inventeringen gjordes av en utbildad inventerare som anställdes av projektet för uppgiften. (Ål)

Växtinventeringar och skötselplaner i Sydvästra Finland

Växtinventering och skötselplaner för 8 områden i Sydvästra Finland. Största delen av områdena restaurerades sedan genom projektet Skärgårdsföretagsamhet och landskapsvård. (Fin)

Rapport om Velkuas vårdbiotoper

Sammanställning av rapport över värdefulla ängs- och betesmarker (vårdbiotoper) i Velka kommun. (Fin)

d) Restaureringar och återupptagen skötsel

Genom detta verksamhetsområde har huvudmålet A och F nåtts.

Projektet kan inte själv finansiera skötselåtgärder men har kunnat hjälpa till att hitta finansiering för restaurering av värdefulla områden genom att lägga tid på ansökningar, besök hos lantbrukare och administration kring förmedlingen av dessa medel.

Projektet vill stimulera markägare/jordbrukare att restaurera igenväxande gamla ängs- och hagmarker, eller marker som är i dåligt skick, och återinföra bete eller slåtter. De instrument vi haft för detta är inventeringar för att påvisa arter som är beroende av skötsel, enskild rådgivning kring skötsel, ekonomi, miljöersättningar mm, samt upprättande av skötsel- och restaureringsplaner. Vi har också förverkligat restaurering i samarbete med andra organisationer.

Rådgivning och skötselplaner

Det direkta verktyget vi haft inom detta projekt för att stimulera till skötsel och restaurering av ängs- och hagmarker är rådgivning direkt till landskapsvårdarna där markerna de ansvarar för går igenom och skötseln diskuteras. För vissa områden har mer omfattande skötsel- och restaureringsplaner tagits fram, vilket i sin tur stimulerar till och underlättar skötseln. Detta har bl.a. gjorts på några områden i Finland. I alla regioner har enskild rådgivning erbjudits till alla som är intresserade. Minst ett fältbesök har då gjorts på gården tillsammans med lantbrukaren eller markägaren. Vi har haft med oss gamla kartor och uppgifter från inventeringar. Förutsättningarna med t ex djurhållning, möjligheter att hyra in djur, samarbete med andra landskapsvårdare mm har diskuterats, och markerna dom har funderingar kring har besökts. Vi har gett råd om skötsel baserat på de naturvärden vi ser, och befintliga inventeringar, samt råd om vilka miljöersättningar som kan sökas, krav på skötsel inom dessa stöd, vilka

möjligheter det finns att få bidrag till restaureringar mm. Efter alla besök har minnesanteckningar, eller planer skrivits och skickat ut till lantbrukaren. (Upplandsst, Ål, Fin)

Röjningsläger i samarbete med WWF

Med WWF-Finland har två röjningsläger arrangerats. Laukanlahti i Finby sommaren 2005 där en strandalskog på privat skyddsområde röjdes. Lägreget fick finansiering av miljöministeriet tack vare projektet. Sommaren 2006 fick en fårproducent stöd av miljöministeriet för finansiering av fårnät på skyddsområdet och området började betas. Stödet förmedlades i samarbete med Interregprojektet "Vasstrategi i Finland och Estland". Fr.o.m. nästa sommar söks jordbrukets miljöspecialstöd för betesgången, vilket garanterar skötsel och ersättning åt producenten för minst 5 år framåt. (Fin)

Och på Bastö på Åland, där en av Ålands värdefullaste privata ekhagar och en fin löväng restaurerades sommaren 2006 i WWFs regi. Lägerdeltagarna kom från hela Finland. Ålandsbanken gav bidrag till finansiering av lägreget från sitt Miljökonto. Markägarna, som också hjälpte till med restaureringen, kommer att beta området med får och gör avtal om bete åtminstone för 5 år framåt. Se bilaga 8 för närmare redogörelse om lägreget (Ål, Fin)

Förmedling av stängselbidrag i Uppland

Medel från Världsnaturfonden – WWF till stängselmaterial. Detta har lockat många brukare till att sätta upp stängsel och restaurera markerna själv. Områden som är eller har varit naturbetesmark eller skogsbete och har höga biologiska värden har kunnat få stängselbidrag. De som fått stängselbidrag har skrivit på ett avtal där de åtar sig att sköta markerna i minst 5 år, samt vid behov restaurera området i samråd med Upplandsstiftelsen. Projektet har sedan ofta hjälpt till med restaureringsrådgivning och en restaureringsplan, uppstämpling av igenväxning i fält, samt i vissa fall förmedling av entreprenörer och instruktioner till dessa för utförande av röjningen. (Upplandsst)

Samarbete med Länsstyrelsen kring ÅGP-arter i Uppland

Hotade arter och biotoper som behöver särskilda insatser ska få särskilda åtgärdsprogram (ÅGP) i Sverige (riksdagens beslut 2001). Detta gäller arter som bedöms inte kunna bevaras med hjälp av befintliga satsningar inom reservatsbildning, miljöersättningar till jordbruket samt tillsyn och tillståndsprövningar enligt miljöbalken. I varje program listas åtgärder som bör genomföras för att gynna arterna. Särskilda medel finns med länsstyrelsen kring åtgärder för dessa arter, och inlett arbetet med restaureringar, stängsling och skötselplanering (finansieras av länsstyrelsen). Inom projektet har vi informerat markägare och brukare om detta arbete. Många brukare är nu intresserade av att ha sina djur på dessa marker eftersom de

ser det som ekonomiskt fördelaktigt. (Upplandsst)avsatta från Naturvårdsverket för detta arbete. Genom inventeringarna i Interreg-projektet har det framkommit att projektområdet berörs av flera s.k ÅGP-arter. Upplandsstiftelsen har därför börjat samarbeta

Gärdesgårds-kurs, Åland 2005

Helgkurs i byggande av bandfast gärdesgård för allmänheten på Åländska Brändö, Jurmo den 10-11.9.2005 (ÅI)

5. PROJEKTRESULTAT

5.1 Uppnådda resultat

Mål A. Återupptagen skötsel eller förbättrad skötsel i skärgårdens ängs- och hagmarker.

Detta görs genom att (1) finna och dokumentera områden och naturtyper som har de högsta natur- och kulturvärdena, (2) ökat samarbete kring skötsel av vårdbiotoper lokalt och (3) sammanställning av GIS-materialet från projektet.

Mål B. Förbättrade möjligheter till långsiktig skötsel av ängs- och hagmarker genom lokala entreprenörer.

Detta görs genom att (1) öka kunskapen om och lönsamheten av skötsel av kulturlandskapet och genom (2) utveckling av natur- och landskapsskötsel samt nischprodukter från regionens kulturlandskap.

Dessa huvudmål har uppnåtts genom följande åtgärder under åren 2004 – 2006. Målet uppnåddes enligt planen. Detaljerad information om resultatet fås från Tabell 1 och kartbilagorna över inventerade ängs- och hagmarker, besökta gårdar och fjärilslokaler.

Tabell 1

<u>Åtgärd</u>	<u>Sydvästra Finland</u>	<u>US</u>	<u>CBM</u>	<u>Åland</u>
Inventering och skötselplaner				
Inventering av ängs- och hagmarker, ha	169	7200		548
Fjärilsinventering, ha		1810		
Restaurerings- och skötselplaner, områden	8			6
Restaurerings- och skötselplaner, ha	46			17
Lokalt samarbete kring skötsel				
Uppstartat samarbete inom byar eller öar		6		1
Samarbete kring vinterhållning		4		
Samarbete kring gemensamma betesområden				1
Förmedling av betesmarker, antal	5	10		10
Förmedling av betesmarker, ha	49	200		19
Sammanställning av GIS-material				
Sammanställning av inventeringar och skötselplaner, st	3	3		
Ökad kunskap om och lönsamhet av skötsel av ängs- och betesmarker samt utveckling av nischprodukter				
Kontakt med betesdjurägare och markägare	59	114		71
Gårdsbesök	20	70		22
Telefonkontakt	70	200		95
Skolningsresor, antal deltagare	21	10		19
Skolningsresor, st.	2	1	1	2
Seminarier/ kurser, st.	2	3		3
Seminarier/ kurser, antal deltagare	17			44
Utveckling av försäljning av naturbeteskött, möten	4	10		2
Nya projekt startats	1	2		
Planering och finansiering av vinterbyggnader, antal		4		
Planering och finansiering av vinterbyggnader, areal betesmark som omfattas (ha)		500		
Hjälp angående finansiering av skötsel, antal markägare, jordbrukare	11	25		11
Nya miljöspecialstödområden, st.	11	23		11
Nya miljöspecialstödsområden, antal ha	135	201		44
Hjälp angående finansiering av skötsel (annat än jordbrukets miljöspecialstöd), antal	15			3
Hjälp angående finansiering av skötsel (annat än jordbrukets miljöspecialstöd), antal ha	-	1230		7
Förmedling av praktikanter till gårdar, st.	2			
Exkursion/ föredragning/ utlåtande för myndigheter, tjänstemän	7	10	8	2 (43 st. möten)

Mål C. Ökad kvalitet i skötseln av ängs- och hagmarker så att representativa och hotade naturtyper och arter ska ha möjlighet att överleva på lång sikt.

Detta görs genom att (1) öka kunskapen om hotade arter och naturtyper och deras skötsel hos lantbrukare och övrig kust- och skärgårdsbefolkning och genom (2) fortsatt utveckling av restaurerings- och skötselmetoder som är optimala för den biologiska mångfalden samtidigt som de är ekonomiskt och praktiskt användbara.

Mål D. Ökad kunskap om kulturlandskapets naturvärden genom småskalig turistföretagsamhet, samt**Mål F. Ökade förutsättningarna för rekreation och friluftsliv.**

Detta görs genom (1) att göra landskapet mer tillgängligt, attraktivt och intressant för boende och besökare. Samarbete med Postvägen, naturskolan, lokala skolor, hembygdsföreningar m fl.

Dessa huvudmål har uppnåtts genom följande åtgärder under åren 2004 – 2006.

Målet uppnåddes enligt planen. Se tabell 2 samt CBMs resultat som behandlar Skötsel och skötselproblem i skärgårdens gräsmarker (bilaga 5).

Tabell 2.

Åtgärd	Sydvästra Finland	US	CBM	Åland
Rådgivning och information till brukare och allmänhet				
Rådgivning i telefon/ e-post, antal personer	70	50		25
Skolningstillfällen för allmänheten, st	18	13		4
Skolningstillfällen för allmänheten, antal delt.	449			
Gårdsbesök som resulterat i skötsel, st.	11	50		8
Informativt gårdsbesök med minnesanteckningar	8	61		8
Informationsmöte, antal deltagare		37		186
Populärvetenskapliga uppsatser, artiklar, st	4			
Nya broschyrer, antal	4	1	1	
Nytryck av broschyrer, antal	6			
Broschyrer, upplaga	3000	3000		
Utveckling av skötselmetoder				
Nationella framträdanden, work-shops, poster, st.	2		31	
dito internationella, st.	2		3	
Vetenskapliga uppsatser			1	
Övriga rapporter	2	1	3	
Deltagande i andras seminarier/kurser	10		3	2
Småskalig turism, rekreation och friluftsliv				
Fältvandringar		10	1	1
Röjningsläger	1			1
Kurser i naturvård	1	1		1
Hjälp åt turismföretagare	3	1		3
Informationsskyltar		10		
Organisera stängselövergångar		2		
Mässor	1	3		2
Www-sidor				
www-sidor i projektet	1	1		1

E. Ökat samarbete mellan projektpartners och andra naturvårdsorganisationer i de tre områdena.

Projektet har under hela projekttiden samarbetet med naturvårdsorganisationer i varje region. I Finland har vi samarbetat med Fortstyrelsen, Skärgårdshavets biosfärområde, WWF, hembygdsföreningar, Egentliga-Finlands kulturmarksförening och Sydvästra Finlands miljöcentral. På Åland har vi samarbetat med Ålands Natur och miljö, WWF och miljöbyrå vid landskapsregeringen. I Sverige har projektet samarbetat med Naturskyddsföreningen i Östhammar, Norrtälje Naturvårdsfond, WWF, Naturvårdsverket och hembygdsföreningar. Projektet har t. ex. förmedlat betesdjur till naturreservat.

5.2 Uppföljningsindikatorer

5.2.1. Generella indikatorer

Se bilaga 14, tabell 3.

5.2.2. Övriga egna indikatorer

I detta stycke evalueras de övriga, egna indikatorer som valdes i ansökningskedet.

a) Nya miljöspecialstödsavtal (målsättning 20)

Projektet har genom rådgivning och genom att påvisa områden som lämpar sig som miljöspecialstödsområden bidragit till att 45 nya miljöspecialstödsområden på 380 ha förverkligats under projekttiden.

b) Antal hektar som tagits i skötsel (målsättning 300 ha)

I projektet har betesgång inletts på 268 ha betesmark och 380 ha ingår i nya miljöstödsavtal. Därtill har projektet bidragit till att 500 ha betesmark börjat skötas genom planering och finansiering av vinterbyggnader.

c) Antal kontakt mellan djur- och markägare (målsättning 30)

Projektet har bidragit till att 244 djur- och markägare kommit i kontakt med varandra. Genom att förmedla betesmarker åt djurägare med brist på sådana kan djurägarna hålla större besättningar. Att sköta prioriterade områden, naturskydds- och Natura-områden medför också långsiktighet och säkerhet i skötseln.

Genom lokalt samarbete kring skötseln har man nått goda resultat i Uppland. Mellan åren 2005-2006 har t. ex. 8 bymöten genomförts vilket sammanlagt har lockat 62 personer. Bymötena har gett mycket till alla parter, både med avseende på ökad kunskap och djupare förståelse för var och ens arbetssituation, men även att de bidragit till att stärka framtidstron på lantbruket och dess naturvårdande funktion i bygden. Kontakter har tagits mellan mark-

och djurägare för att kunna sköta mer marker i byarna. Också på Åland har samarbetet på Jurmo kring Highland-cattle uppfödningen bidragit till många positiva kringeffekter.

c) Antal lokala entreprenörer (målsättning 10)

98 entreprenörer har deltagit i kurser, kompetenshöjande resor eller skraddarsydd undervisning. Kurserna har varit t. ex . natuvårdskurser i hur utföra hamling, hur sköta kulturlandskapet, höjande av lönsamheten av betesgång m.m.

5.3 Övriga kvalitativa resultat

I detta stycke evalueras de kvalitativa indikatorer som valdes i ansökningsskedet.

a) Möjligheter att köpa naturbeteskött producerat på skärgårdens och kustens ängs- och hagmarker (lokal- och direktföreljning t. ex. åt seglare.)

Utvecklande av konceptet naturbeteskött har pågått under hela projektet och väckt intresse i alla regioner. Att sälja sitt kött direkt från gården och få mervärde för produkten höjer lönsamheten. I Uppland startade diskussioner kring utveckling av ett lokalt naturbetesköttkoncept tidigt i projektet. *Naturbeteskött från Roslagen* är ett högkvalitativt kött från kvigor, ungor och stutar som betat naturbetesmarker och som har en naturlig mognadsprocess (minst 20 månader). Köttet möras genom bäckenbenshängning under minst 2 veckor. Köttet som säljs i butiker eller på andra håll skall vara väl marmorat för att få den smakkvalitet som allt mer efterfrågas av konsumenter. Konceptet ska möjliggöra god ersättning till den djurhållande bonden samtidigt som det biologiskt rika kulturlandskapet bevaras och vårdas. En förstudie kring konceptets avsättning och möjliga uppfödare, samt slakt och styckning startades hösten 2005 (ej finansierat av Interreg), och omfattade Östhammar, Norrtälje, Österåker och Täby kommuner. Resultaten visar att 4-6 större ICA-butiker i området har ett mycket stort intresse och verkar aktivt för att försäljningen av naturbeteskött ska komma igång. Flera finare krogar är intresserade. Man menar att efterfrågan på lokalt ursprung och gourmetkvalitet är stark även på restauranger. Studien visar också att det finns 10-15 större uppfödare som redan nu uppfyller kraven på uppfödning av naturbeteskött och att dessa skulle kunna leverera mellan 2-10 djur/vecka det närmaste året till att börja med. Genom samarbete med ett annat koncept i området skulle styckning vara möjlig lokalt och transportererna kunna samordnas. Konceptet planeras att startas upp under våren 2007, och därefter utvecklas och marknadsförs i större omfattning. Rapport från förstudien finns att läsa på Upplandsstiftelsens hemsida.

b) Nya attraktiva sällen med mat- och övernattningsmöjligheter att besöka i skärgården.

I Uppland har projektet bidragit till att man på en gård fortsatt med djurhållning och bo- på lantgård verksamhet. Vi har också samarbetat med redan etablerade turistföretagare för att stöda dem och ge deras företag större lönsamhet, så att de kan fortsätta med sin verksamhet. Med Skärgårdssmak-konceptet har vi haft samarbete kring försäljning av lokalt producerat naturbeteskött på deras restauranger.

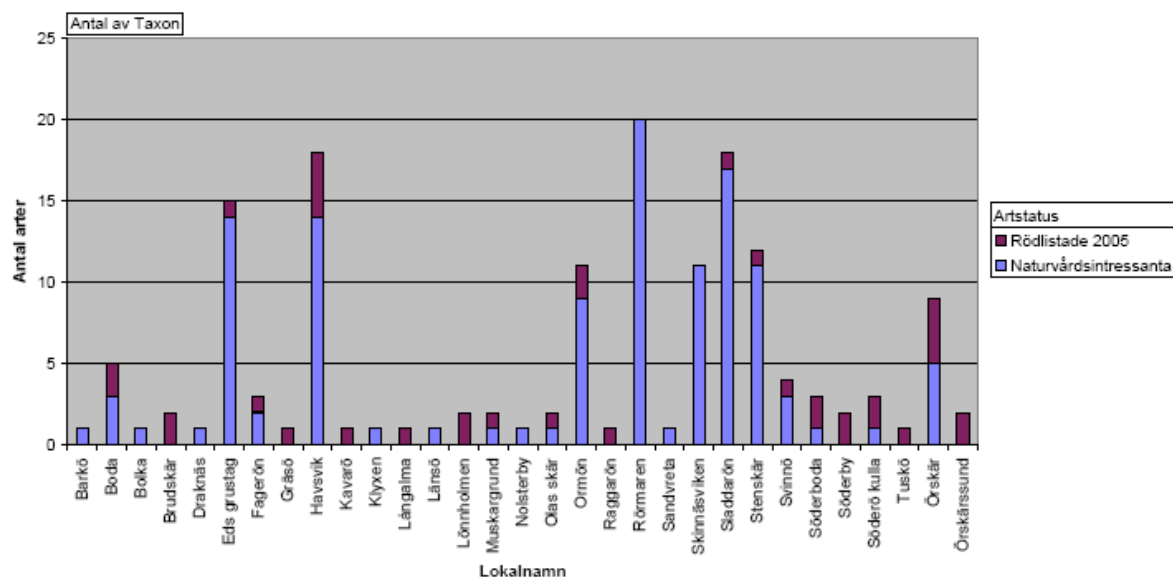
5.4 I vilka avseenden lyckades man fint/dåligt samt några ord om projektadministrationen

Inventeringar: På Åland var resultatet av inventeringen om möjligt ännu mera oroande än väntat. Områden med såväl nationella som regionala värden fick i de flesta fall inte den skötsel de skulle behöva för att värdena långsiktigt skall bevaras. Inventeringen visade framför allt på problem med igenväxning av träd och sly samt övergödning av markerna genom stödutfodring. Det öppna landskapet och många av dess arter hotas av igenväxning som följer då skötseln och röjningen av markerna upphör. I många fall anses det vara tillräckligt att det går betesdjur på området, men den tilltagande skuggigheten gör betet osmakligt, vilket får till följd att djuren växer sämre och betet tar slut snabbare då djuren ratar skuggväxtligheten. Då många av områdena lyfter stöd för naturbetesmark måste orsaken vara ett systemfel i stödsystemet vilket bör uppmärksammas och rättas till.

De markägare som inventeraren diskuterade med på Åland ansåg inte att dagens stödnivåer stod i relation till de insatser som de skulle behöva göra för att hålla betena i skick. Vidare kunde konstateras att någon rådgivning för att hjälpa jordbrukarna med att identifiera de nödvändigaste skötselåtgärderna inte finns idag. Den enda uppföljningen som görs av de prioriterade naturbetena är de jordbrukskontroller som sker på ett litet urval av gårdarna som lyfter stöd, men inte heller de är inriktade på skötseln av naturbetesmarkerna. Markägarnas skötselåtgärder har således gjorts enligt eget huvud och i mån av tid, kunskap och intresse.

Inventeringarna och information om dessa har lett till flera kvalitativa effekter, speciellt fjärilsinventeringarna i Uppland (bilaga 13). Roslagen bedöms som bland det mest intressanta fjärilsområdet i Sverige, och arterna visar att här finns marker med mycket lång obruten traditionell skötsel. I Uppland har t. ex. 7200 hektar av odlingslandskapet karterats. 4200 hektar igenväxande ängs- och hagmarker har hittats i det området. Av dessa har 654 hektar bedömts ha hög eller mycket hög prioritet för restaurering och återupptagen hävd, på grund av dess höga naturvärden. Dessutom har fjärilsinventeringar utförts på 31 lokaler omfattande 1810 ha. Totalt har 119 naturvårdsintressanta arter påträffats som indikerar höga naturvårdsvärden. Av dessa är 23 st rödlistade.

Fjärilsinventering 2005-2006, antal arter per lokal

Genom att informera om inventeringarna blir de flesta markägarna stolta över att deras marker har varit skötta på sådant sätt att ovanliga och vackra fjärilar finns kvar här. Det stimulerar även många till att fortsätta sköta markerna på sådant sätt att arterna gynnas. Många har velat få skötselrådgivning efter att de fått höra om inventeringarna. En annan effekt är att fältvandringar kunnat ordnas för allmänheten om t ex fjärilar i odlingslandskapet. Detta har ökat förståelsen för att landskapet måste skötas för att kunna bevara sin mångfald. En tredje viktig effekt är att de speciella arter som hittats har gjort det möjligt för många markägare och landskapsvårdare att få hjälp med restaurering av markerna. Ju fler ovanliga arter och naturvårdsmässigt högklassiga marker, desto bättre ekonomi blir det för företagaren. Detta har lett till en efterfrågan på denna typ av marker, vilket är mycket positivt för biologiska mångfalden.

Information och påtryckning på myndigheter och program: Att projektet på Åland kunnat påverka utformningen av de kommande stöden för landskapsvård är ett mycket konkret och betydelsefullt resultat. Kulturmarksvårdsprojektets projektplanerare på Åland utsågs hösten 2005 till medlem i arbetsgruppen för utarbetande av det nya LBU-programmets axel 2, där bl a miljöstöden för naturbetesmarkerna ingår. Arbetet har sedan det inleddes hösten 2005 tagit en hel del tid i anspråk då tidsramen för att utarbeta programmet varit snäv. Totalt har arbetsgruppen sedan arbetet inleddes haft över 50 möten.

Viljan att bevara det kulturhistoriskt värdefulla landskapet finns helt klart hos markägarna, men det har under den gångna programperioden på Åland konstaterats betydande brister i den uppmuntran och det stöd som skulle behövas för att syftet med stöden skulle uppnås. Detta visade den av projektet utförda inventeringen och halvtidsutvärderingen av nuvarande miljöstödsprogrammet med all önskvärd tydlighet. För att ändra på detta måste förutsättningarna för bedrivande av landskapsvård förbättras genom att stödformerna och -nivåerna i det nya Landsbygdsutvecklings (LBU) -programmet för Åland för åren 2007-2013 ändras. Även möjligheten för markägarna att få råd beträffande skötseln av vårdbiotoperna måste finnas då det är orimligt att alla jordbrukare med naturbetesmarker ska förutsättas ha tillräckliga kunskaper i betesekologi och -skötsel. Kulturmarksvårdsprojektets projektplanerare på Åland har som medlem i arbetsgruppen genom studiebesök i fält, påvisande av inventeringsresultat och den av projektet gjorda miljöstödsjämförelsen konkret kunnat visa på de största bristerna i det pågående programmet. På detta sätt har hela arbetsgruppen blivit införstådd och uppmärksammade på de problem som finns och arbeta för förbättringar i det kommande programmet. Även stödnivåerna för skötseln av de mera krävande vårdbiotoperna har föreslagits höjda i och med att skötselkraven ökar. En nivå med skraddarsydd skötsel för de allra finaste och mest skötselkrävande områdena har utarbetats liksom möjligheten att i dessa områden kunna söka stöd för icke-produktiva investeringar som behövs för den anpassade skötseln såsom t ex stängsel för fållindelning av områdena.

Ett problem i Sverige är att miljöstödsystemet har gjort att en del marker betas för hårt. Detta är särskilt tydligt i vissa marker i projektområdet eftersom detta är ett ganska kargt landskap. Genom samarbetet med Centrum för Biologisk Mångfald har vi kunnat visa att ett lägre betetryck gynnar biologiska mångfalden i området. Genom att delta i många möten och arbetsgrupper kring det nya landsbygdsprogrammet, samt skriva remissvar, har vi försökt påverka utformningen av programmet. Flera av våra förslag till förändring har faktiskt slagit igenom och finns nu med i programmet. Också i Finland har projektet haft möjlighet att direkt påverka det nya miljöstödsprogrammet genom utlåtanden och kommentarer. Projektet har därtill publicerat en rapport om lönsamhet i landskapsvården på några modellgårdar där man påvisat att ersättningsarna som betalas för landskapsvård oftast är något knappt tilltagna.

Ökad lönsamhet i skötsel av ängs- och betesmarker genom förbättrade ladugårdar:

Genom Upplandsstiftelsens ladugårdsarbete i Uppland har 4 nya eller ombyggda djurbyggnader uppförts i projektområdet. De företagare som äger eller förvaltar byggnaden kommer att utöka sin djurhållning så att större arealer betesmarker kan skötas. Vi har även hjälpt till med markförmedling. Dessutom kan man säga att de 500 hektar naturbetesmark som nu betas av djuren som stallas in i dessa byggnader har fått sin skötsel säkrad minst 20 år framåt. Genom denna nödvändiga investering och utökning av företagen blir de lönsamma inom landskapsvården. En av företagarna är ung och helt nystartad. De andra skulle ha trappat ner, för att så småningom slutat med djurhållning, om inte våra insatser gjorts. Projektet har bidragit med rådgivning till ett 10-tal brukare kring utveckling av djurhållningen, beräkningar av ekonomin, samt planering av djurbyggnader. Detta har utförts av en anlita konsult och delvis finansierats av projektet och delvis finansierats från annat håll (främst av WWF).

Att de landskapsvårdande företagen får förbättrad lönsamhet är helt avgörande för det öppna landskapet och biologiska mångfalden. Landsbygdsprogrammen räcker inte till för detta i projektområdet där vi har ett småbrutet landskap och sämre odlingsförhållanden är på andra håll. Genom extra stöd i form av investeringar till nya djurbyggnader, tillsammans med information och restaureringsinsatser, har vi i Uppland sett att vi kan bevara många landsbygdsföretagare och till och med locka nya.

I Uppland har flera brukare som fått olika typer av hjälp av projektet, t. ex. med ansökningar, extra bidrag för stängsel och ladugårdsbyggen, valt att fortsätta. Alternativet skulle ha varit att lägga av. Också på Åland och Sydvästra Finland finns det seriöst intresse för landskapskötsel och det finns redan flera gårdar där man satsar på landskapsvården. I Finland har föreningar också visat stort intresse för möjligheten att söka samma miljöspecialstöd som jordbrukare för landskapsvård (detta är möjligt från 2007 framåt).

Ökad kunskap om skötsel och bevarande av kulturlandskapet genom samarbete mellan och inom länderna:

Interreg IIIA-Skärgården programmet har gett goda möjligheter till erfarenhetsutbyte över regiongränserna. Projektet har ordnat tre interregionala besöksresor/seminarier till gårdar som bedriver landskapsvård och produktion av naturbeteskött för intresserade producenter samt två kurser för producenter och två för tjänstemän för att etablera kontakter regionerna emellan. Resorna har gett deltagarna möjlighet att utbyta erfarenheter och skapa egna nätverk då producenter från olika regioner har lärt känna varandra och efteråt privat kunnat ta kontakt med varandra. Därtill har kurserna fyllt en viktig social funktion då man fått träffa andra "likasinnade". Resorna uppfattades som

mycket givande både av deltagarna och projektpersonalen. Det finns en stor efterfrågan på kompetenshöjande kurser för jordbrukare. Sedan EU-inträdet går mycket tid åt till skolning kring jordbruksstöden, kontroller och bokföring medan det hålls mindre kurser på hur man blir skickligare på det man gör. Ännu flera besöksresor och riktade seminarier kunde därför ha arrangerats. Vi tyckte ändå att det här var ungefär vad vi klarade av att ordna med tanke på hur mycket förberedande arbete varje resa eller seminarie tog i anspråk.

Även samarbetet kring betesköttkonceptet sker över hela regionen. I Finland har projektet haft tätt samarbete med Skärgårdsföretagsamhet och Landskapsvård - projektet (Region Åboland r.f) som förverkligade restaureringar av värdefulla marker genom köptjänster och Paimenprojektet (Vakka-Suomen kehityskeskus).

I Sverige har mycket skötsel kunnat verkställas genom att samarbeta med t. ex. WWF.

Inventeringar och skötsel försök: Genom projektets inventeringar, samt skötsel försöken som utförts av Centrum för Biologisk Mångfald, har vi fått ökad kunskap om projektområdets hotade arter och naturtyper, samt de restaurerings- och skötsel metoder som är optimala. Detta har förmedlats till lantbrukare och allmänheten genom enskild rådgivning, skrifter, samt vid fältvandringar mm. Genom CBM:s seminarier och rapporter har informationen även nått beslutsfattare och länsstyrelsens tjänstemän som jobbar med EU-stöden mfl. Genom Upplandsstiftelsens samarbete med länsstyrelsen kring arter som omfattas av ”Åtgärdsprogram för hotade arter”, har ett större fokus legat på dessa arter vid olika informationsinsatser, och förståelsen för detta har ökat bland brukare och allmänhet.

Information till allmänheten och turism: Information till allmänheten har inte varit lika omfattande som information till landskapsvårdare, men bedöms vara ett viktigt inslag i projektet ändå. Om allmänheten är engagerade i att bevara det öppna landskapet och dess mångfald, och förstår att det behövs företagare som är djurhållare för detta, finns större möjligheter att driva fram politiska beslut som gynnar landsbygdsföretagande.

I Finland höll projektet t. ex. en informationsturné för allmänheten om kulturlandskapet längs Postvägen på finska sidan. Målsättningen var att öka på kunskapen och förståelsen för att bevara "mulens och kattfotens marker". Under totalt 15 tillfällen deltog ca 295 personer och det fanns intresse för och önskemål om flera tillfällen. På Åland deltog projektet båda åren i den mycket välbesökta Skördefesten på Ålands lantbrukscentrum och nådde där ut till otaliga ålänningar.

För att locka ut allmänheten i odlingslandskapet och visa på de värden som finns har t. ex. Upplandsstiftelsen anordnat totalt 21 fältvandringar med tema natur och kultur, fjärilar och fladdermöss. Några av dem anordnades i samarbete med hembygdsföreningar, Upplandsmuséet och Östhammars naturskyddsförening. I snitt har ca 25 personer deltagit per vandring. Genom våra insatser i projektet har vi sett att många är intresserade av dessa frågor och värnar om sin landsbygd. Upplandsstiftelsen har även utformat en naturstig i samarbete med lokalbefolkningen i en del av projektområdet (främst finansiering från annat håll). Naturstigen ska invigas under våren 2007. Dessutom har skyltar satts upp vid ett 10-tal restaurerade områden för att informera besökare, och underlätta tillträde till områdena.

Upplandsstiftelsen har även stimulerat till utveckling av naturturism genom att medverka till bildandet av ett naturreservat och ett NATURA 2000 område. Dessa håller på att göras tillgängliga för besökare. Vi har också medverkat vid planering av naturguideutbildningar som kommer att starta 2007. Flera lokala småskaliga turistföretag medverkar i detta.

Skylt vid ett restaurerat område

För att locka ut allmänheten i kulturlandskapet och på så sätt öka kunskap och påverka opinion angående landskapsvård kunde mycket mera ha gjorts. Detta har visat sig vara ett mycket effektivt sätt att öka på förståelsen mellan producenter och markägare, sommargäster och andra.

Projektadministration: Vi har upplevt projektadministrationen och redovisningen som besvärlig och tungrodd och önskar att detta förbättras till nästa programperiod. Genom att varje projektpartner t. ex. anlitar auktoriserade revisorer för att granska projektkostnader, att betalningarna är rätt, lönerna m.m. bör inte detta behöva granskas igen av Interregsekretariatet, och dessutom av andra medfinansiärer. Genom att detta nu granskats av alla instanser anser vi att revisorkostnaden i projektet varit en onödig utgift. Interregsekretariatet bör enbart behöva granska om kostnadsposterna är godkända inom projektets ramar, revisorerna granskar underlagen till betalningarna. Dessutom bör medfinansiärerna kunna godkänna kostnader som Interreg har godkänt utan att behöva göra en egen granskning. Om Interreg måste granska projektet på samma sätt som gjorts nu, bör kravet på auktoriserade revisorgranskningar för varje partner tas bort.

Också fördröjningen av utbetalningar av projektmedel är ett problem som måste rättas till inför nästa programperiod.

Beslutad budget inom projektet har utgjort en begränsning. För t ex. Upplandsstiftelsens del var det så att den beslutade budgeten utgjorde en begränsning för hur mycket som hunnit åstadkommas i projektet. Det har funnits många idéer om hur de skulle nå ut till landsbygdsföretagen, liksom stort intresse från landskapsvårdande mark- och djurägare för projektet, men många idéer har inte kunnat förverkligas och många intresserade har inte hunnit besökas. Mer flexibilitet efterlyses för att göra förändringar i budget inom en projektperiod. Det är svårt att i början av ett projekt förutse hur stort intresset blir för det.

6. UTNYTTJANDE AV PROJEKTRESULTATEN EFTER PROJEKTETS SLUT

Antalet personer som har visat intresse för projektet och deltagit i kurser, föredrag och möten, eller som kontaktat oss för att få rådgivning och bitt oss göra gårdsbesök, har varit många. Se tabell 1 och 2. Områden har inventerats och många nya områden har börjat skötas tack vare den hjälp och handledning som projektet gett. Detta visar på att intresset för skötsel av landskapet har ökat tack vare projektet.

Förutsättningarna för att lyckas återinföra skötsel i de olika projektområdena skiljer däremot åt sig ganska mycket. I Sverige och Finland har det funnits möjligheter till enskild rådgivning och utbildning inom naturvård och skötsel av kulturlandskapet under lång tid, särskilt genom miljöstödens införande 1995. På Åland diskuteras nu inrättande av en ny tjänst för en rådgivare i landskapsvård, mycket tack vare projektet. Det nya landsbygdsprogrammet på Åland förutsätter att det finns en rådgivare som bistår jordbrukarna.

De flesta marker i relativt bra skick är redan med i miljöstöden. De marker som står obetade och som vi jobbar med i projektet kräver ofta restaureringar och nya stängsel, vilket är förenat med höga kostnader för producenten. I många fall har då inte rådgivning/utbildning räckt som morot. I Finland och på Åland finns det återstående mark som kunde restaureras och betas. Svårigheten har varit att hitta intresserade producenter och betesdjur. På Åland vill markägarna dessutom oftast lyfta stöden själv, vilket inte lockar till skötsel från djurägarens sida.

I projektet har vi arbetat för att förmedla djur till värdefulla betesmarker i skärgården. I skärgården är det redan nu brist på betesdjur och djur transporteras till skärgården för bete delvis långväga ifrån. Samtidigt finns de största arealerna av outnyttjad, övergiven betesmark i skärgården. Att transportera djuren långväga ifrån är inte lyckat, lönsamheten för djurägaren blir lidande då transport- och övervakningskostnaderna blir höga. Rent praktiskt blir också tillsynen oftast svår att ordna om djuren befinner sig långt borta.

Att föra ut djuren, speciellt till holmar, kräver också ett specialkunnande och intresse som inte många har. Djurägaren skall ha kontakter till båtar som transporter djur, båtarna kan vara bokade långt i framtiden och man bör få båten just i maj då djuren förs ut på bete. Man måste också kunna hantera djuren under transporten, hur man får dem ombord, hur man får dem tillbaks ombord och hem efter betessäsongen. Djuren måste ses till på holmarna, vilket kräver egen sjöduglig båt och möjlighet att ta sig ut till holmarna i olika väder. På många holmar finns också många markägare med vilka arrendekontrakt för bete förutsätts, vilket innebär en hel del pappersarbete. Och om t. ex. något skrämmer djuren eller stängslet går sönder måste man genomgående vara beredd att rycka ut för reparation. Detta innebär att djurägaren är rätt bunden att hållas hemma.

Ett annat problem är att många gårdar i skärgården för tillfället hotas av nedläggning. Detta beror främst på att jordbrukaren går i pension och det finns ingen som tar över. En annan orsak är att besättningen inte kan utökas på grund av små, otidsenliga ladugårdar, varvid lönsamheten blir lidande. Eftersom investeringsstöden är begänsade ser många bönder ingen möjlighet att göra så stora ekonomiska satsningar som en modernisering av produktionsbyggnaderna innebär. På projektområdet i Sverige har man nått mycket goda resultat genom att ge extra investeringsstöd för byggande av ladugårdar (6 nya ladugårdar och

en sjunde under planering). Kostnaderna har delats mellan Naturvårdsverket, WWF och ägarna. Ett krav från finansierarens sida har varit att djuren skall beta skyddad mark (naturreservat, Natura-2000). I Finland och på Åland finns inte denna möjlighet till extra stöd och här har djurhållning med små besättningar och små ladugårdar långt redan lagts ner. Investeringsstöd och hjälp med planering av driften är en förutsättning för att öka på mängden betesdjur i skärgården

En instans som skulle fungera som en länk mellan mark- och djurägare saknas i regionerna och betesdjurförmedlingen har hittills skett på projektbasis. I framtiden borde förmedlingen ske bestående och organiserat av en känd instans med lokalkännedom som både mark- och djurägare skulle ha lätt att närma sig. Som det nu är när markägarna inte naturligt djurägarna och omvänt. Sommargäster med lämpliga marker känner helt enkelt inte till vilka djurägare som kunde vara intresserade av betesmark.

En viktig erfarenhet av projektet är att det behövs ett forum för landsbygdsföretagare att diskutera utvecklingsfrågor kring landskapsvård. På svenska sidan har man funnit att bymöten kan vara en bra form för detta. Projektets erfarenhet är dock att fler bymöten skulle behöva ordnas för att få igång ett riktigt samarbete och forum för detta. Fler än ett möte per by har inte hunnits med i projektet. Målet är att byarna själva framöver ska organisera dessa möten och ev bjuda in experter från t. ex. olika myndigheter eller organisationer. Syftet med ett landsbygdsprojekt som detta måste vara att initiera en positiv utveckling som efter projektets slut kan förväntas fortsätta på egen hand. Detta projekt har på flera plan inlett en positiv utveckling som förväntas fortsätta efter projektets slut. Vi anser dock att det finns mycket mer att göra i projektområdet för att utvecklingen ska få större genomslagskraft.

Vi har genom projektet förändrat attityder gentemot landskapsvården och myndigheter. Nu förstår man bättre att t. ex. miljöstöden är en ersättning för utfört arbete med att bevara så kallade ”kollektiva nyttigheter”, d v s ett öppet och tillgängligt landskap med biologisk mångfald. Efterfrågan på betesmarker med höga biologiska värden har ökat. Detta gynnar både mångfalden och företagarnas ekonomi eftersom dessa berättigar till en högre miljöersättning. Efterfrågan på marker i naturreservat, NATURA 2000 områden eller marker med hotade arter är större eftersom de prioriteras i miljöstöden och man då även kan få hjälp med restaureringar m.m (detta gäller än så länge för Sverige). Detta är en mycket positiv utveckling, men fortfarande finns alldeles för få djur i områdena för att alla värdefulla marker ska kunna skötas.

Genom rådgivning, information och utbildning har vi bidragit till att ängs- och hagmarker i projektområdet sköts på rätt sätt, d v s så att den speciella mångfalden som finns i området gynnas. Centrum för Biologisk Mångfald har genom sina fältstudier visat hur skötseln av dessa områden bör vara, och att miljöstöden inte alltid är utformade så att den speciella artsammansättningen som finns i området gynnas. Vi har dessutom kunnat påverka inriktningen på de nya landsbygdsprogrammen att bättre ta hänsyn till speciella biologiska värden som finns t. ex. i projektområdet, samt att förenkla reglerna för jordbrukarna. Framförallt har vi fört fram att alltför intensivt bete kan vara skadligt för mångfalden. I Sverige finns nu möjlighet till betesfria år i nya programmet. Detta gynnar även jordbrukarna eftersom

de på så sätt kan sköta en större areal betesmark och därmed få högre miljöersättning. Vi ser dock att de medel vi haft i projektet, dvs rådgivning, information, stimulering till samarbeten m.m. tyvärr oftast inte räcker som morot eftersom stängsling och röjning av igenväxande marker kräver rätt stora resurser, och framförallt är de investeringar som krävs för att utöka antalet djur stora.

Vi har jobbat relativt länge med projektet i ett och samma område vilket har varit en stor fördel då det tar tid att skapa förtroende för projektet och sedan få igång ett konkret arbete. Nu har vi grunden till att verkligen utföra konkreta åtgärder. Att det inte har funnits någon möjlighet till att genomföra investeringar inom interregsamarbetet har varit ett hinder i arbetet, särskilt på Åland och i Sydvästra Finland där det inte heller funnits några möjligheter att söka pengar för investeringar från annat håll. Via världsnaturfonden WWF har det även funnits möjlighet att hjälpa till med vissa investeringar när det gäller ladugårdar och stängsel, vilket har visat sig vara en avgörande länk i säkerställandet av skötseln av ängs- och hagmarker. Den enskilda jordbrukarens ekonomi inom projektområdet tillåter i många fall inte några större investeringar som oftast är en nödvändighet för att fortsätta med djurhållningen.

Det är dock mycket arbete som återstår, där projektresultaten är en bra grund inför framtiden. Här är några exempel på vad projektet har arbetat med och vad som ytterligare krävs för ett lyckat resultat:

- ❖ förbättra och säkra skötseln av ängs- och hagmarker i projektområdet genom hållbar ekonomi
- ❖ öka det lokala samarbetet kring skötsel
- ❖ öka kunskapen om skötseln av kulturlandskapet
- ❖ förbättra förutsättningarna för småskaligt turismföretagande
- ❖ öka förutsättningarna för rekreation och friluftsliv
- ❖ utveckling av nischprodukter

7. I PROJEKTET UTARBETAT MATERIAL

Gemensamt

Reserapport:

Besöksresan till Uppland och Åland 28-30.9.2005, med utvärdering
Reserapport för Highland cattle studieresan till Jurmo och Nagu

Sydvästra Finlands miljöcentral

Rapporter:

1. Knuutila, M., Lehtomaa, L. & Rapo, J. 2005. Velkuan perinnemaisemat. Lounais-Suomen ympäristökeskus. 19s.
2. Franzén, J., Lehtomaa, L. 2005. Luonnon monimuotoisuuden säilyttäminen ja hoito – näkökulmia yrittäjyyteen.

Broschyrer:

1. Teppo-Pärnä, V. 2005. Pälkkiaita – vaali pihaperinnettä. Lounais-Suomen ympäristökeskus. 11s.
2. Rapo, J. 2005. Stentorp – en tillflyktsort för kulturväxter/ Stentorp – piilopaikka perinnekasveille. Sydvästra Finlands miljöcentral/ Lounais-Suomen ympäristökeskus.
3. Avkastning av skötsel av vårdbiotoper. Finlands miljöcentral, i samarbete med andra.
4. Projektets presentationsblad på svenska och finska. Sydvästra Finlands miljöcentral.

Artikel:

1. Franzén, J. Maisemanhoidosta saariston perinneympäristön pelastaja. Turun Sanomat 26.8.2006 och i Skärgårdshavet 2006 – temanumret Askelia Saaristomeren puolesta.
2. Franzén, J. Skärgårdslandskapet som ekonomisk resurs. Skärgård 2005:4.
3. Franzén, J. Maisemanhoidosta saariston perinneympäristön pelastaja. Lommen 2006:37

Bakgrundsmaterial som utarbetats i projektet bifogas ej slutrapporten, innehåller detaljerad information om gårdar och markägare

1. Rapo, J. 2005. Kulttuurimaisemanhoito-hanke: Järppilän kartanon perinnebiotooppien hoitosuunnitelma. 8s.
2. Rapo, J. 2005. Kulturmarksvårdprojektet: Skötselplan för Kopparholm
3. Rapo, J. 2005. Kulturmarksvårdprojektet: Skötselplan för Lempnäs, Houtskär
4. Rapo, J. 2005. Kulturmarksvårdprojektet: Inventering och åtgärdsplan för Mårtensholm
5. Rapo, J. 2005. Muistiinpanot maastokäynniltä – Kantolan tila, Rymättylä.
6. Rapo, J. 2005. Kulturmarksvårdprojektet: Skötselplan för Stentorps vårdbiotoper
7. Rapo, J. 2005. Kulturmarksvårdprojektet: Skötselplan för Vänö
8. GIS-material: naturinventering-Ålands vårdbiotoper, inventerade och skötta områden i Sydvästra Finland.

Se www.miljo.fi/los > internationellt smarbete > kulturmarksvård

Upplandsstiftelsen**Skrift:**

1. Overud, S., Lennartsson T., Björklund, J-O. & Persson, A. 2006. Landskap att vårda. 27s.

Rapport:

Jannes fjärilsinventeringsrapport. Kommer på www.upplandsstiftelsen.se.

Nyhetsbrev:

Nyhetsbrev april05, Nyhetsbrev dec05, Nyhetsbrev april06, Nyhetsbrev dec 06

Annonser:

Fältvandringar 05 och 06

Upplysning om bergborr och slätterbalk, maj 06

Utvärdering:

Utvärdering av projekt Roslagshagar aug 06

Se www.upplandsstiftelsen.se.

Centrum för biologisk Mångfald

Rapporter:

1. Lennartsson, T., Wissman, J., Pihlgren, A. & Linkowsky, W. 2007. Skötsel och skötselproblem i skärgårdens gräsmarker. Centrum för Biologisk Mångfald. 21s.
2. Lennartsson, T. & Linkowsky, W. 2007. Historisk markanvändning och biologisk mångfald. Centrum för Biologisk Mångfald. 12s.
3. Lennartsson, T., Hoflin, M. & Brukare inom Projekt Mälarhagar. 2004. Samverkansprojekt mellan brukare och naturvård i Uppsala län. Centrum för Biologisk Mångfald, Upplandsstiftelsen. 6s.

Skrift:

1. Overud, S., Lennartsson T., Björklund, J-O. & Persson, A. 2006. Landskap att vårda. 27s.

Artikel:

1. Lennartsson, T. & Helldin, J-O. Lagom är bäst – ett måttligt betestryck ger den största mångfalden. Biodiverse 2006:4.

Ålands hushållningssällskap

1. GIS-material: naturinventering-Ålands vårdbiotoper

8. EKONOMISK SLUTREDOVISNING

Lämnas in till sekretariatet i april 2007.

Bilaga 1. Projektpersonal och samarbetspartners i projektet

Projektpersonal

Huvudsökande: Sydvästra Finlands miljöcentral, naturvårdsavdelningen

Leena Lehtomaa, projektkoordinator 1.9.2004 – 31.5.2005, projektansvarig (utan lön från projektet) 1.6.2005 – 31.3.2007.

Johanna Franzén, planerare 1.9.2004 – 31.5.2005, projektkoordinator 1.6.2005 – 31.3.2007.

Jessika Rapo, planerare 1.6.2005 – 16.12.2005

Nina Markkula, ekonomisekreterare

Minna Koski, ekonomisekreterare

Teijo Salmi, GIS

Seppo Kotiranta, projektansvarig (utan lön från projektet) 1.9.2004 – 31.5.2005

Konsulter:

Egentliga-Finlands kulturmarksförening rf., Viri Teppo-Pärnä

Kitty Abrahamsson, Pargas

Medsökande: Upplandsstiftelsen

Maria Hoflin, projektledare, 1.9 – 31.12. 2004 och 1.1-31.12.2006

Anett Persson, projektarbetare, 1.1.2005-31.12.2006

Sara Overud, projektledare, 1.1.2005 – 31.12.2005

Tommy Lennartsson projektarbetare 1.9.2004-31.12.2006

Björn-Gunnar Lagstrom, projektansvarig 1.9.2004-31.12.2006

Konsulter:

Jannes Natur och Miljö (Jan-Olov Björklund). Han har gjort fjärilsinventeringar, samt dokumentering och rapportering av dessa, haft viss kontakt med markägare angående restaureringar och medverkat vid fältbesök inför restaurering (uppstämpling av träd mm), planerat och hållit i fjärilsvandringar för allmänheten, samt deltagit vid planeringsmöten inom projektet.

Ekologiplan (Sven-Olov Borgegård). Han har jobbat med rådgivning kring djurhållning och företagsekonomi för nöt- och fåruppfödare i projektområdet.

Lars-Gunnar Bråvander. Har hållit i fältvandringar för allmänheten kring natur- och kultur i projektområdet.

Medsökande: CBM

Tommy Lennartsson, forskare 1.9.2004 – 31.12.2004

Aina Pihlgren, forskarstuderande 1.9.2004 – 31.12.2006

Roger Svensson forskare 1.9.2004 - 31.12.2004

Ulla-Britt Petersen, ekonomiansvarig 1.9.2004 – 31.12.2005

Jörgen Wissman, forskarstuderande 1.9.2004 - 31.12.2004

Weronika Linkowski, assistent, 1.1.2005 – 30.6.2005

Hillevi Saloniemi, institutionssekreterare, 1.1.2005 – 31.12.2006

Bo Aspman, ekonomiansvarig, 1.7-31.12.2005 – 31.12.2006

Hanna Barck, tekniker, 1.7-31.12.2005

Medsökande: Ålands hushållningssällskap

Camilla Nyberg-Selander, projektledare, 1.2.2005 – 31.10.2006

Stig Andersson, ekonomiansvarig, 1.2.2005 – 31.10.2006

Katja Hammarström, inventerare, 6.6 – 5.8.2005

Samarbetspartners i Finland, Sydvästra Finlands miljöcentral:

Skärgårdshavets biosfärsområde/ Region Åboland (Skärgårdsföretagsamhet och landskapsvård-projektet och Värdevårdande inkomster-projektet): sakkunnig, förverkligande instans för projekt).

Region Åboland: sakkunnig inom näringslivsutveckling.

Vakka-Suomen kehityskeskus, Paimen-hanke: sakkunnig, förverkligande instans för projekt sakkunnig inom näringslivsutveckling.

Forststyrelsen, Sydkustens parkområde: sakkunnig.

Egentliga Finlands arbetskraft- och näringscentral: sakkunnig (i jordbruksärenden).

Museiverket: sakkunnig.

WWF Finland: sakkunnig, förverkligande av vissa åtgärder.

Finska Hushållningssällskapet: sakkunnig.

Nordiska Ministerrådets Skärgårdssamarbete: sakkunnig.

Ravakka-föreningen och I samma Båt (Lokala aktionsgrupper): sakkunniga.

Konsultföretag/entreprenörer: sakkunniga, förverkligande medlem.

Egentliga-Finlands kulturmarksförening: sakkunnig.

Sydvästkustens betesköttsproducenter: sakkunnig.

Hembygdsföreningar: förverkligande av vissa åtgärder.

Projekten Skärgårdssmak och Postvägen-(Interreg Skärgården). Vasstrategi för södra Finland (Interreg Södra Finland) och Maisemajuna (Alma) vid Sydvästra Finlands miljöcentral.

Egentliga-Finlands byalags ombudsman (Varsinais-Suomen kyläasiamies): sakkunnig.

Samarbetspartners i Sverige, Upplandsstiftelsen:

WWF Sveriges: sakkunnig

Naturvårdsverket: sakkunnig

Länsstyrelsen i Uppsala län: sakkunnig.

Östhammars kommun: sakkunnig.

Hushållningssällskapet i Stockholm och Uppsala län: sakkunnig

Lantbrukarnas riksförbund, Sverige: sakkunnig.

Gräsöfonden: sakkunnig, förverkligande av vissa åtgärder.

Konsultföretag/entreprenörer: förverkligande av vissa åtgärder.

Söderöns hembygdsförening: förverkligande av vissa åtgärder

Upplandsstiftelsen/ Projekt Smultronställen: sakkunnig

Naturskyddsföreningen i Östhammar: sakkunnig

Upplandsmuséet, Uppsala län: sakkunnig

Tvärnö hembygdsförening: sakkunnig

Norrtälje kommun: sakkunnig

Norrtälje Naturvårdsfond: sakkunnig

Skärgårdsstiftelsen: sakkunnig

Östhammars naturskyddsförening: sakkunnig

CBM/HagmarksMISTRA: sakkunnig

Skogsstyrelsen: sakkunnig

Samarbetspartners i Sverige, CBM:

Upplandsstiftelsen: sakkunnig.
Länsstyrelsen i Uppland: sakkunig.
Naturvårdsverket: sakkunig.
Jordbruksverket: sakkunig.
CBM/HagmarksMISTRA: sakkunig, förverkligande av vissa åtgärder.
CBM/Naturvårdskedjan: sakkunig.
Länsstyrelsen i Östergötland: sakkunig.
Skogsstyrelsen: sakkunig.
Linköpings kommun: sakkunig.
Stockholms Universitet: sakkunig.
CBMs forskarskola: sakkunig, förverkligande av vissa åtgärder.

Samarbetspartners på Åland, Ålands hushållningsällskap:

Avdelningar vid Ålands Landskapsregering: sakkunig.
Organisationerna och föreningarna vid Ålands Landsbygdscentrum: sakkunig, förverkligande av vissa åtgärder.
Ålands producentförbund
Skärgårdssmak: sakkunig, förverkligande av vissa åtgärder.
Skärgårdsleden: sakkunig.
Postvägen: sakkunig
Landsbygd 2006: sakkunig.
Ålands Natur och Miljö: sakkunig.
WWF-Finland: sakkunig, förverkligande av vissa åtgärder.
Nordiska ministerrådets skärgårdssamarbete: sakkunig.
Ålands landskapsarkiv: sakkunig.
Djurmo turism på Jurmo: sakkunig.
Fåravelsföreningen samt föreningen Ålandsfåret: sakkunig, förverkligande av vissa åtgärder.
Projektet Företagsam Skärgård: sakkunig.

Bilaga 2. Delmål i projektet

Huvudmålen uppnås genom följande delmål och planerade aktiviteter.

1. Finna och dokumentera områden och naturtyper som har de högsta natur- och kulturvärden.

- fortsatt fältinventering för att hitta igenväxande värdefulla vårdbiotoper (Uppland, finska skärgården). Dokumenteringen av ängar och hagmarker påbörjas på Åland genom att dra nytta av färdigt inventeringsmaterial.
- fortsatt inventering av organismer som är bra indikatorer på värdefulla marker, tex fjärilar.
- sammanställningar i GIS för att ur ett landskapsperspektiv prioritera de mest värdefulla markerna.

2. Öka kunskapen om och lönsamheten av skötsel av kulturlandskapet

- utforma restaurerings- och skötselplaner på enskilda gårdar i samarbete med markägare
- hjälpa till med ansökningar om miljöspecialstöd eller med projektansökningar
- ge råd om skötsel av kulturlandskapet genom fältbesök på gården eller telefonkontakt.
- samarbeta med projektet "Naturens mångfald ur entreprenörens synvinkel", som ger ny information om lönsamhet i kulturlandsskapsvård (i Finland)

3. Ökat samarbete kring skötsel av vårdbiotoper lokalt

- hjälpa brukare med att starta upp och organisera samarbete inom byar och öar eller mellan byar och öar. Samarbetsgrupper kring vinterhållning, större gemensamma betesområden, maskinsamarbete mm kan bli aktuellt. Utveckla ett likadant nätverk på Åland. Starta med "Modell för regionala avtal för olika typer av arbete som finns på landsbygden" på en ö i Åboland.
- förmedla betesmarker med höga värden till alla intresserade djurhållare.
- försäkra bestående skötseln tillsammans med lokala entreprenörer på de områdena som börjades sköta under den första projektiden

4. Utveckling av natur- och landskapsskötsel samt nischprodukter från regionens kulturlandskap.

- anordna ett utbildningsprogram för brukare som är intresserade av att producera naturbeteskött. Utbildningen behandlar skötsel av vårdbiotoper, djuruppfödning, organisationsformer mm.
- samarbeta med gruppen som vidarebearbetar med ett närslakteri i Åbolands skärgård.
- förbättra förutsättningar för vidare utveckling och försäljning av skärgårdsprodukter och naturturism baserat på skärgårdens kulturlandskap
- medverka till utbildning av naturguider inom området

5. Göra landskapet mer tillgängligt, attraktivt och intressant för boende och besökare. Samarbete med Skärgårdsleden, naturskolan, lokala skolor, hembygdsföreningar m fl.

- anordna aktiviteter ute i landskapet som t ex fältvandringar och praktiskt restaureringsarbete i form av talkoläger och mindre aktivitet.
- anordna kurser i naturvård mm.
- göra områden mer tillgängliga genom att placera ut informationsskyltar, organisera lämpliga stängselövergångar och röjning av sly och snår.

6. Öka kunskapen om hotade arter och naturtyper och deras skötsel hos lantbrukare och övrig kust- och skärgårdsbefolkning.

- olika typer av information och rådgivning (videofilmer, fältbesök)
- placera ut informationstavlor om biologisk mångfald och landskapets kulturhistoria vid representativa vårdbiotoper.
- ev ta fram en populär skrift om skärgårdens natur som kan vara till nytta i alla tre regioner.

7. Fortsatt utveckling av restaurerings- och skötselmetoder som är optimala för den biologiska mångfalden samtidigt som de är ekonomiskt och praktiskt användbara.

- fortsätta forskningen vid Centrum för Biologisk Mångfald (till nytta åt alla partner)
- anordna ett seminarium där preliminära forskningsresultat presenteras och deras betydelse för naturvårdsarbetet diskuteras
- fortlöpande rapportering av resultat genom vetenskapliga och populärvetenskapliga artiklar, seminarier, skolningsmaterial, kurser, fältvandringar m.m.
- uppföljning av vissa ekologiska inventeringar från 1990-97 som kan svara på frågan om restaurering och skötsel varit framgångsrik för att bevara hotade arter. Denna uppföljning görs i nära kontakt med kontrollmyndigheter på länsstyrelser, samt med berörda markägare (Uppland).

8. Sammanställning av GIS-materialet från projektet

- insamlade uppgifter gällande områden där inventerings- och skötselplaner gjorts, markägaruppgifter, uppgifter över djurgårdar o.s.v. skall införas i GIS för att kunna jobba effektivt med projektet över ett större område, samt för att få fram bra material till en slutrapport.

Bilaga 3. Åtgärder i kronologisk ordning

Gemensamma aktiviteter för huvudparterna

2005

- Arbetet med inventeringar av värdefulla områden, uppgörande av skötselplaner, information om jordbrukets miljöstödd för landskapsvård och förmedling av betesdjur och betesmarker har pågått i alla tre regioner
- Arbetet med den jämförande miljöstöds skriften har påbörjats och alla regioner har redogjort för en rad frågor rörande miljöstödsförutsättningarna och –kraven i deras region.
- En studieresa för nötköttproducenter inriktade på landskapsvård ordnades den 28-30.9. Deltagare från alla regioner besökte gårdar med nötdjursuppfödning i Roslagen och på Åland
- Projektledarna från Åbo och Åland deltog i ett nordiskt seminarium i Uleåborg den 9-10.11 om betydelsen av djurens betesbeteende då man ska bevara mångfalden i kulturmarkerna.
- Projektledarna från Åland och Åbo hade ett möte med Mysan Sundqvist på Skärgårdssmak den 15.12 för att utreda möjligheterna till samarbete mellan restauranger och butiker knutna till Skärgårdssmak och producenter av naturbeteskött. Intresse och möjligheter till ett vidare samarbete finns och arbetet fortsätter för att hitta för alla parter lämpliga samarbetsformer.

2006

- Arbetet med inventeringar av värdefulla områden, uppgörande av skötselplaner, information om jordbrukets miljöstödd för landskapsvård och förmedling av betesdjur och betesmarker har pågått i en till tre regioner
- Arbetet med jämförandet av miljöstödsstöden har fortsatt och alla regionerna har redogjort för en rad frågor rörande miljöstödsförutsättningarna och –kraven i deras region. Resultaten publiceras i slutrapporten.
- En studieresa, den 27.2, främst för åländska Highland cattle uppfödare ordnades till Åboland där Västanfjärds Highland-projekt presenterades och två gårdar med Highland cattle boskap besöktes. Studieresan hade deltagare från Åland och några intresserade från Åboland.
- Två kurser med anknytning till landskapsvård på Ålands Landsbygdscentrum, "Bete och betesdjur – tjäna pengar på betet" den 14.2 med Inger Pehrson och "Stängselkurs" med Anders Råsberg den 6.3. Deltagare från Åland och fastlandet. Totalt ca 35 deltagare.
- Seminarium om lönsam lammproduktion på Åland den 23 -24.5.
- Utvecklande av produkten naturbeteskött har fortsatt i samarbete med Sydvästkustens betesköttproducenter och Skärgårdssmak-projektet. Projektet och nötköttproducenter deltog vid Skärgårdssmaks seminarium 7-8.4. Inför sommaren 2006 beslutade Skärgårdssmak och skärgårdens partihandel att gå vidare med en testleverans på 2 nöt för att testa efterfrågan och respons för produkten. Ett koordineringsmöte hölls på fastlandet (på miljöcentralen 26.6). I Uppland gjordes en förstudie av förutsättningarna för produktion och marknadsföring av "Naturbeteskött från Roslagen". Den 13.6 kl 18 ordnades ett informationsmöte om förstudien åt producenterna i Östhammar. Jordbrukare på Åland och fastlandet informerades om mötet. Möten med Skärgårdssmak hölls den 17.8 i Karis och 14.1.2007 i Helsingfors. Demonstrationsdagar i Skärgårdssmakbutiker på Åland hö 2006.
- Slutrapport, disposition och upplägg

Sydvästra Finlands miljöcentral

2004

- **September-december.** projektkoordinatorn och –planeraren (två månader) arbetar. Samarbete samt rådgivningen åt SOL-projektet (Åboland), Paimen-projektet (Nystad) och "Biologisk mångfald ur entreprenörens synvinkel"-forskningsprojektet (SV Finlands miljöcentral). Planering av projektet på Åland med Ålands hushållningssällskap (personal, info om projektet i tidningar osv.) Deltagande i HagmarksMistras seminarium i Halland (skötsel av ängs- och hagmarker, organiserat av CBM). Planering av samarbete med projekten Postvägen och Skärgårdsleden. Kontakt med olika samarbetspartner angående projektet, möten. Planering av www-sidor och broschyr. Ansökan om fortsatt finansiering 2005.
- September. 1.9. möte med SOL-projektets styrgrupp, 9.9. träff med Stig Andersson, Ålands hushållningssällskap i Åbo för att diskutera inledandet av projektet på Åland, 14.9 möte med Paimen-projektets styrgrupp, 21.9 möte med styrgruppen för "Biologisk mångfald ur entreprenörens synvinkel"-projektet, 23.9 möte om problem kring betesgången i skärgården på TE-centralens landsbygdsavdelning, 29.9 besök hos Skärgårdsstiftelsen i Stockholm med SOL (Syssestättning och Landskapsvård)-projektet.
- Oktober. 30.9- 1.10 HagmarksMistras seminarium om biologisk mångfald i odlingslandskapet i Halland, 5.10 möte med Postvägen-projektet, 13.10 exkursion med Skärgårdsleden-projektet i Kimito, 15.10 möte med representanter för Forststyrelsen om framtida skötsel (entreprenörens roll) på privata skyddsområden, 19.10

möte med Postvägen-projektet, 21.10 gårdsbesök med "Biologisk mångfald ur entreprenörens synvinkel"-projektet.

- November. 3.11 möte om bildande av andelslag för landskapsvårdsentreprenörer, 4.11 och 8.11 gårdsbesök med "Biologisk mångfald ur entreprenörens synvinkel"- projektet, 10.11 möte med Egentliga-Finlands byaombudsman om hembyggsföreningarnas roll som organisation som förmedlar landskapsvårdsarbete i glesbygden, 17.11 mellanseminarium för Mångfaldens forskningsprogram i Helsingfors, 23.11 seminarium om naturturism i Korpo, 30.11 möte med SOL-projektets styrgrupp.
- December. 1.12 möte med Forststyrelsens representant angående entreprenörer inom landskapsvården på nationalparkens områden, 13.12 planering av projektverksamhet på Iniö med markägare och entreprenör, 21.12 möte Postvägen-projektet.

2005

- **Januari-juni, allmän.** projektkoordinatör Lehtomaa, –planeraren/koordinatör Franzén och projektplanerare Rapo arbetar. Samarbetet samt rådgivningen åt SOL-projektet (Åboland), Paimen-projektet (Nystad) och "Biologisk mångfald ur entreprenörens synvinkel"-forskningsprojektet (SV Finlands miljöcentral) har fortsatt. Rådgivning och planering av projektet, som inledde verksamhet, på Åland. Konsulten Viri Teppo-Pärnä arbetade i Gustavs-Töfsala-Rimito regionen. Kontakt med olika samarbetspartner angående projektet, möten. Projektets www-sidor blev färdiga i februari. En presentation av projektet på finska och svenska har utarbetats för att kunna delas ut åt samarbetspartners, markägare och alla andra intresserade.
- Januari. 5.1 möte med Hanna Nurminen från Postvägen projektet om samarbete. 19.1 Interreg rekvisitionsträff vid Sydvästra Finlands miljöcentral. 20.1 möte med arbetsgruppen för "Biologisk mångfald ur entreprenörens synvinkel"-projektet på Finska hushållningssällskapet. 27.1 seminarium om naturens mångfald i Helsingfors. Arbetades på texten till projektets hemsidor och presentationsbrev, samt rapportering.Handledning vid anställning av projektledare till Åland åt Ålands hushållningssällskap. Konsulten arbetade.
- Februari: styrgruppsmöte med det av projektet uppstartade SOL (Sysselsättning och Landskapsvård)-projektet den 2.2 i Korpo. 3.2 möte om skötselplan för Korpo Björkö i Åbo, 7.2 styrgruppsmöte med det av projektet uppstartade Paimen-projektet i Nystad, 16.2 referensgruppsmöte för SOL-projektet i Pargas där framtiden för landskapsvård i Åbolands skärgård diskuterades. 28.2 Projektledaren för den åländska delen av projektet besökte miljöcentralen för planering av verksamheten på Åland. Projektets hemsidor och presentationsbrev sammanställdes i februari. Rapportering. Konsulten arbetade.
- Mars. 2.3 artikel/presentation av projektsamarbete mellan Postvägen- och Kulturmarksvårdsprojektet till tidskriften för Nordiska kulturlandskap, 4.2 SOL-styrgruppsmöte i Pargas, 8.3 möte med arbetsgruppen för "Biologisk mångfald ur entreprenörens synvinkel"-projektet i LOS, 24.3 träff med koordinatör för Skärgårdshavets biosfärsområde om möjligt samarbete
- April. Styrgruppsmöte på Åland 1.4, 5.4 styrgruppsmöte för "Biologisk mångfald ur entreprenörens synvinkel"-projektet, 6.4 gårdsbesök med rådgivning om miljöspecialstöden i Rimito, 8.4 gårdsbesök med rådgivning om miljöspecialstöden i Dragsfjärd, 9.-10.4 kurs i landskapsvård för blivande landskapsvårdsentreprenörer i Houtskärs Folkhögskola, 12.4 rådgivning om skötsel av äns- och hagmarker per telefon samt planering av gemensam exkursion för miljöcentralens InterregSkärgård projekt till Åbolands skärgård, 13.4 möte med Hanna Nurminen från Postvägen projektet om samarbetet, 15.4 handledning av projektledaren för SOL-projektet i Åbo, 20.4 rådgivning av jordbrukare om miljöspecialstöden, 22.4 planeraren på seminarium i Lundo om landsbyggsutvecklingsfrågor, 25.4 rådgivning om miljöspecialstöden för objekt i Dragsfjärd, 26-27.4 Museiverkets kurs i Kimito och Dragsfjärd om beaktande av fornlämningar i uppgörande av skötselplaner för kulturbiotoper, 28.4 Skärgårdshavets biosfärsområdes sälseminarium i Korpo. Därtill har koordinatör och planeraren arbetat med projektadministration och utbetalningsansökan för perioden sept-dec 2004.
- Maj. 2.5 Planering av informationsdag om projektet på Iniö och Kimito. 4.5 planerat möte på TE-centralen för representanter för Forststyrelsen om miljöstödsavtal på Nationalparkens marker, 6.5 presenterat projektet för tjänstemän på Museiverket i Åbo, 10.5 fältbesök i Finnby med WWF för planering av kommande röjningsläger, 11.5 fältbesök i Taivassalo för planering av konsultens jobb, 12.5 möte på TE-centralen (se tidigare), 17.5 planering av anställning av ny planerare och budgetgenomgång, 30-31.5 gemensam exkursion för SvFinmiljöcentrals InterregSkärgård projekt till Åbolands skärgård tillsammans med representanter för finansierarna och miljöcentralens ledning. Konsulten arbetade. Under maj förmedlades även betesdjur.
- Juni. Nya planeraren börjar arbeta, planeraren arbetar mycket i fält med inventeringar och uppgörande av skötselplaner, 3.6 presentation av projektet i Iniö kommunhus, 7-8.6 posters till projektpresentation i Korpo, 9.5 besöktes Nagu Kopparholm och Korpo Björkö för planering av skötsel, 11.6 infodag om projektet i Skärgårdscentrum Korpoström i Korpo, 28.6 rådgivning om kulturbiotoper på tillställning i Kimito, 29.6 presentation av projektet i Sagalund hembygdsmuseum i Kimito, 30.6 gårdsbesök på fårgård i Pargas om framtida t samarbete. Därtill arbetades det med projektadministration och planering av projektarbetet. Konsulten arbetade.
- **Juli-dec, allmän.** projektkoordinatör Franzén, –planeraren Rapo arbetar. Samarbetet samt rådgivningen åt SOL-projektet och Paimen-projektet har fortsatt. Rådgivning åt och planering av projektet som inlett verksamhet på Åland detta år. Kontakt med olika samarbetspartner angående projektet, möten. Planeraren har gjort inventeringar, skötselplaner, kartor (GIS), broschyr samt sammanställt rapport.

- Juli. 1.7 fältbesök, planering av inventeringsarbetet i Järppilä i Töfsala med markägaren. Planeraren har arbetat i fält med rådgivning, inventering och rapportering.
- Augusti: 3.8 fältbesök och inventering av i Houtskär. 5.8 Styrgruppsmöte för Paimen-projektet i Nystad. 10-11.8 planering med projektledare Nyberg-Selander på Ålands hushållningssällskap. 13-19.8 WWF:s röjningsläger i Finby i samarbete med projektet (Lehtomaa på plats 16.8, Franzén 19.8). 16.8 fältbesök och planering av röjning på Korpo Björkö med Forststyrelsen och SOL-projektet. 18.8 SOL-projektets styrgruppsmöte i Pargas. 24.8 gårdsvis rådgivning om miljöspecialstödet. 26.8 Franzén i juryn som väljer årets by i Egentliga-Finland 2005. Planeraren har arbetat i fält med rådgivning, inventering och rapportering.
- September. Planering av besöksresan för nötköttsproducenter till Roslagen och Åland. 8.9 Interreg träff i Nystad. 9.9 Projektledare Overud från Upplandsstiftelsen i Åbo för att diskutera nötköttsresan. 13.9 Miljöspecialstödsrådgivning och planering, Nagu. 14.9 SOL-projektets styrgruppsmöte på Åvensör, Korpo dit betesdjur borde hittas. 20.9 rådgivning om skötsel av kulturbiotoper. 28-30.9 studieresa för nötköttproducenter från SW Finland, Uppland och Åland till Uppland och Åland. Planeraren har arbetat med uppgörande av skötselplan och digiteringar (GIS).
- Oktober. Utbetalningsansökan och ansökan om fortsatt finansiering för 2006. 17.10 möte om Biosfärområdets verksamhet i framtiden, lyfte fram satsning på sysselsättning via landskapsård. 28.10 presentation av projektet åt Västra Finlands miljöcentral. 31.10 besöktes Kopparholm, Nagu med nötkreatursägare och projektledaren för SOL-projektet. Planeraren har arbetat med uppgörande av skötselplan och digiteringar (GIS).
- November. 3.11 besök på Stentorp för att diskutera framtagning av broschyr med information om kulturväxterna på gården. 9-10.11 Projektledarna från Åbo och Åland deltog i ett nordiskt seminarium i Uleåborg om betydelsen av djurens betesbeteende då man ska bevara mångfalden i kulturmarkerna (posterpresentation av projektet). 11.11 Ansökan om miljöcentralens pengar för miljövärd å Stentorp gård. 24.11 miljöstödsområde i Dragsfjärd besöktes för justering av avgränsningen. 25.11 Styrgruppsmöte i Uppsala. 30.11 Hamnö, Houtskär besöktes för planering av betesgång. Planeraren har arbetat med uppgörande av broschyr, sammanställning av rapport.
- December: Avtal med Sydvästkustens beteskötts producenter. 13.12 SOL-styrgruppsmöte. 15-16 Franzén på Åland för att planera WWF läger och allmänt samarbete. 20.12 Rimito, miljöstödsrådgivning. 29.12 möte med SOL-projektets ledare om hur landskapsvärden skall kunna sysselsätta i framtiden. 30.12 Velkua inventeringsrapporten skickas ut. Planeraren har arbetat med sammanställning av rapport och digitering (GIS).

2006

- **Januari - juni, allmän.** Projektkoordinatören arbetar. Samarbetetsprojekten SOL (Skärgårdsföretagsamhet och Lanskapsvård) (Åboland) och Paimen-projektet (Nystad) avslutades i februari. Planering och samarbete kring projektets verksamhet på Åland och i Uppland. Kontakter med olika samarbetspartner angående projektet, möten. Allmän rådgivning om skötsel av kulturbiotoper samt finansiering av skötseln av dem, information om och förmedling av finansiering via miljöcentralen för skötsel av kulturbiotoper, projektadministration, projektverksamhet kring lansering av beteskött, planering och marknadsföring av studieresor, WWFs läger på Åland, förmedling av betesmarker och betesdjur, digitering av inventeringskartorna från Åland sommaren 2005. Projektadministration och ekonomi.
- Januari. 12.1 konferens på Hanaholmen om Skärgårdsutveckling, 17.1 SOL-referensgruppsmöte, 26.1 Seminarium om bevarande av naturens mångfald i odlingslandskapet, 27.1 projektpresentation, Åbo Akademi, allmän rådgivning om skötsel av kulturbiotoper samt hur finansiera av skötseln av dem, projektadministration, projektverksamhet kring beteskött, studieresor, WWFs läger på Åland.
- Februari. 14.2 kurs om förtjänst av landskapsvård på Åland, 15.2 möte kring skötselprogrammet för vårdbiotoper i Sydvästra Finland, 16.2 SOL-styrgruppsmöte, 20.2 projektplanering med Maria i Sverige, 27.2 Highland Cattle studiebesök i Åboland.
- Mars. 6.3 stängslingskurs på Åland, 28.3 planering av nytt landskapsvårdsprojekt till Åboland, 30.3 projektpresentation Mariehamn- Nordiska ministerrådets skärgårdssamarbete, digitering av inventeringskartorna till Åland, projektadministrartion.
- April. 5-6.4 Projektträff i Sverige, 25.4 styrgruppsmöte på Åland. Utbetalningsansökan.
- Maj. 5.5 möte kring skötselprogrammet för vårdbiotoper i SV Finland, 12.5 planering av WWF läger på Åland, rådgivning om bidrag till skärgården, planering kring fårseminariet, 19.5 möte med Skargarden-projektet, 23-24.5 lammseminarium på Åland.
- Juni. 20.6 planering av betesfälla i Laukanlahti, Finnby, 21.6 exkursion till Dragsfjärd, Vänö med gruppen för hotade vårdbiotyper, 26.6 möte med Skärgårdssmak, Skärgårdens partihandel och betesköttsföreningen kring försäljning av beteskött, 27.6 möte på Finlands miljöcentral om informationskort om finansiering och skötsel av vårdbiotoper.
- **Juli - dec, allmän:** projektkoordinatören Franzén (6 mån.) arbetar. Planering och samarbete kring projektets verksamhet på Åland och i Uppland. WWFs läger på Åland sista större evenemanget innan projektet avslutas. Kontakter med olika samarbetspartner angående projektet, möten. Projektverksamhet kring lansering av beteskött, betesförmedling, information om finansieringsbidrag, miljöspecialstöden. Mest har tiden gått åt till projektadministration, ekonomi, slutrapporten och annat avslutande av projektet. Projektets sista verkamma halvår.

- Juli: projektkoordinator Franzén på semester från den 6.7.
- Augusti: 29-31.8. På WWFs läger på Åland med Lehtomaa och ptaktikant Vainio, 11.8 GISmöte om projektets kartor, 17.8 möte med Skärgårdssmak och betesköttsföreningen om betesköttet (Karis), 18.8 miljöförvaltningens Rådgivningsdagar för Kulturlandskap i Pemar, 25.8 möte om finansiering av nya landskapsvårdsprojekt med Region Åboland, Vakka-Suomen kehityskeskus och Skärgårdshavets biosfärområde.
- September: 7.9 Roslagshagar-studieresa till Uppland med representanter för Region Åbolands SOL-projekt, 29.9 projektansökan 2007 inskickad.
- Oktober: rådgivning om miljöstöd i olika repriser till Pargas stad, 31.10 rekvisitionen in.
- November: 13.11 styrgruppsmöte på Åland, 14.11 projektparterna arbetade gemensamt med slutrapporten på Åland, 16.11 presentation av projektet i Björneborg, 20.11 evaluering av samarbetet med fiskeri- och miljöinstitutet i Pargas, 28.11 möte med projektet för skötsel av vårdbiotoper i Egentliga-Finland och Forststyrelsen, 30.11 gårdsbesök i Pargas, miljöspecialstödsrådgivning, översättning av skötselkort av vårdbiotoper, skrivande av slutrapport
- December: 5.12 möte med Leader-föreningarnas representanter om skötsel av vårdbiotoper genom leadergrupperna, 15.12 rådgivning om stöd och skötsel av vårdbiotoper i Pargas. Projektkoordinatorn på semester från den 21.12 till årets slut

2007

- **Januari – mars:** projektkoordinatorn arbetade med administration och slutförandet av projektet.

Upplandsstiftelsen 2004

- September 2004. Ängsslåtter och slyröjning på Raggarön. Utförare: Tommy Lennartsson, Anett Persson, Jan-Olov Björklund (konsult).
- September 2004. Slåtterdag på Rävsten med hela Upplandsstiftelsens personal.
- September 2004. Möte på WWF. Diskussion med projektledare för andra kulturlandskapsprojekt i Sverige. Utbyte av erfarenheter. Maria Hoflin och Björn-Gunnar Lagström.
- September 2004. Exkursion anordnad av Upplandsstiftelsen som ingick som del i Naturvårdskedjans (CBM, Centrum för Biologisk Mångfald) andra avnämmarkonferens med titeln "Konkurrerande mål – Hur får vi en effektiv naturvård i framtiden?" Utförare: Maria Hoflin, Björn-Gunnar Lagström och Tommy Lennartsson
- September 2004. Ansökan om regionala naturvårdspengar i samarbete med Östhammars kommun. Utförare: Maria Hoflin
- September-november 2004. Gårdsbesök med intresserade lantbrukare på 7 gårdar. Rådgivning om natur- och kulturvården, samt restaurering och skötsel. Förberedelser, fältbesök och minnesanteckningar. (Yttersby, Tuskö, Björnäs, Olas skär, Sund, Elinge, Lönnholmen) Utförare: Maria Hoflin, Anett Persson, Björn-Gunnar Lagström, Sven-Olov Borgegård (konsult) och Jan-Olov Björklund (konsult).
- September-oktober 2004. Sammanställning av sommarens inventering av Mnemosynefjäril. Utförare: Jan-Olov Björklund (konsult)
- Oktober 2004. Diskussionsseminarium om mnemosynefjärilens situation och fortlevnad i Sverige. Mötet ägde rum i Långalma och landets experter på området var närvarande. Utförare: Maria Hoflin och Anett Persson
- September-december 2004. Brukarkommunikation rörande stängsling av Brudskäret (mnemosynelokal). Kommunikationen har bestått av telefonkontakt, brevkontakt och möte i fält. Utförare: Anett Persson och Maria Hoflin
- September-december 2004. Projektadministration, redovisningar, budget, möte med revisorer, planering av aktiviteter och diverse arbetsmöten. Utförare: Maria Hoflin.
- September-december 2004. Interna styrgruppsmöten på Upplandsstiftelsen. Utförare: Maria Hoflin, Tommy Lennartsson, Anett Persson, Björn-Gunnar Lagström
- September-december 2004. Planering av restaureringsinsatser, vinterbyggnader för djurhållning, och samarbete kring maskiner på Gräsö. Utförare: Sven-Olov Borgegård (konsult).
- September-december 2004. Planering av restaureringar i fält för 9 områden längs Roslagskusten. Uppstämpling av träd och buskar som ska röjas, planering av stängseldragning, diskussioner med markägare/djurägare mm. Utförare: Maria Hoflin, Tommy Lennartsson, Anett Persson och Jan-Olov Björklund (konsult).
- September-december 2004. Fortsättning på projekt för att förbättra djurbyggnaderna i projektområdet. Samarbete med länsstyrelsen i Uppsala län. Flera möten och en ansökan om medel från Naturvårdsverket för detta ändamål under sept-dec. Utförare: Maria Hoflin, Björn-Gunnar Lagström

- September-december 2004. Artbestämning och sammanställning av sommarens uppföljning av ett antal områden som inventerades med avseende på fjärilsfauna under 96-97. Notering av skötselbehov och förändringar i habitatets utseende och kvalitet sedan förra inventeringen. Utförare: Jan-Olov Björklund (konsult).
- September-december 2004. Uppdatering av databas med markägare/djurägare/landskapsentreprenörer i projektområdet. Förmedling av mark och betesdjur. Planering av restaureringar. Kontakter med mark- och djurägare. Utförare: Maria Hoflin, Anett Persson.
- November 2004. Möte angående projekt Smultronställen med Hushållningssällskapet. Projekt Smultronställen är Upplandsstiftelsens projekt för att tillgängliggöra attraktiva naturområden i kulturlandskapet. Utförare: Maria Hoflin
- Oktober-december 2004. Utformning av projektplaner för åtgärdsprogrammen för insekter på Krissla, Mnemosynefjäril och grova träd. Arbetet har skett i samarbete med Länsstyrelsen och lett fram till att de kunnat söka pengar för detta från Naturvårdsverket. Arbetet med dessa åtgärdsprogram utförs under vår/sommar 2005 inom projekt Roslagshagar med finansiering från Länsstyrelsen. Utförare: Tommy Lennartsson
- September-oktober 2004. Bidragit med kommentarer till Länsstyrelsens skötselplaner i två naturreservat; Hövön-Alnön och Idön. Utförare: Tommy Lennartsson
- November-december 2004. Deltagande i projektgrupp för utformande av strategi för skogsskydd i Uppsala län i samarbete med Länsstyrelsen. Särskild fokus på betesskogar. Utförare: Tommy Lennartsson
- December 2004. Bygdemöte på Söderön tillsammans med djur- och markägare. Diskussioner om kulturlandskapets framtid i området och uppföljning av tidigare bymöten. Planering, förberedelse, möte och sammanställning av uppgifter. Utförare: Maria Hoflin, Tommy Lennartsson, Anett Persson, Jan-Olov Björklund (konsult).

2005

- Januari 2005. Bymöte på Söderön. Kontakt med nya intresserade mark- och djurägare.
- Diskussioner om skötsel av kulturmarker, presentation av fjärilsinventeringar m.m. Utförare: Sara Overud, Anett Persson, Jan-Olov Björklund (konsult).
- Januari 2005. Artikel i ATL, Affärstidning för lantbruket, om skogsbeten. Fältbesök med journalist. Utförare: Tommy Lennartsson och Anett Persson.
- Januari – februari 2005. Planering av sommaren arbete inom åtgärdsprogrammen för hotade arter; ”Mnemosynefjäril”, ”Insekter på krissla” och ”Grova träd”.
- Januari - juni 2005. Gårdsbesök med intresserade lantbrukare på 14 gårdar. Rådgivning om natur- och kulturvården, samt restaurering och skötsel. Förberedelser, fältbesök och minnesanteckningar. (Yttersby, Svartnö, Tvärnö, Bolka, Långalma, Barkö, Ånö, Kavarö, Stenskar, Söderökulla, Brudskäret, Olas skär, Sund) Utförare: Sara Overud, Anett Persson, Tommy Lennartsson och Jan-Olov Björklund (konsult).
- Januari – juni 2005. Gårdsbesök och övriga brukarkontakter för planering av djurstallar m.m. (Lönholmen, Kavarö, Rävsten m.fl.). Utförare: Sven-Olov Borgegård (konsult)
- Januari - juni 2005. Brukarkommunikation rörande stängsling av Brudskäret och Boda (mnemosynelokal). Kommunikationen har bestått av telefonkontakt, brevkontakt och möte i fält. Utförare: Anett Persson, Sara Overud och Jan-Olov Björklund (konsult).
- Januari - juni 2005. Projektadministration, redovisningar, budget, möte med revisorer, planering av aktiviteter och diverse arbetsmöten. Utförare: Sara Overud.
- Januari - juni 2005. Interna styrgruppsmöten på Upplandsstiftelsen. Utförare: Sara Overud, Tommy Lennartsson, Anett Persson, Björn-Gunnar Lagström
- Januari - juni 2005. Planering av restaureringsinsatser, vinterbyggnader för djurhållning, och samarbete kring maskiner på Gräsö. Utförare: Sven-Olov Borgegård (konsult).
- Januari - juni 2005. Uppdatering av databas med markägare / djurägare / landskapsentreprenörer i projektområdet. Förmedling av mark och betesdjur. Planering av restaureringar. Kontakter med mark- och djurägare. Utförare: Sara Overud, Anett Persson.
- Januari - juni 2005. Fortsättning på projekt för att förbättra djurbyggnaderna i projektområdet. Samarbete med länsstyrelsen i Uppsala län. Flera möten under jan-jun. Utförare: Sara Overud, Björn-Gunnar Lagström, Tommy Lennartsson, Anett Persson, S-O Borgegård (konsult).
- Februari 2005. Samarbete kring skötsel i naturreservat, möte med länsstyrelsen. Utförare: Tommy Lennartsson.
- Februari - juni 2005. Planering av skötelskrift (tre möten); ”Roslagens natur”. Utförare: Sara Overud, Anett Persson, Tommy Lennartsson, Jan-Olov Björklund (konsult).
- April 2005. Deltagande i seminarium om åsmiljöer. Utförare: Tommy Lennartsson, Jan-Olov Björklund (konsult).
- April 2005. Presentation av projekt Roslagshagar för engagerade markägare i norra Stockholms skärgård. Arr: Blidö skärgårdsförening. Utförare: Anett Persson.

- April 2005. Inspirationsdag för småskalig livsmedelsförädling. Bodil Cornell från resurscentret Eldrimner höll kurs för lantbrukare och andra intresserade. Arrangerat av Länsstyrelsen i Uppsala län. Deltagare: Sara Overud, Sven-Olov Borgegård (konsult)
 - April 2005. Planering av uppföljning av skötsel i naturreservatet Bondskäret. Utförare: Tommy Lennartsson.
 - April 2005. Arbete med diverse ansökningar för extern finansiering inom projekt Roslagshagar. Utförare: Tommy Lennartsson.
 - April 2005. Medverkande vid intervju av lantbrukare på Söderön. Del i det tvärvetenskapliga forskningsprojektet HagmarksMistra. Utförare: Sara Overud, Tommy Lennartsson samt Karl-Ivar Kumm och Lars Hallgren från Sveriges Lantbruksuniversitet.
 - April-juni 2005. Inventering av restaureringsobjekt på Söderön, Norrön, Gräsö och området kring sjön Rörmar. Utförare: Jan-Olov Björklund (konsult)
 - Maj 2005. Inspirationsdag om småskalig slakt och studiebesök till gårdsslakteriet Glad Gris samt Åloppe ekomat med småskalig, hantverksmässig tillverkning av charkprodukter, mjöl, marmelad m.m. Arrangerat av Länsstyrelsen i Uppsala län. Deltagare: Sara Overud, Anett Persson
 - Maj 2005. Nunneörtsinventering på Söderön, Norrön, Gräsö och området kring sjön Rörmar för att hitta potentiella lokaler för mnemosynefjärilen. Utförare: J-O Björklund (konsult), Sara Overud, Anett Persson, Tommy Lennartsson.
 - Maj 2005. Planering av skötsel i naturreservatet Fagerön i samarbete med länsstyrelsen i Uppsala län. Utförare: Tommy Lennartsson.
 - Maj 2005. Möte om åtgärdsprogrammet för Grova träd tillsammans med Elisabet Odhult och Nina Söderström från Länsstyrelsen i Uppsala län och Pär Eriksson, Upplandsstiftelsen. Utförare: Sara Overud
 - Juni 2005. Fältdag tillsammans med Länsstyrelsen i Uppsala län och Skärgårdsstiftelsen. Planering av skötsel av naturreservatet och Natura 2000-området på Örskär. Utförare: Sara Overud, Tommy Lennartsson.
 - Deltagande i möte med markägare om marina reservat i Gräsö skärgård. Utförare: Anett Persson.
 - Juni 2005. Fälthinventering av krissla inom åtgärdsprogrammet för "Insekter på krissla". Utförare: Tommy Lennartsson.
- Juli – december:**
- Gårdsbesök och övriga brukarkontakter för planering av djurstallar m.m. (Lönholmen, Kavarö, Rävsten, Björnäs m.fl.). Utförare: Sven-Olov Borgegård (konsult).
 - Brukarkommunikation rörande stängsling av Brudskäret och Boda (mnemosynelokal).
 - Kommunikationen har bestått av telefonkontakt, brevkontakt och möte i fält. Utförare: Anett Persson, Sara Overud och Jan-Olov Björklund (konsult).
 - Projektadministration, redovisningar, budget, möte med revisorer, planering av aktiviteter och diverse arbetsmöten. Utförare: Sara Overud.
 - Interna styrgruppsmöten på Upplandsstiftelsen. Utförare: Sara Overud, Tommy Lennartsson, Anett Persson, Björn-Gunnar Lagström
 - Uppdatering av databas med markägare / djurägare / landskapsentreprenörer i projektområdet. Förmedling av mark och betesdjur. Planering av restaureringar. Kontakter med mark- och djurägare. Utförare: Sara Overud, Anett Persson.
 - Fortsättning på projekt för att förbättra djurbyggnaderna i projektområdet. Samarbete med länsstyrelsen i Uppsala län. Flera möten under året. Utförare: Sara Overud, Björn-Gunnar Lagström, Tommy Lennartsson, Anett Persson, S-O Borgegård (konsult).
 - Samarbete kring skötsel i naturreservat och ÅGP-arter. Flera möten med länsstyrelsen, samt internt på Upplandsstiftelsen. Utförare: Tommy Lennartsson.
 - Planering och författande av skötselskrift; "Roslagens natur". Layout och tryck bekostas av länsstyrelsen (KULM). Utförare: Sara Overud, Anett Persson, Tommy Lennartsson, Jan-Olov Björklund (konsult).
 - Gårdsbesök med intresserade lantbrukare på 10 gårdar. Rådgivning om natur- och kulturvärden, samt restaurering och skötsel. Förberedelser, fältbesök och minnesanteckningar. (Olasskär, Björnäs, Brunnsvik, Stenskär, Kavarö, Östra Tvärnö, Duderö, Lönholmen, Svartnö, Gräsö gård) Utförare: Sara Overud, Anett Persson, Tommy Lennartsson och Jan-Olov Björklund (konsult). Vissa områden är besökta flera gånger.
 - Adm arbete med stängselavtal och kartor över områden där bete planeras. Stängselmaterial finansieras av Världsnaturfonden. Utförare: Sara Overud, Anett Persson.
 - Juli-augusti 2005. Naturvärdesinventering av ett antal öar, Rävsten, Vassarön, Sladdarön, Ormön mfl. Utförare: Tommy Lennartsson, Sara Overud, Anett Persson.
 - Augusti 2005. Slätter på ängsytor på Havsvik, Raggårön. Utförare: Anett Persson, Tommy Lennartsson.
 - September 2005. Planering och genomförande av studieresa för lantbrukare i Ålands och Upplands skärgård. Utförare: Sara Overud, Anett Persson, Tommy Lennartsson.
 - September och november 2005. Styrgruppsmöten i Nystad resp Uppsala. Utförare: Sara Overud.
 - September 2005. Deltagande i Skördemarknad i Långalma, Söderön. Information om projektet, tipspromenad om kulturlandskapet, utdelande av broschyrer mm. Utförare: Sara Overud, Anett Persson.

- Oktober 2005. Deltagande i seminarium "Hållbara lantbruk och hållbara bygder - hur hänger det ihop?", Naturvårdsverket. Utförare: Sara Overud.
- November 2005. Bymöte på Raggårön. Uppföljning från bymöte 2004. Diskussioner om skötsel av kulturmarker. 10 deltagare. Utförare: Sara Overud, Anett Persson, Jan-Olov Björklund (konsult).
- November 2005. Bymöte Tuskö, Nolsterby, Mälby, Yttersby. Kontakt med nya intresserade mark- och djurägare. Diskussioner om skötsel av kulturmarker, presentation av inventeringar m.m. 13 deltagare. Utförare: Sara Overud, Anett Persson, Jan-Olov Björklund (konsult).
- November 2005. Deltagande i seminarium på Länsstyrelsen om småskalig slakt och livsmedelsproduktion. Utförare: Anett Persson.
- Juli-november 2005. Ansökan om medel till en förstudie för "Naturbeteskött från Roslagen". Flera möten med Världsnaturfonden och anlidade konsulter. Förstudien finansieras av LBU projektmedel. Utförare: Sara Overud, Björn-Gunnar Lagström.
- December 2005. Anordnande av möte med organisationer som jobbar med kulturlandskapet i Skärgården, för att förbättra samarbetet. Länsstyrelse-personal C- och AB-län, Skärgårdsstiftelsen, Norrtälje kommun, Upplandsmuseet, m fl. Utförare: Sara Overud.

2006

- Januari - jun 2006. Projektadministration, redovisningar, budget, planering av aktiviteter mm. Utförare: Maria Hoflin.
- Januari - juni 2006. Interna styrgruppsmöten och arbetsmöten på Upplandsstiftelsen. utförare: Maria Hoflin, Tommy Lennartsson, Anett Persson, Björn-Gunnar Lagström.
- Januari - juni 2006. Uppdatering av databas med markägare / djurägare / landskapsentreprenörer i projektområdet. Förmedling av mark och betesdjur. Planering av restaureringar. Kontakter med mark- och djurägare. Utförare: Maria Hoflin, Anett Persson.
- Januari - juni 2006. Planering av sommaren arbete inom åtgärdsprogrammen för hotade arter; "Mnemosynefjäril" och "Insekter på krissla". Planering av miljöövervakning, samt åsmiljöer i Roslagens kulturlandskap. Flera möten. Samverkan med länsstyrelsen och CBM. Utförare: Maria Hoflin, Anett Persson, Tommy Lennartsson, Björn-Gunnar Lagström, Jan-Olov Björklund (konsult, inventerare).
- Januari - juni 2006. Gårdsbesök med intresserade lantbrukare på 10 gårdar/områden. Rådgivning om natur- och kulturvärden, samt restaurering och skötsel. Förberedelser, fältbesök och minnesanteckningar. (Länsö, Österbyn, Boda skogsbete, Söderökulla, Raggårön flera, Ola, Barkö, Ormön) Utförare: Maria Hoflin, Anett Persson, Tommy Lennartsson och Jan-Olov Björklund (konsult).
- Januari - juni 2006. Planering av skötsel och restaureringar i områden som hyser mnemosynefjäril och sköldbaggar på krissla. Fältbesök och planering av skötsel mm i samråd med markägare och entreprenörer. Restaurerings- och skötselåtgärder finansieras av länsstyrelsen och Världsnaturfonden. Områden: Boda, Brudskäret, Olaskär, Klyxen. Utförare: Maria Hoflin, Anett Persson, Tommy Lennartsson, Jan-Olov Björklund (konsult).
- Januari-juni 2006. Adm arbete med stängselavtal och kartor över områden där bete planeras. Stängselmaterial finansieras av Världsnaturfonden. Utförare: Maria Hoflin, Anett Persson.
- Januari - juni 2006. Fortsättning på delprojekt för att förbättra djurbyggnaderna i projektområdet. Samarbete med länsstyrelsen i Uppsala län. Flera möten under året. Utförare: Maria Hoflin, Björn-Gunnar Lagström, Anett Persson.
- Februari 2006. 14.2. Deltagande i möte med organisationer som jobbar med kulturlandskapet i Skärgården, för att förbättra samarbetet. Länsstyrelsen C- och AB-län, Skärgårdsstiftelsen, Norrtälje kommun, Upplandsmuseet, m fl. Utförare: Maria Hoflin.
- April 2006. Pressmeddelande om skötselskriften som togs fram 2005. Utskick av denna. Utförare: Anett Persson.
- April-juni 2006. Översiktlig naturinventering för att hitta biologiskt värdefulla områden där restaurering och återinförande av bete är prioriterat. Utförare: Jan-Olov Björklund (konsult) och Maria Hoflin.
- April 2006. Skrivande och utskick av nyhetsbrev om projekt Roslagshagar till brukare, markägare och entreprenörer i projektområdet, samt andra berörda aktörer. Utförare: Anett Persson.
- Maj 2006. 9.5. Bymöte Ånö-Valö området. Kontakt med nya intresserade mark- och djurägare. Diskussioner om skötsel av kulturmarker, presentation av fjärilsinventeringar m.m. Utförare: Anett Persson, Jan-Olov Björklund (konsult).
- Maj 2006. 15-16.5. Fältmöte med alla som är berörda av skötsel av kulturlandskapet på Upplandsstiftelsen. Diskussioner kring skogsbeten mm. Utförare: Maria Hoflin, Anett Persson, Tommy Lennartsson, mfl på US.
- Maj 2006. 20.5. Fältvandring i samverkan med Upplandsmuseet och Tvärnö hembygdsförening. Plats: Mellangården, Tvärnö. Information om skötsel av naturbetesmarker och projektets aktiviteter. Utförare: Maria Hoflin.
- Maj 2006. 27.5. Medverkan vid Albrektsmässan i Östhammar. Samverkan med Söderöns Utvecklingsgrupp (SUG). Information om projektet. Utförare: Anett Persson och Jan-Olov Björklund.

- Maj 2006. 31.5. Medverkan vid informationsresa för Stiftelser för Naturvård och Friluftsliv i Sverige. Information om projektet. Utförare: Maria Hoflin.
- Maj-juni 2006. Fjärilsinventering av restaureringsobjekt på Norrön och området kring sjön Rörmar. Utförare: Jan-Olov Björklund (konsult).
- Maj-juni 2006. 4 fältvandringar för allmänheten på tema natur- och fornlämningar, fjärilar (2), resp kulturlandskapet förr och nu. Utförare: Maria Hoflin, Jan-Olov Björklund (konsult), Lars-Gunnar Bråvander (konsult).
- Juni 2006. 9.6. Reportage med TV4 riks spelas in (sänds i juli). Utförare: Maria Hoflin.
- Juni 2006. 13.6. Informationsmöte om konceptet "Naturbeteskött från Roslagen". Presentation av en förstudie som utförts under vintern 2005/2006 (extern finansiering från LBU). Projektpartners och brukare från alla projektområden inbjudna. Utförare: Maria Hoflin, Sven-Olov Borgegård (konsult), Anders Häggström (konsult).
- Juni-juli 2006. Naturvärdesinventering av ett antal öar i Gräsö skärgård, samt på Gräsön och Söderön/Raggårö. Utförare: Tommy Lennartsson.
- Juli-december 2006. Projektadministration, redovisning, budget, planering av aktiviteter mm. Utförare: Maria Hoflin.
- Juli-december 2006. Interna styrgruppsmöten och arbetsmöten på Upplandsstiftelsen. Utförare: Maria Hoflin, Tommy Lennartsson, Anett Persson, Björn-Gunnar Lagström.
- Juli-december 2006. Uppdatering av databas med markägare / djurägare / landskapsentreprenörer i projektområdet. Förmedling av mark och betesdjur. Kontakter med mark- och djurägare. Utförare: Maria Hoflin, Anett Persson.
- Juli-december 2006. Gårdsbesök med intresserade lantbrukare på 20 gårdar/områden. Rådgivning om natur- och kulturvården, samt restaurering och skötsel. Förberedelser, fältbesök och minnesanteckningar. Adm arbete med stängselavtal och kartor över områden där bete planeras. Stängselmaterial finansieras av Världsnaturfonden. Utförare: Maria Hoflin, Anett Persson, Tommy Lennartsson och Jan-Olov Björklund (konsult).
- Juli-december 2006. Planering av skötsel och restaureringar i områden som hyser mnemosynefjäril och sköldbaggar på krissla. Fältbesök och planering av skötsel mm i samråd med markägare och entreprenörer. Restaurerings- och skötselåtgärder finansieras av länsstyrelsen och Världsnaturfonden. Områden: Boda, Brudskäret, Olaskär, Klyxen. Utförare: Maria Hoflin, Anett Persson, Tommy Lennartsson, Jan-Olov Björklund (konsult).
- Juli-december 2006. Fortsättning på delprojekt för att förbättra djurbyggnaderna i projektområdet. Samarbete med länsstyrelsen i Uppsala län. Flera möten under året. Utförare: Maria Hoflin, Björn-Gunnar Lagström, Anett Persson.
- Juli-oktober 2006. Fjärilsinventering av restaureringsobjekt på Norrön, Söderön och området kring sjön Rörmar. Artbestämning, sammanställning av inventeringar och utvärdering. Utförare: Jan-Olov Björklund (konsult).
- Juli-september 2006. 6 fältvandringar för allmänheten på tema natur- och fornlämningar, fjärilar, och fladdermöss. Samarbete med Naturskyddsföreningen i Östhammar. Utförare: Jan-Olov Björklund (konsult), Lars-Gunnar Bråvander (konsult), och Sofia Gylje (konsult).
- 8 augusti. Slätter av mycket artrika ängsmarker i ett projektområde på Raggårö. Utförare: Anett Persson, Tommy Lennartsson m fl.
- 19-20 September 2006. Fältkurs anordnad av Upplandsstiftelsen för tjänstemän som jobbar med naturvård i jordbrukslandskapet. Temat var restaurering och skötsel av hävdberoende marker. Särskild fokus på skogsbeten och områden med arter inom "Åtgärdsprogrammen för hotade arter". Utförare Tommy, Lennartsson, Anett Persson.
- 26 september 2006. Deltagande i möte med organisationer som jobbar med kulturlandskapet i Skärgården, för att förbättra samarbetet. Länsstyrelsen C- och AB-län, Skärgårdsstiftelsen, Norrtälje kommun, Upplandsmuseet, m fl. Utförare: Anett Persson.
- 24 oktober 2006. Bymöte Ånö-Valö området. Kontakt med nya intresserade mark- och djurägare. Diskussioner om skötsel av kulturmarker, presentation av fjärilsinventeringar m.m. Utförare: Anett Persson, Jan-Olov Björklund (konsult).
- November-december 2006. Skrivande och utskick av nyhetsbrev om projekt Roslagshagar till brukare, markägare och entreprenörer i projektområdet, samt andra berörda aktörer. Utförare: Anett Persson, Maria Hoflin.
- 25 september: Natura 2000 seminarium. 4 oktober: Konferens i Norrtälje. 23 oktober: Taste workshop Skebo herrgård. 7 dec: Seminarium SLU.

2004

- September. CBM ordnade en konferens 2-3/9 om målkonflikter i natur- och landskapsvård för naturvårdare och tjänstemän från hela landet. Konferensens andra dag var en exkursion till olika naturvårdsobjekt och ordnades i samarbete med Upplandsstiftelsen. (Tommy); Fältvandring med brukare och naturvårdare från Hus-hållningssällskapet 22/9 (Tommy); Föredrag, fältexkursioner, poster på CBMs mångfaldskonferens i Halmstad 29-30/9 (Tommy, Aina, Jörgen, Roger); Avslutning av fältarbete (Jörgen, Aina, Tommy, Roger).
- Oktober. Föredrag på SLU om träd- och buskprojektet 6/10 (Aina); Föredrag för nordiska ekologer på den årliga SCAPE-konferensen, i år i Åbolands Skärgård 15-16/10 (Jörgen, Tommy, Aina); bearbetning av fältdata (Jörgen, Aina, Tommy, Roger).
- November. Föreläsning om sårbarhetsanalys och bete för kurs på SLU 1/11 (Tommy); Seminarium med Naturvårdsverket och WWF om samverkan som arbetsmodell för naturvård 12/11 (Tommy); Rapport om samverkansprojekt i samarbete med Upplandsstiftelsen (Tommy); Föreläsning om biologisk mångfald och naturvårdsproblem i skogs- och jordbrukslandskap för offentlig kurs om styrmedel vid SLU 15/11 (Tommy); Diskussionsseminarium i samarbete med HagmarksMISTRA om bete och betestryck i ett historiskt perspektiv 22/11 (Tommy, Jörgen, Roger); bearbetning av fältdata, sammanställning (Jörgen, Aina, Roger, Tommy).
- December. Presentation av resultat för ekologer vid SLU 2-3/12 (Aina, Jörgen); Workshop om landskapsvård och traditionellt brukande tillsammans med biologer från Universitetet i Arad, Rumänien 7-8/12 (Tommy); sammanställning av fältdata

2005

- Januari-mars. Deltagande i 6 workshops på ArtDatabanken om nya definitioner av Natura 2000-habitat. (Tommy)
- Januari. Fältvandring i skogsbete med journalist från lantbrukstidningen ATL 14/1. Samarbete med Upplandsstiftelsen, deltagande i arbetsmöte om kostnader för restaurering på inst. för Ekonomi vid SLU 25/1. (Tommy)
- Februari. Deltagande i den internationella OIKOS-konferensen 7-9/2. Samarbete med HagmarksMISTRA. (Aina, Jörgen, Tommy)
- Jan – maj. Diskussion och presentation av skötselproblem på seminarier och fältvandringar tillsammans med HagmarksMISTRA. (Jörgen, Aina, Tommy, Roger)
- Rapport om betestidpunkt och biologisk mångfald i naturbetesmarker (PDF-fil finns på http://www.nvb.slu.se/ShowPage.cfm?OrgenhetSida_ID=4472). (Jörgen).
- Rapport om biologisk mångfald och buskar och annan småskalig variation i betesmarker. (Aina).
- April. Organiserade workshop tillsammans med Norges lantbrukshögskola om pollinatörer i jordbrukslandskapet 7-8/4. (Tommy, Jörgen), seminarium om betesregimer på SLU 13/4. (Jörgen), deltagande i fältvandring om sand- och åsmiljöer, anordnad av Länsstyrelsen 19/4. (Tommy)
- April –sept. Upplägg och utförande av uppföljning av biologisk mångfald i sent bete vid kusten. Samarbete med Upplandsstiftelsen och Länsstyrelsen. (Tommy, Jörgen)
- Jan-maj. Deltagande i syntesprojekt om landskapsperspektiv på naturvård (Aina), och i syntesprojekt om uthålliga skötselssystem. Samarbete med HagmarksMISTRA (Tommy).
- Maj. Fältvandring med Länsstyrelsen på Fagerön 10/5 inför åtgärder för mnemosynefjäril (Tommy). Brukarintervju på Söderön 12/5 inom syntesprojektet uthålliga skötselssystem (se ovan). Samarbete med Upplandsstiftelsen och HagmarksMISTRA (Tommy).
- Fältarbete slutet av maj-juni (Jörgen, Aina, Tommy, Roger).
- Juni. Kurs om definitioner av vårdbiotoper för basinventerare inom Natura 2000 från hela landet 2/6. Samarbete med ArtDatabanken (Tommy). Fältvandring med Länsstyrelsen och Upplandsstiftelsen i Natura 2000-området Örskär 9/6 (Tommy).
- Juli-dec. Diskussion och presentation av skötselproblem på seminarier och fältvandringar med HagmarksMISTRA (Jörgen, Aina, Tommy, Roger). Deltagande i syntesprojekt om uthålliga skötselssystem. Samarbete med HagmarksMISTRA (Tommy, Jörgen). Arbete med uppsats om historisk markanvändning och biologisk mångfald juli-dec. Samarbete med HagmarksMISTRA (Tommy).
- Juli-sept. Upplägg och utförande av uppföljning av biologisk mångfald i sent bete vid kusten. Samarbete med Upplandsstiftelsen och Länsstyrelsen (Tommy, Jörgen).
- Juli. Besök av journalist från ATL inför artikel om sent bete 1/7 (Tommy).
- Juli-augusti. Upplägg och utförande av inventering av restpopulationer och utdöendeskuld; samarbete med Upplandsstiftelsen, (Tommy, A-K Roos, Hanna Bark). Upplägg och utförande av inventering av insekter i stäppartade betesmarker med krissla, samt författande av åtgärdsprogram för hotade arter på krissla; samarbete med Länsstyrelsen och Upplandsstiftelsen (Tommy).
- September. Föreläsning om ekologiska principer för restaurering, för tjänstemän och naturvårdare från hela landet 7/9. Samarbete med Stockholms Universitet och CBMs forskarskola (Tommy). Deltagande i fältvandring och workshop om skötsel av betesmarker med träd 27/9. Samarbete med HagmarksMISTRA, Naturvårdsverket, Länsstyrelsen i Östergötland samt Linköpings kommun (Tommy, Jörgen).

- September-okt. Deltagande i att ta fram en broschyr om skötsel av Roslagens kulturmarker. Samarbete med Upplandsstiftelsen (Tommy). Planering, genomföring och föreläsning och fältvandring av och på Interreg studieresa för lantbrukare i Ålands och Upplands skärgård sept.
- Oktober. Offentlig föreläsning om historisk markanvändning och naturvård på CBMs avnämningkonferens 4/10 (Tommy). Presentation av resultat på den internationella årliga SCAPE-konferensen, detta år i Göteborg 28-30/10 (Tommy, Aina).
- Oktober-dec. Deltagande i 3 workshop på ArtDatabanken om naturtypsindelning (Tommy).
- November. Föredragning för Jordbruksverket om skötselregimer, inför deras arbete med nya regler för miljöersättning 11/11 (Tommy, Jörgen). Deltagande på styrgruppsmöte Interreg 25/11 (Tommy).

2006

- Januari. Arbete med uppsats om betestryck och rumslig variation (Aina). Deltagande i projektmöte om sandiga miljöer tillsammans med Länsstyrelsen, Skogsstyrelsen, Upplandsstiftelsen (Tommy). Offentlig föreläsning om historia och biologisk mångfald i jordbrukslandskapet på KSLA (Tommy)
- Februari. Arbete med uppsats om betestryck och rumslig variation (Aina). Deltagande i möte med naturvårdare i Roslagen beträffande hotade arter (Tommy). Presentation av projektet på brukarmöte tillsammans med HagmarksMISTRA (Tommy).
- Mars. Arbete med uppsats om träd och buskar (Aina). Föreläsningar på högskolekurs om restaurering i samarbete med Södertörns Högskola (Tommy). Presentation av resultat för forskare inom HagmarksMISTRA (Aina).
- April. Arbete med uppsats om betestryck, samt om träd och buskar (Aina). Deltagande i projektmöte om sandiga miljöer tillsammans med Länsstyrelsen, Skogsstyrelsen, Upplandsstiftelsen (Tommy). Arbete med biotopindelning tillsammans med Artdatabanken (Tommy)
- Maj. Arbete med uppsats om träd och buskar i betesmarker (Aina). Presentation av resultat för forskare inom HagmarksMISTRA (Aina). Diskussionsmöte om betesregimer (Tommy)
- Juni. Arbete med uppsats om träd och buskar i betesmarker (Aina). Fältarbete betesmarker i landskapet (Aina). Publicering av rapport om betesmarker i ett landskapsperspektiv (Aina). Presentation av projektet i fält vid kusten för HagmarksMISTRAs styrelse (Aina, Tommy, Roger)
- Juli. Analys av fältdata på betestryck och buskar i betesmarker. Semester. (Aina)
- Augusti. Semester. Analys av fältdata på betestryck och buskar i betesmarker. (Aina)
- September - oktober. Arbete med sammanfattande uppsats om betestryck och buskar i betesmarker. (Aina)
- Oktober - nov. Databearbetning fröätande insekter och deras värdväxter i betesmarker. Arbete med uppsats om fröätande insekter och deras värdväxter i betesmarker. (Aina)
- December. Arbete med uppsats om fröätande insekter och deras värdväxter i betesmarker. (Aina)

Ålands hushållningssällskap

2005

- februari-juni. Projektplaneraren började jobba den 1.2. Hjälp att starta upp och strukturera verksamheten från projektpartnererna vid SV Finl miljöcentral. Information om projektet, specialmiljöstöden och betesförmedlingen har förutom på informationsmöten gjorts genom ett riktat utskick till 120 nötgårdar och genom annonser i Landsbygdsnytt. Besök hos intresserade brukare som inte ännu är anslutna till miljöstödssystemet har gjorts och information om alternativa finansieringsmöjligheter har getts. Arbetet med att sammanställa problemen med det nuvarande miljöstödssystemet har påbörjats så att det finns dokumentation över de framkomna problemen då arbetet med det nya miljöstödsprogrammet börjar. Jordbrukare har fått hjälp med miljöspecialstödsansökningar. Restaureringsplaner har utarbetats för ansökan om restaurering av naturbetesmarker. Naturbetesområden har förmedlades till djurägare som anmält intresse.
- April. I samarbete med Landskapsregeringens miljöbyrå anordnades ett informationstillfälle om hamling på Järsö och Nätö den 14.4.
- Juni. Projektets inventerare arbetar med att finna och dokumentera värdefulla områden i skärgården. En filmkväll för allmänheten om skötseln av och hoten mot skärgårdens vårdbiotoper anordnades på Mariehamns bibliotek den 8.6.
- Juli-december. En utbildad inventerare har varit anställd under sommaren för inventeringen av den åländska skärgården och intresserade djur- och markägare har kunnat få sina områden inventerade och råd om skötseln. Under hela perioden har projektet jobbat vidare med att utveckla kontakterna med intresserade jordbrukare och göra fältbesök i deras marker tillsammans. Många jordbrukare har områden som de önskar hjälp med att ansöka om specialmiljöstöd för år 2006 och i synnerhet verkar projektet väcka intresset för att åter börja vårda igenvuxna lövängar.

- Juli. Projektet deltog i Djurmo turisms bolagsstämma på Jurmo den 9.7.2006. På bolagsstämman gavs information om resultaten av sommarens inventeringar samt förslag med prioriteringar på projekt som kunde genomföras i talkoform.
- Juli-dec. En förteckning över problemen med det nuvarande åländska miljöstödsystemet har under hösten tagits fram för att kunna undvika dem i nästa program. Problemen bekräftas också av resultaten från sommarens inventeringar i skärgården.
- Projektplaneraren har i augusti av Ålands Landskapsregering utsetts till medlem i arbetsgruppen för prioritering 2 i landsbygdsutvecklings förordningen för utarbetande av detaljinhållet i landsbygdsutvecklings programmet för perioden 2007-2013. Arbetet med möten har påbörjats i oktober och kommer att fortsätta under 2006.
- Under september har Ålands Landsbygdscentrum fått igång sin nya hemsida och projektet har byggt upp egna sidor med information under Ålands Hushållningssällskap. Adressen till hemsidan är: <http://www.landsbygd.aland.fi/hushallningssallskapet/kulturmark.pbs>
- September. Projektet anordnade en helgkurs i gårdsgårdsbyggande på Brändö, Jurmo den 10-11.9. projektpresentation den 13.9 åt de åländska landsbygdssekreterarna om projektet och målsättningen med det. Dessutom diskuterades de olika miljöspecialstöden inom landskapsvärden vilka behöver marknadsföras bättre. Projektplaneraren deltog med informationsmaterial om ångar, betesmarker och den Åländska betesförmedlingen vid Skördefesten vid Ålands Landsbygdscenter den 18.9.
- Projektet har jobbat för att ett röjningsläger i WWF:s regi skulle kunna ordnas på Åland sommaren 2006. Kontakt har tagits med intresserade markägare med lämpliga områden. En ansökan med beskrivning av det utvalda området har inlämnats till WWF. Ansökan om nationell finansiering av lägret genom Ålandsbankens Miljökontoavkastning har inlämnats till Ålandsbanken.
- Projektplaneraren deltog i Interreg workshopen i Pargas den 18.10. Workshopen arrangerades av Nordiska ministerrådets skärgårdssamarbete och hölls inför det nya EU Interregprogrammet för skärgårdsregionen.
- Kulturmarksvårdsprojektet och Landsbygd 2006 (Kaj Rosberg) hade ett gemensamt informations- och diskussionsmöte på Jurmo (Djurmo turism) den 12.12.
- En trädgårdsentreprenör har anlåtats för att göra upp kalkyler för kostnaderna att anlita utomstående entreprenör vid restaurering av gamla träd i lövängar som ska restaureras.

2006

- Januari-juni, allmän: Projektplaneraren har jobbat vidare med att utveckla kontakterna med intresserade jordbrukare och planera inför vårens miljöstödsansökningar. Hos flera jordbrukare har intresse väckts för att åter börja vårda igenvuxna lövängar samt restaurera igenvuxna naturbetesområden som åter ska tas i bruk. Även hjälp med ansökningar om medel för icke-jordbrukare har getts och medel har av Ålands Landskapsregering beviljats för åtgärder i ett område som nu börjat skötas med betesdjur. Arbetet i arbetsgruppen för utarbetande av detaljinhållet i landsbygdsutvecklings programmet för perioden 2007-2013 har fortsatt med ett antal möten/månad.
- Projektplaneraren deltog den 27.4 vid Ålands Natur och Miljös årsmöte i Bolstaholm. Temat för årets möte var mulens marker och deltagarna fick under bussresan information om förutsättningarna för och hoten mot mångfalden i jordbrukslandskapet.
- Marknadsförandet av betesförmedlingen i landsbygdsnytt och fårbladet har fortsatt och genom denna har redan flera mark- och djurägare hittat varandra.
- WWFs lägrets fick finansiering ut Ålandsbankens Miljökontoavkastning. Ett förberedande besök på området har under våren gjorts tillsammans med representanter från WWF.
- Projektplaneraren ordnade den 26.4 ett gemensamt diskussionsmöte med Kaj Rosberg vid Landsbygd 2006 och nötköttproducenten Tage Eriksson om förutsättningarna för och de möjliga hindrena för att det skulle kunna produceras och säljas ett åländskt naturbeteskött.
- I samarbete med Ålands Fåravelsförening rf så har ett gemensamt seminarium och lönsam lammproduktion planerats den 23-24.5. Utomstående föreläsare är lammrådgivaren Stina Stabo från Uppsala hushållningssällskap.
- Juli-oktober, allmän: Projektplaneraren har semester och moderskapsledighet. Arbetet i arbetsgruppen för utarbetande av detaljinhållet i landsbygdsutvecklings programmet för perioden 2007-2013 har fortsatt. Viss efterforskning av bildokumentation från svunna tiders kulturmarker har gjorts på landskapsarkivet men målet att göra en informationskrift med jämförande fotografier kunde tyvärr inte slutföras p g a tidsbrist.
- Arbetet i arbetsgruppen för utarbetande av detaljinhållet i landsbygdsutvecklings programmet för perioden 2007-2013 har fortsatt med ett antal möten/månad.
- Röjningsläger på Bastö på Åland den 29.7-5.8.2006 med WWF. Lägret som fick stor massmedial uppmärksamhet i de lokala tidningarna och i Hufvustadsbladet måste ses som en lyckad avrundning av projektet på Åland.

BILAGA 4

SVERIGE

ÅLAND

FINLAND

Stödupplägg naturbetesmark

Grundstöd + tilläggsstöd

Grundstöd + specialstöd

Grundstöd på max. 420,47€/ha enligt godkänd kostnadskalkyl

Stödnivå betesmark

+ ev tilläggsstöd

150 €/ha
84 €/ha

Grundstöd max 420,47 €/ha enl. godkänd kostnadskalkyl

Övrig landskapsvård

- restaurering av naturbete
- löväng/hamling
- restaurering av löväng
- slätter maskin
- slätter m lie
- efterbete
- skogsbete (ej planterad)

Max 1064 €/ha/år (enl kalkyl)
11 €trääd, max 53 €/ha
11 €trääd, max 53 €/ha
255 €/ha
690 €/ha
74 €/ha
grundstöd = 117 €/ha

230 €/ha
706 €/ha
888 €/ha
168 €/ha
168 €/ha
-

Max 420,47 €/ha enl godk kostnader för alla punkter

Granskas området före godkännande?

Ja, av Länsstyrelsen

Ja, av landskapsregeringen

Ja, av miljöcentralen

Kan till området anpassade villkor ställas?

Ja, skötselkrav, röjning, förbud, betes- el slättertidpunkt

Har inte gjorts, muntliga råd har getts vid granskningen

Ja, skötselkrav, röjning, förbud, betes- el slättertidpunkt

Hur planeras skötsel/röjning?

Genom åtgärdsplan

Generella stöd villkor

Genom skötselplan

Hur regleras betestrycket?

Betet ska vara avbetat så att förna inte samlas på marken

Fastställd djurmängd/ha som antecknas i beteskort

Anpassas efter området

Vilka områden är berättigade till tilläggsstöd

- Hagar m naturbetesindikatorer på minst 75 % av ytan
 - Betade strandängar
 - Betade åraviner
 - Hagar m många vidkroniga gamla lövträd. Ställvis grässvål.
 - Tidigare B-markering m stora natur- el kulturvärden.
- Indikatorer på 50-75 % av ytan.
- Slätterängar m indikatorer på minst 75% av ytan

- Hagmark
- Ängsmark
- Strandäng
- Löväng

Vårdbiotoper, dvs. skogsbeten, hagmarker, hedar, lövängar, ängar, torrängar. Därtill skogsbryn, åkerholmar och träd- och buskgrupper på åker med växter gynnade av traditionellt bruk

Tillåts stödutfodring på fina beten (m tilläggsstöd)?

Tillfälligt ett par veckor vid betesläpp och inställning

Ja

Nej

Får gödslad mark finnas i samma hägnad?

Ja, om arealen inte är stor i förhållande till naturbetet

Ja

Nej

Ersätts stängsel o andra betesrelaterade kostnader

Enligt kostnadskalkyl, max 1071 €/ha/år vid restaurering

Genom stödet

Enligt kostnadskalkyl, max 420 €/ha

Skötsel och skötselproblem i skärgårdens gräsmarker

Projektbeskrivning och resultat 2002-07

Tommy Lennartsson, Jörgen Wissman, Aina Pihlgren, Weronika Linkowski

Centrum för Biologisk Mångfald 2007

Centrum för biologisk mångfald

Innehåll

Bakgrund

Biologisk mångfald	
Jordbrukspolitiken utformning	
Brukaren som naturvårdare	3

Metodik

Allmänt	
Vilka faktorer har studerats i de skötselkrävande biotoperna (vårdbiotoperna)?	4

Frågeställningar och resultat

BIOLOGISK MÅNGFALD	
Hur mycket måste man röja för att gynna floran i betesmarker?	5
Vad är lagom betestryck i betesmarker?	9
Hur kan man sköta marker så det passar alla organsimgrupper?	15
Vad kan kunskap om markanvändningshistoria lära oss om hur vi bör sköta dagens biotoper i kulturlandskapet?	17
JORDBRUKSPOLITIKENS UTFORMNING	21
BRUKAREN SOM NATURVÅRDARE	21

Skötsel och skötselproblem i skärgårdsbiotoper

Projektbeskrivning och resultat 2002-07

Bakgrund

Biologisk mångfald

Bete och slåtter i ogödslade gräsmarker är en av de viktigaste naturvårdsåtgärderna i Europa: sådana marker är idag sällsynta och minskande och innehåller fler hotade växt- och djurarter än någon annan biotop. I takt med att gräsmarkerna blir ovanligare, ökar kraven på optimal skötsel i de slåtter- och betesmarker som ännu finns kvar. För att på bästa sätt kunna sköta markerna är det flera frågor som måste besvaras. Detta projekt behandlar några skötselfrågor som är särskilt viktiga i skärgårdens biotoper.

De frågor som tas upp i projektet har stor betydelse för om vi kommer att lyckas hejda och vända den nuvarande negativa trenden för biologisk mångfald i skärgårdslandskapet. De har också en mer allmän betydelse för utformningen av miljöersättningar i Finland och Sverige. Vi behöver ökad kunskap om vilka delar av ersättnings- och rådgivningssystemen som fungerar bra, respektive vilka som behöver modifieras.

Förenklat kan sägas att de flesta problem för biologisk mångfald i naturlig fodermark beror på

- Biotopförlust, som innebär att skötselberoende arter försvinner genom igenväxning när hävden upphör. I Sverige är det rätt små arealer som idag drabbas av upphörd hävd, men stora arealer som f.n. växer igen efter att hävden upphört på 1970-80-talen.
- Biotopförsämring, som innebär att skötselberoende arter försvinner trots hävd, p.g.a. att hävden är felaktig. Ofta handlar det förmodligen om att den moderna skötseln skiljer sig från den traditionella.

Projektet har undersökt båda dessa aspekter, med fokus på sådana faktorer som vi kan påverka, främst skötselns utformning och betesmarkernas innehåll av träd och buskar.

Jordbrukspolitikens utformning

Interregprojektet har sammanfallit med en period när det europeiska jordbrukssystemet (CAP) omformats. Exempelvis läggs i skrivande stund sista handen vid utformningen av det svenska landsbygdsprogrammets miljöersättningar.

Projektet har därför särskilt undersökt sådana faktorer som kan tänkas påverkas av jordbrukspolitiken, exempelvis möjligheter till anpassat bete och andra nya skötselmetoder.

Brukaren som naturvårdare

Frågor rörande biologisk mångfald, som beskrivits ovan, belyser vad som behöver göras. Frågor om jordbrukspolitik belyser det ramverk som möjliggör åtgärderna. Ytterst är det emellertid brukaren som utför arbetet och det behövs därför en fungerande samverkan mellan naturvård och brukare.

Projektet har gjort en enkel analys av vilka faktorer som är viktiga i samverkansprojekt mellan brukare och naturvårdsorganisationer.

Metodik

Allmänt

Vissa frågor besvaras bäst genom enkla undersökningar och skötsel försök, intervjuer etc. Andra frågor kräver noggrannare studier under kontrollerade förhållanden. Projektets arbetssätt är att kombinera praktisk naturvård med smärre undersökningar, utredningar och tillämpad naturvårdsforskning. Detta har möjliggjorts genom ett brett samarbete mellan projektet och flera andra aktiviteter som behandlar liknande frågeställningar. Exempel är regional miljöövervakning (samarbete med Upplandsstiftelsen och Länsstyrelsen i Uppsala län), uppföljning av Natura 2000-biotoper (Upplandsstiftelsen, Länsstyrelsen och Naturvårdsverket), skötsel och uppföljning i naturreservat (Länsstyrelsen), halvtidsutvärdering av CAPs miljöeffekter (Naturvårdsverket, Jordbruksverket och Upplandsstiftelsen), samt forskning om skötselmetoder (CBM/HagmarksMISTRA och CBM/Naturvårdskedjan).

Projektet har deltagit i vissa externt finansierade utredningsuppdrag, som ansetts fylla särskilt viktiga kunskapsluckor.

Projektet har lagt stor vikt vid att kommunicera resultat och frågeställningar med forskare, naturvårdare och markägare under arbetets gång. Därför har ett flertal seminarier, fältvandringar, fältkurser och liknande genomförts (se sammanställning över aktiviteter).

En grundläggande fråga för Interreg-projektet är i vad mån skärgårdsbiotoper skiljer sig från liknande biotoper i inlandet. Behövs särskilda skötselrekommendationer för skärgården, eller duger de allmänna? För att på så vis sätta in skärgårdsnaturen i sitt sammanhang, har det varit nödvändigt att göra jämförande studier mellan skärgård och inland. Fr.a. har HagmarksMISTRAS stora försöksfällor i Södermanland och utanför Uppsala utnyttjats i det syftet. Samtliga fällor har upprättats i samarbete med markägarna, ett stort tack till dessa!

Vilka faktorer har studerats i de skötselkrävande biotoperna (vårdbiotoperna)?

Projektet har två centrala byggstenar: *hävden* och *variationen*.

Hävden (d.v.s. skötseln) är en ekologisk faktor som har central betydelse, dels eftersom den skapar gräsmarksbiotoperna, dels eftersom den, till skillnad från de flesta andra faktorer, står under vår kontroll.

Variation kan innebära variation mellan småmiljöer i en gräsmark, variation i hävd inom och mellan år, och variation i väderlek mellan år. Det finns flera anledningar till att just variationen blivit föremål för särskilt intresse:

- För det första talar mycket för att det knappast går att sköta gräsmarker tillfredsställande med en och samma skötselmetod (samma typ av skötsel, hävdintensitet och hävdtidpunkt) som upprepas år efter år.
- För det andra har variationen diskuterats mycket i samband med miljöstödet och med restaurering av igenväxande betesmarker: hur mycket träd och buskar skall man lämna kvar? Är det nödvändigt att beta lika hårt varje år?
- För det tredje har variationen en historisk dimension: inom de väldiga arealerna av naturlig fodermark i det historiska landskapet fanns en stor variation i skötsel och andra förhållanden. Detta skapade utrymme för ett brett spektrum av arter med olika preferenser. De nödvändiga delarna av det historiska landskapets variation måste identifieras och introduceras i dagens gräsmarker. Eftersom vi har så lite naturlig fodermark kvar, är det troligt att en stor del av denna variation måste skapas inom enskilda gräsmarker.

Eftersom markanvändningshistorien är vårt viktigaste ”facit” vad gäller skötsel av naturlig fodermark, kan historiska förhållanden sägas vara en tredje viktig byggsten i projektet. De hävdformer och andra förhållanden som undersöks experimentellt i projektet är huvudsakligen valda utifrån ett historiskt perspektiv. Vi måste fråga oss om dagens skötsel (bete under större delen av säsongen) verkligen kan ersätta de två traditionella hävdformerna (slåtter med efterbete respektive utmarksbete). Kan sådana hävdförändringar vara en anledning till att många känsliga arter går tillbaka och, om så är fallet, kan man efterlikna traditionell hävd genom olika modifieringar av betet?

Metoder för varje frågeställning redovisas i det följande.

Frågeställningar och resultat

BIOLOGISK MÅNGFALD

Hur mycket måste man röja för att gynna floran i betesmarker?

Stora summor satsas årligen på att upprätthålla bete (miljöersättningar) samt att röja igenväxande betesmarker. För de marker som erhåller tilläggsersättning för biologisk mångfald ställs i den obligatoriska åtgärdsplanen ofta kravet att de skall röjas, för att öka andelen grässvål. Frågan är hur viktig sådan röjning verkligen är. I vad mån missgynnas egentligen grässvåls arter (t.ex. växter och växtätande insekter) av buskar? Hur mycket buskar behövs för att det skall bli ett problem? Finns det t.o.m. positiva effekter av buskar på grässvålen, exempelvis genom att buskarna ger visst skydd mot bete så att växterna hinner blomma och sätta frö?

Metod

I tre betesfällor har kärlväxtfloran detaljstuderats i relation till buskar. I 14 andra fällor har studerats buskarnas och andra rumsliga strukturers betydelse artsammansättning, blomning och frösättning. I sex andra fällor i tre typer av landskap har studerats hur buskar påverkar möjligheterna att återetablera en rödlistad kärlväxt (fältgentiana), i termer av pollination, genflöde och utdöenderisk för de nyetablerade populationerna.

Resultat

- Vissa typiska betesmarksväxter blev signifikant ovanligare närmare buskar, medan andra blev signifikant vanligare. De flesta arter var lika vanliga i den öppna betesmarken som intill buskar.
- För nästan samtliga arter var sannolikheten större att gå i frö ju närmare en buske de växte. Detta berodde på att busken erbjuder visst skydd mot bete.
- Samtidigt var förnalagret tjockare nära buskar p.g.a. högre vegetation (Fig. 1), vilket minskar chansen att fröna skall bilda nya plantor.
- Kombinationen av fröproduktion och groning gjorde att tätheten av groddplantor var dubbelt så hög precis i kanten av buskar, som längre ut i betesmarken.

Slutsatser: Buskar är positiva för blomning och frösättning hos kärlväxter. Vissa arter blir sällsyntare nära buskar, men de flesta påverkas inte alls och vissa påverkas positivt av närhet till buskar. Sammantaget blir slutsatsen att buskar inte har någon nämnvärd effekt på grässvåls artsammansättning i naturbetesmarker. Buskar är positiva för blomning och fröproduktion, vilket gynnar både växterna själva och de insekter som är beroende av nektar, pollen eller frön. Det finns därför inga uppenbara problem med att ha en viss mängd buskar i

naturbetesmarker, utan fördelarna tycks överväga (Figur 1). Røjning bör därför inte vara en schablonmässig åtgärd, utan måste planeras i fält från fall till fall (Figur 2, 3).

Fig. 1. Runt buskar blir mer obetad vegetation kvar. Raggarön maj 06

Fig. 2. Här skall betesdjur åter släppas på. Men hur mycket buskar behöver röjas bort? Boda, Söderön april 2004.

Fig 3. Uppmärkning i fält innan røjning. Boda, Söderön april 2004.

Figur 4. Fältgentianan (*Gentianella campestris*), en rödlistad art som pollineras av humlor.

Fler resultat:

- När buskarna tättnar får pollinatörer svårare att hitta till fältgentianan (Figur 4) och pollination och växtpopulationers livskraft går ner.
- Pollinatörsbrist inträffade dock först när 30-75% av gräsmarken täcks av buskar.
- Små gräsmarker var känsligare för igenbuskning: här kom den kritiska gränsen redan vid 30% busktäckning, medan stora betesmarker klarade upp till 75% igenbuskning innan några effekter på livskraft hos fältgentiana kunde upptäckas (Figur 5).

Slutsatser: Buskarna får inte bli alltför talrika; en riktlinje är att max 30-40% av gräsmarkens yta får upptas av buskar om dessa står någorlunda jämnt utspridda. Även om inte växterna i sig påverkas av buskar, kan det ha stor betydelse om miljön är lämplig för pollinatörer. Olämpliga förhållanden för pollinatörer uppkommer om det blir kraftigt förbuskat, men andra studier har visat att pollinatörer också är känsliga för alltför blåsig miljöer.

Sammantaget är en mosaik av buskar och öppna ytor positiv i gräsmarker (Fig 6).

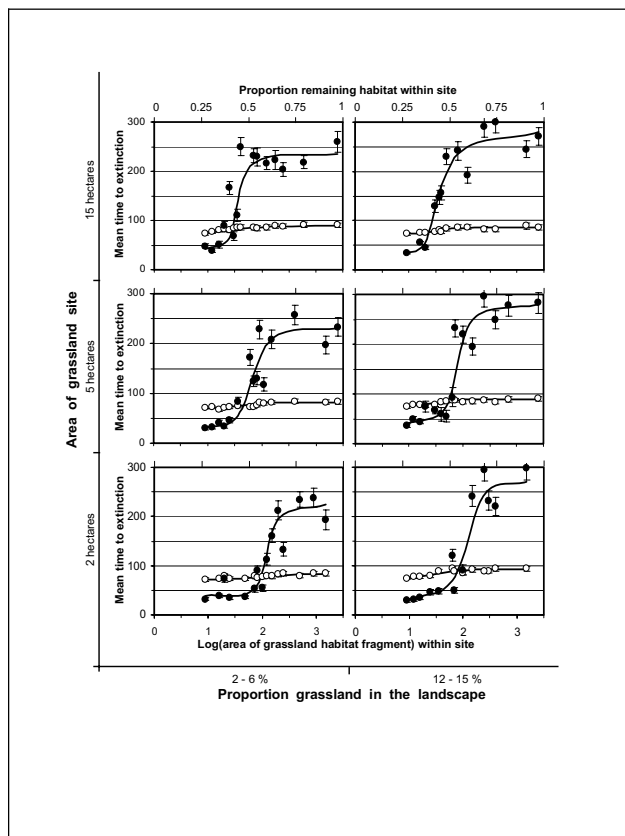

Fig. 5. Utdöenderisk (time to extinction) hos sex återetablerade populationer av fältgentiana. Gräsmarkerna har tre storlekar, 2 ha, 5 ha och 15 ha (yttre y-axel). Tre av populationerna ligger i landskap med mycket gräsmark (12-15%, yttre x-axel), tre i landskap med lite gräsmark (2-6%). Kurvorna visar uppskattad tid till utdöende i relation till hur stor andel av grässvålen som inte är förbuskad - som synes kortare tid till utdöende ju mer buskar (till vänster i diagrammen). Fyllda punkter visar gentiana-planter som har begränsad förmåga till självpollination, och som därför behöver pollinatörer. Ofyllda punkter visar gentianor som kan självpollinera sig.

Fig. 6. En bra mosaik av buskar och öppna ytor. Brudskäret, Långalma (överst) och Mellangården, Ö. Tvärnö (underst).

Vad är lagom betestryck i betesmarker?

Många av de rekommendationer för bete i naturbetesmarker som hittills har funnits är inte odelat positiva för biologisk mångfald. Tre exempel är:

- Miljöersättningsreglerna under hela projektperioden har föreskrivit bete årligen; det finns således inte möjlighet till betesfria år.
- Ett i praktiken tämligen hårt bete rekommenderas för att inte riskera "skadlig förnaansamling". Under tidigare stödperioder diskuterades 3 cm medelvegetationshöjd som ett lämpligt bete vid årets slut. Denna centimeter-gräns har numera frångåtts i miljöersättningssammanhang, men diskuteras f.n. i samband med Natura 2000.
- Tidigt bete rekommenderas för att utnyttja försommarbetets högre näringsvärde.

Rekommendationerna handlar i praktiken om vilket betestryck och vilka betestidpunkter som är bäst för djurhälsa, produktion och biologisk mångfald.

Metod

Fröproduktion studerades i relation till betestryck i 14 betesmarker. Försöksfällor med sent betespåsläpp anlades i två betesmarker, och dessutom utnyttjades två försöksfällor i inlandet för jämförelse. Fröproduktion, tillväxt, överlevnad och groning kombinerades genom s.k. matrismodellering av växtpopulationers livskraft, baserat på experimentell manipulering av betestryck och på klippningsförsök.

Resultat

- På samma sätt som buskar kunde obetade partier, s.k. rator (t.ex. runt spillning eller osmakliga växter), göra det möjligt för växter att gå i frö (Figur 7). Ratorna vandrade runt i betesmarken, d.v.s. de fanns sällan på samma plats mer än ett eller ett par år.
- Andelen rator ökade vid svagare bete (Figur 7) och betesmosaiken var som högst (50% rator 50% betade fläckar i augusti) vid relativt svagt bete (motsvarande 8 cm vegetationshöjd i augusti, Figur 8).
- Många växtarter fick praktiskt taget inga frön alls utom i rator och intill buskar.

Slutsatser: Betet måste vara så hårt att ingen gammal förna ackumuleras. Däremot bör inte betet vara hårdare än att växter regelbundet kan sätta frö. I slutet av augusti bör alltid en viss mängd rator finnas kvar, det är en indikation på att betet inte varit för hårt. Inslaget av rator ökas på ett positivt sätt av visst inslag av buskar, särskilt rosor, en, slån m.m. som kan erbjuda växterna skydd mot bete. Den största heterogeniteten i betesmarker fås vid ett betestryck som är betydligt svagare än de stundom rekommenderade 3 cm medelvegetationshöjd.

2004: Bra

2002: Gränsfall

2003: För hårt

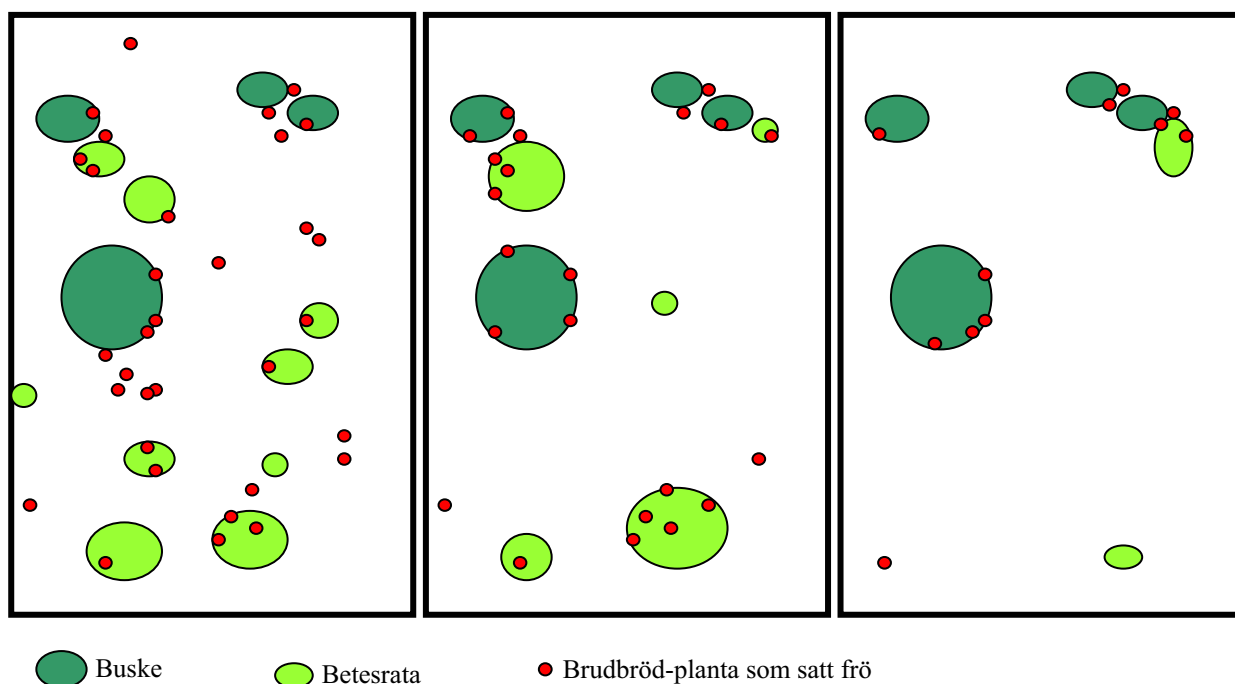

Fig. 7. Utsnitt ur betesmark i Långalma under tre år, visande buskar, betesrator och fröproducerande brudbröd-planter (*Filipendula vulgaris*). Vid lagom bete (2004) producerar plantorna frö här och där i betesmarken. Vid hårdare bete (2002) inskränks fröproduktionen till buskar och rator, samtidigt som ratorna minskar. Vid för hårt bete (2003) finns nästan inga rator, och nästan alla frön produceras i skydd av buskar.

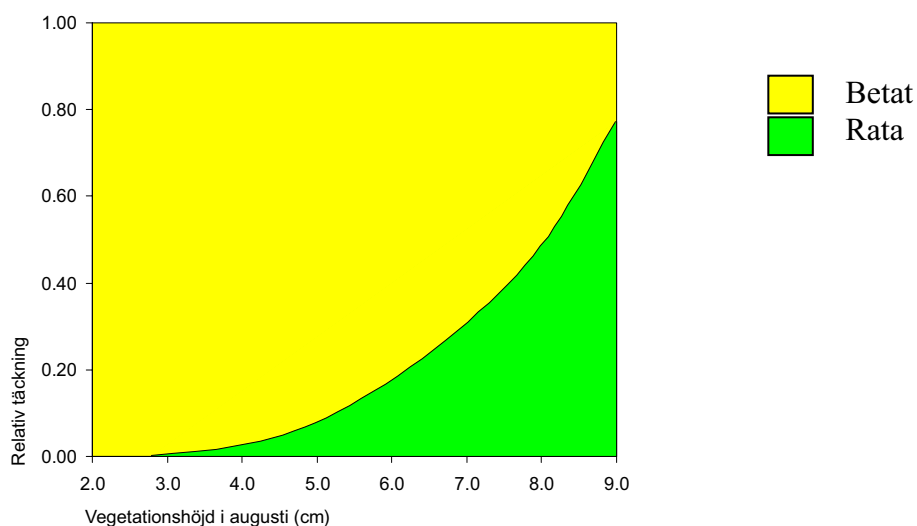
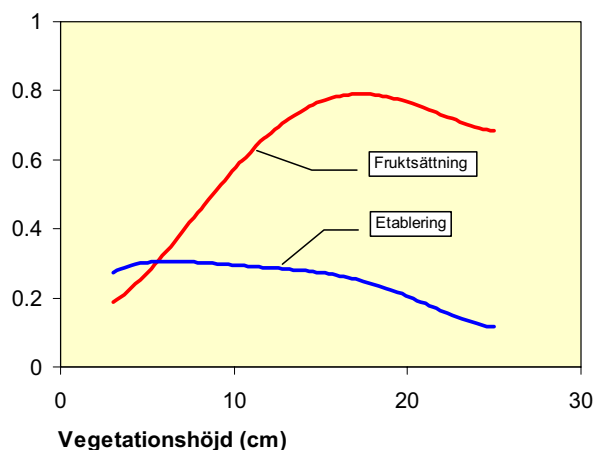

Fig 8. Augusti-fördelningen mellan rator och betade fläckar (på Y-axeln) i betesmark i förhållande till betestrycket (X-axeln). Svagt bete till höger i diagrammet (högre vegetation i augusti), hårt bete till vänster. Figuren baseras på mätningar i 14 betesmarker med olika betestryck.

Fler resultat

- Svagare betetryck gav högre fröproduktion. Om vegetationshöjd i augusti används som mått på betetrycket, kunde konstateras att fröproduktionen i grova drag fördubblas för varje 2 cm högre augusti-vegetation, i ett *rätlinjigt samband*.
- Svagare betetryck gav tjockare förna, vilket har negativ effekt på etablering av nya plantor genom att groddplantorna inte orkar ta sig upp genom förnan. Sambandet mellan förnatjocklek och etablering är *ej rätlinjigt*, utan negativa förnaeffekter uppstår först när förnatjockleken uppnår ett visst tröskelvärde. För fältgentiana ligger tröskelvärdet på ca 20 mm förna, vilket motsvarar ca 15 cm medelvegetationshöjd i augusti (Figur 9).
- Fältgentianapopulationernas livskraft på frisk mark var högst vid 7-10 cm medelvegetationshöjd i augusti (ungefär hälften av vegetationen har betats bort).

Slutsatser: Minskar man betetrycket i en hårt betad mark ökas fröproduktionen avsevärt för varje cm högre medelvegetationshöjd i augusti. Även om förnatjockleken ökar med svagare bete är chansen till nyetablering från frö i det närmaste konstant upp till ca 15 cm augusti-vegetation. Även om de negativa effekterna av förna kan tänkas öka med tiden (förna ackumuleras) är säkerligen ett betetryck motsvarande 6-10 cm augustivegetation helt ofarligt vad gäller förnaproblem, samtidigt som det ger riklig fröproduktion. Detta antagande stärks om man kombinerar fröproduktion och etablering hos fältgentiana och räknar fram populationens livskraft. Den visar sig vara högst vid ett relativt svagt betetryck, motsvarande 7-10 cm vegetationshöjd i augusti.

Figur 9. Andel av frukterna som mognar (Fruksättning, röd linje) och andel av fröna som blir till en groddplanta (Etablering, blå linje) i förhållande till betetrycket. Svagt bete till höger i diagrammet (högre vegetation i augusti), hårt bete till vänster.

Sammanfattning: Hur påverkas växter av bete?

I faktarutan här nedan beskrivs hur bete i naturbetesmarker påverkar växterna

Att ta det onda med det goda — växternas vardag i betesmarker

Tommy Lennartsson (ur Biodiverse Biodiverse 9: 3, 2004)

Naturbetesmark, d.v.s. oödsad betesmark, har som bekant en ovanligt rik kärlväxtflora. Hur kommer det sig egentligen att betande mular gynnar mångfalden av kärlväxter?

Betesdjuren påverkar sin miljö på många sätt, men för kärlväxternas del är det tre effekter av betet som är särskilt viktiga: (1) vegetationshöjden hålls nere, (2) ansamling av förna motverkas, samt (3) växterna skadas genom betet.

Om vegetation lämnas ostörd kommer i de flesta svenska biotoper höga och snabbväxande arter att konkurrera ut lågväxta och långsamma. Med tiden får vi buskmark och slutligen skog. I betesmark hålls däremot vegetationen låg, dels genom att den betas ner, dels genom att den ständiga bortförslin av biomassa skapar en näringsfattig miljö, där starkväxande arter inte kan utnyttja sitt potentiella övertag. Resultatet blir alltså en miljö där även lågväxta arter klarar sig.

En annan beteseffekt, som gynnar alla arter, är att låg vegetation ger lite förna. Därigenom gynnas groning och etablering av nya plantor.

Bete ger således förutsättningar för fler arter och fler individer än i obetad mark. Men betet medför förstås också kostnader för växterna, genom att de skadas av bete och tramp, med minskad tillväxt, reproduktion och livslängd som följd. Kostnaden kan reduceras genom olika anpassningar. Osmakliga och taggiga arter undviks i det längsta, de tidigblommande har större chans att hinna sätta frö innan de betas, rosettväxter gör sig svåråtkomliga och toleranta arter tål att betas, exempelvis genom att spara resurser till att blomma om senare på säsongen.

Växterna i betesmark måste ta det onda med det goda, och vilket som överväger beror till stor del på betetrycket. Hårdare bete minskar konkurrensen och ger bättre groningsbetingelser, men minskar samtidigt fröproduktionen. Sambanden är inte rätlinjiga, utan visar ofta kritiska tröskelvärden. Hos exempelvis fältgentianan finns ett tröskelvärde för frögroning vid ca 2.5 cm förnatjocklek. Motsvarande tröskelvärde för fröproduktion (under optimala groningsbetingelser) är två mogna frökaplar per blommande individ för att hålla populationen konstant. Vid hårt bete sätts många av växternas betesanpassningar ur spel: då betas också tidigblommande arter innan frömognad och till slut tvingas betesdjuren ta även de som i normala fall skyddas av taggar eller besk smak. Bete tidigt på säsongen slår särskilt hårt, både eftersom växterna är känsligare för skada direkt efter vintern, och eftersom många arter är anpassade till sen störning. Man måste komma ihåg att en stor del av dagens betesmarker är gamla slåttermarker eller beten i åkergården.

För den som utformar rekommendationer för skötsel av naturbetesmark gäller det att hitta betetryck och betestidpunkter som ger lämplig avvägning mellan betets för- och nackdelar. Hittills har miljöersättningssystemet främst fokuserat på bara den ena änden av problemet, att reducera vegetationshöjd och förna. Det är angeläget att i högre grad uppmärksamma även den andra änden, blomning och fröproduktion. Av betade fältgentianalokaler är det få som har tumstjock förna, däremot många som nätt och jämt producerar två kaplar per individ, och som därför har vikande populationer. Ensidigt fokus på avbetning och förna är förmodligen en viktig orsak till att också många andra växter i betesmarker oväntat går tillbaka. Förmodligen är "lagom bete" betydligt svagare, senare på säsongen och mer varierat mellan år än vi hittills har trott.

Fler resultat

- Ett sent betespåsläpp (mitten av juli) ökade andelen rator något samt gav fler växter chans att sätta frö innan de blev avbetade (Figur 10). Fröproduktionen var 3-5 gånger högre i sent bete jämfört med kontinuerligt bete från maj till september.
- Det sena betet medförde inga negativa effekter på betesdjurens tillväxt eller på upplagring av förna m.m.

Slutsatser: Ett sent betespåsläpp vissa år kan starkt rekommenderas på torra och friska marker. Sent påsläpp ger dels kraftigt ökad fröproduktion, dels en rikedom av nektar- och pollenväxter för insekter under försommaren.

Figur 10a. Uppsättning av försöksfälla med sent betespåsläpp diskuteras med Länsstyrelsen och markägaren. Bondskäret juni 04

Figur 10b. Försöksfälla med sent betespåsläpp på Mellangården, Östra Tvärnö, juni 2004.

Figur 10c. Avläsning av försöksfälla på Mellangården, augusti 2004.

Figur 10d. Informationsskylt, Mellangården.

Figur 10e. Interreg-projektets styrgrupp studerar sent bete vid Skarp-nåtö, Åland, juni 2004.

Sammanfattning. Hur påverkas växter av tidpunkten för bete?

I faktarutan här nedan beskrivs HagmarksMISTRAs undersökningar av betestidpunkt.

Betesregimer och reproduktion hos kärlväxter i naturlig fodermark

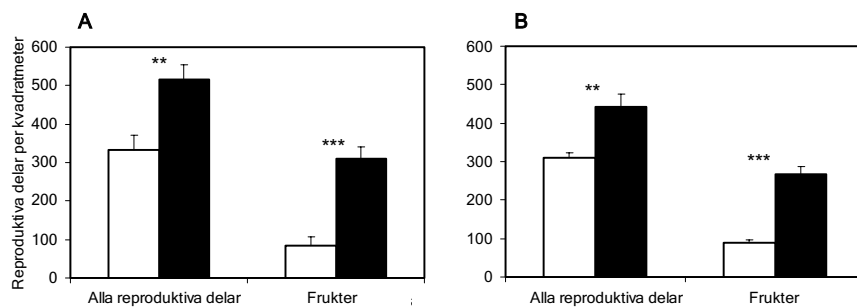
Jörgen Wissman (ur *Acta Universitatis agriculturae Suecicae* nr. 2006:40)

Gräsmarker har under hundratals år värderats högt för dess produktion av foder till betesdjuren. Allt eftersom intensifieringen av jordbruket ökat har brukningsregimen ändrats på nästan hela Sveriges gräsmarksareal. Generellt sett har den huvudsakliga betesmarken (utmarken) slutat betas och övergått till att vara skog, åkerholmar som betades på sensommaren efter att åkrarna skördades har övergivits och ängsmarken har övergått till åker, skog eller betesmark. Ängen har från att ha varit den vanligaste gräsmarkstypen, nästan försvunnit och uppgår nu till endast ca 2% av de odöslade gräsmarkerna. Flera studier visar att slätter är den brukningsmetod som är mest gynnsam för den biologiska mångfalden av kärlväxter, men den är också arbetskrävande. Detta är en av orsakerna till att produktionen av vinterfoder numer nästan uteslutande sker på åkermark (vallodling). Generellt sett är det på ängar eller marker som tidigare använts som slättermark där man fortfarande hittar höga naturvärden knutna till gräsmark. Man kan fråga sig om man egentligen kan förvänta sig att bevara eller öka den biologiska mångfalden i gräsmarker utan att ta hänsyn till den tidigare hävden som skapat förutsättningar för de arter som man kan se idag.

Detta projekt har som huvudmål att undersöka olika alternativa betesregimer och jämföra dem med ett relativt intensivt bete under hela säsongen (vilket är den vanligaste betesregimen idag). Generellt sett är den rådande skötselstrategin för betesmarker att ta bort så mycket vegetation som möjligt under säsongen för att på så sätt minska ansamling av förna som kan kväva vegetation och motverka att frön gror. Men, flera studier visar att många växtarter inte klarar sig så bra i denna typ av skötsel på grund av den minskade frösättningen. Bland dessa arter finns flera som är gynnade av slätter, vilka i ängar kan blomma och producera frön tidigt på säsongen men i betade marker blir avbetade innan så sker).

De undersökta alternativa betesbehandlingarna är sent bete (efterliknar slätter) samt betesfria år. I de olika studierna undersöks: I) Om frösättningen ökas i marker med sent betespåsläpp, vilka arter som gynnas av detta samt vilka egenskaper dessa växter har med avseende på blomningstidpunkt. II) Om antalet pollinatörer ökar när mängden blommor ökar och vad detta har för effekt på växterna. III) Om den ökade frösättningen i de alternativa betesregimerna (sent bete och betesfria år) också resulterar i fler nya groddplantor jämfört med kontinuerligt bete, eller om förnatjockleken i de alternativa betesregimerna ökar så mycket att nya plantor ändå inte kan bildas. Slutligen, vilka betningsintensiteter är gynnsamma för exempelarten fältgentiana (*Gentianella campestris*). IV) Vilka livsstadier hos populationer av gullviva (*Primula veris*) som är viktigast för dess reproduktion, vad som påverkar dessa stadier och vilken betydelse för plantor av *P. veris* det har om de växer i betade eller obetade gräsmarker.

Studierna visar att frösättningen ökar avsevärt när man släpper på bete sent istället för tidigt på våren och att den positiva effekten av den alternativa behandlingen på enskilda arter är beroende av när de blommar. Tidigblommande växter gynnas mer av behandlingen än senblommande. Detta överensstämmer med vad man får i traditionell slätter där alla blommor slås av i mitten–slutet av juli. Vegetationshöjden vid säsongen var, trots det sena påsläppet, endast en cm högre i den sena betesbehandlingen vilket ur biologisk synvinkel knappast kan göra någon skillnad (se studie II).

Figur 1. Antal producerade reproduktiva delar, totalt och enbart frukter, i de två studieområdena (A) Harpasund, Södermanland och (B) Pustnäs, Uppland. Staplarna representerar kontinuerligt bete (vita) och sent betespåsläpp (svarta). Stjärnor visar statistisk signifikans (* = $p < 0.05$, ** = $p < 0.01$, *** = $p < 0.001$).

Den andra studien visar att den ökade frösättningen också ger upphov till fler groddplantor. Det visade sig att fler groddplantor bildades ju mer frön som producerades. Detta var också fallet på ytor som var helt obetade. Vissa arter ökade på grund av den ökade frösättningen i de alternativa betesbehandlingarna (sent och betesfria år), medan det inte fanns några arter som signifikant minskade i de alternativa behandlingarna. Ett experiment med olika beteshöjder (vegetationen klipptes till olika höjder) visade att en ökning av frösättningen var viktigare för etableringen av groddplantor hos *G. campestris* än en reduktion av förnadjupet. En vegetationshöjd över 10–15 cm resulterade dock i att etableringen minskade.

När blomningen ökar ökar också behovet av pollinatörer. I den tredje studien undersöktes hur antalet besök av pollinerande insekter och antalet pollinationsbesök per blomma är beroende av blomtätheten, både av enskilda arter och av alla arter. Antalet besökare per kvadratmeter ökade med blomtätheten i försöksrutorna vilket resulterade i att antalet besök per blomma inte skilde sig mellan rutorna. När effekten av pollination och bete jämfördes visade det sig att avbetningen av reproduktiva delar påverkade sannolikheten att en växt skall lyckas producera frukter i mycket större utsträckning än pollinationen i dessa marker.

Den fjärde studien visar att det finns flera viktiga skeenden i gräsmarksväxten *P. veris* livsstadier som har stor påverkan på möjligheterna för att ett fröämne skall utvecklas till en ny fullt utbildad växt. De skeenden där flest reproduktiva enheter (som kan ge upphov till en ny planta) försvann var vid pollination, avbetning av frukter och frööverlevnad efter spridning (frö till groddplanta). Antalet groddplantor per frö var starkt beroende av förnadjupet. När populationer i betade och obetade områden jämfördes hade de samma täthet av groddplantor och unga plantor. Detta beror på att negativa och positiva effekter av frösättning och vegetationshöjd (som resulterar i förna) tar ut varandra. Ett lågintensivt betestryck, bete sent på säsongen eller betesfria år föreslås som skötsel för att förena positiva effekter av både hög frösättning och minskat förnadjup.

En ytterligare belysning av hur man kan åstadkomma lagom betestryck finns i *Helldin & Lennartsson 2007*.

Hur kan man sköta marker så att det passar alla organsimgrupper?

Under projektets gång har det blivit alltmer uppenbart att det inte är tillräckligt att arbeta med kärlväxter när man inventerar, prioriterar och planerar skötseln av skärgårdens kulturlandskap. Vi har i ett första steg tagit fjärilsfaunan som utgångspunkt för att hitta värdefulla betesmarker, och för att få indikationer på skötselbehov.

Metod

Arbetet har gått ut på att finna metoder för att använda fjärilar i naturvårdsarbetet. Insekter i allmänhet och fjärilar i synnerhet har hittills varit svåränvända, genom att de fluktuerar kraftigt mellan år och dagar. De forskningsresultat som framkommit beträffande fjärilar har varit ytterst intressanta för naturvårdsarbetet, men är baserade på mycket omfattande fältstudier, som knappast kan upprepas eller tillämpas i praktiskt naturvårdsarbete.

Metodutvecklingen har gjorts i ett miljöövervaknings-sammanhang, i samarbete med Upplandsstiftelsen, Länsstyrelsen i Uppsala län och Naturvårdsverket. Den har utgått från fältinventeringar i ett stort antal objekt i sandiga biotoper, både med och utan skog. Resultaten redovisas i separat rapport (*Lennartsson m.fl. 2003, Björklund m.fl. 2004*), men ett sammandrag ges här.

Resultat

- Den mest användbara metoden att inventera fjärilar är att arbeta med värdväxt-specifika arter. På så sätt kan man dels kvantitativt inventera själva värdväxten, som ofta sitter i lätt urskiljbara fläckar, dels registrera närvaro-frånvaro av fjärilen (Tabell 1).
- Metoden ger en möjlighet att inventera fjärilar kvantitativt, och ger dessutom en grov bakgrund till eventuella förändringar från ett inventeringstillfälle till ett annat: har en art gått tillbaka p.g.a. att värdväxten minskat, eller är tillbakagången oberoende?

- Många av arterna kan identifieras med hjälp av de spår larverna lämnar efter sig: gnagspår, minor, spinn etc. Denna aspekt bör lätt kunna utvecklas till en lättanvänd handbok, och skulle även kunna utvidgas till att omfatta naturvårdsintressanta växtätande skalbaggar.
- De finaste kulturlandskapen för fjärilar längs kusten fanns i svagt betade områden med en mosaik av olika biotoper.
- Många av de mest skyddsvärda fjärilarna lever på beteskänsliga värdväxter, t.ex. krissla, säfferot och ängsskära.

Slutsatser: Det är viktigt att arbeta med fällor när kulturlandskap restaureras, så att man kan flytta betesdjuren och därmed ha svagt bete vissa år på vissa platser. För många arter måste det finnas svagbetade områden inom räckhåll varje år! Kärleväxter är inte alls tillräckliga för att hitta de finaste betesområdena, utan fjärilar och andra insekter behövs som indikatorer. Med hjälp av våra experter kunde en användbar metod lätt tillämpas, men den skulle behöva sammanställas till en lättanvänd handbok för att bli allmänt användbar.

Tabell 1. Fjärilar och deras värdväxter

Art	Mål	Omdrev	Metod
<i>Platyptila tesseradactyla</i> , kattfotsfjädermott.	Antalet koloniserade förekomster av värdväxt inom objekt skall vara konstant eller öka	År 1-3, 10-12. Alt. vart 6:e?	GPS-kartering av förekomstfläckar av värdväxt och fjäril. Värdväxtdata: längdXbredd för kärleväxtfläck, alternativt antal plantor/fläck. Öppenhet (krontäckning och antal unga (<5m höjd) träd. Exponering (exponerat, d.v.s. skugga sommardag enstaka stunder; halvskugga, d.v.s. sol ca halva dagen; skuggigt, d.v.s. sol endast enstaka stunder). Eventuell störning (inkl. hävd). Hävning på kattfot i juni-juli, främst på eftermiddagen.
<i>Tinagma perdicellum</i> , smultronsäckmal	Som ovan	Som ovan	GPS-kartering av förekomstfläckar av värdväxt och fjäril. Värdväxtdata enl. ovan. Flyger i solsken runt smultron i juni.
<i>Coleophora scabrida</i> , knyttingsäckmal	Som ovan	Som ovan	GPS-kartering av förekomstfläckar av värdväxt och fjäril. Värdväxtdata enl. ovan. Flyger över knytling i juni. Larvsäckar på värdväxt eller i sanden intill i aug-maj.
<i>Coleophora gramnicolella</i> , mörkringad tjärblomstersäckmal	Som ovan	Som ovan	GPS-kartering av förekomstfläckar av värdväxt och fjäril. Värdväxtdata enl. ovan. Hävning på tjärblomster i juni. Larvsäck på fröställningen under hösten.
<i>Coleophora hackmani</i> , punkterad backglimsäckmal	Som ovan	Som ovan	GPS-kartering av förekomstfläckar av värdväxt och fjäril. Värdväxtdata enl. ovan. Flyger runt backglim från 15 juni och max en månad framåt. Larvsäck på blad och på grässtrån och marken intill. Larvsäck aug-maj; gamla säckar syns hela nästa sommar.
<i>Coleophora dianthi</i> , nejliksäckmal (inkl. <i>C. adelogramella</i> , hylsnejlikesäckmal)	Som ovan	Som ovan	GPS-kartering av förekomstfläckar av värdväxt och fjäril. Värdväxtdata enl. ovan. Hävning kvällstid på backnejlika i juni-juli.
<i>Teleoides sequax</i> , solvändebladmal	Som ovan	Som ovan	GPS-kartering av förekomstfläckar av värdväxt och fjäril. Värdväxtdata enl. ovan. Hävning kvällstid på solvända i juli.
<i>Coleophora lixella</i> , sikelspetsad timjesäckmal	Som ovan	Som ovan	GPS-kartering av förekomstfläckar av värdväxt och fjäril. Värdväxtdata enl. ovan. Hävning på backtimjan från slutet av juni - mitten av augusti.
<i>Scrobipalpa artemisiella</i> ,	Som ovan	Som ovan	GPS-kartering av förekomstfläckar av värdväxt och fjäril.

ljusryggad småstävmal			Värdväxtdata enl. ovan. Håvning kvällstid på backtimjan från mitten av juni - mitten av augusti.
<i>Pterophorus leucodactyla</i> , radsprötat timjanfjädermott, samt <i>P. tridactyla</i> , ojämsprötat timjanfjädermott	Som ovan	Som ovan	GPS-kartering av förekomstfläckar av värdväxt och fjäril. Värdväxtdata enl. ovan. Flyger dagtid runt backtimjan juni-juli.
<i>Pseudosyra dilutella</i> , krokbandat timjansmott, samt <i>Pseudosyra ornatella</i> , rakbandat timjansmott	Som ovan	Som ovan	GPS-kartering av förekomstfläckar av värdväxt och fjäril. Värdväxtdata enl. ovan. Flyger dagtid runt backtimjan från juni - mitten av augusti (<i>ornatella</i>) - början av sept. (<i>dilutella</i>).
<i>Pyrausta ostrinalis</i> , dubbelbandat ljusmott	Som ovan	Som ovan	GPS-kartering av förekomstfläckar av värdväxt och fjäril. Värdväxtdata enl. ovan. Flyger dagtid runt backtimjan i maj och juli (två generationer).
<i>Bucculatrix ratisbonensis</i> , sandögonlappmal	Som ovan	Som ovan	GPS-kartering av förekomstfläckar av värdväxt och fjäril. Värdväxtdata enl. ovan. Håvning kvällstid på fältmalört i juni och augusti.
<i>Depressaria artemisiae</i> , streckad fältmalörtp Plattmal	Som ovan	Som ovan	GPS-kartering av förekomstfläckar av värdväxt och fjäril. Värdväxtdata enl. ovan. Larven i sammanspunna toppskott av fältmalört i maj-juni.
<i>Eucosma pupillana</i> , malörtstjälkvecklare	Som ovan	Som ovan	GPS-kartering av förekomstfläckar av värdväxt och fjäril. Värdväxtdata enl. ovan. Håvning på malört från mitten av juni - början av augusti.
<i>Leioptilus distinctus</i> , malörtfjädermott	Som ovan	Som ovan	GPS-kartering av förekomstfläckar av värdväxt och fjäril. Värdväxtdata enl. ovan. Flyger kvällstid runt malört i juni-juli.
<i>Glaucopsyche alexis</i> , klöverblåvinge	Som ovan	Som ovan	GPS-kartering av förekomstfläckar av värdväxt och fjäril. Värdväxtdata enl. ovan. Flyger dagtid runt kärringtand i juni-juli.
<i>Sesia ichneumoniformis</i> , smygstekellik glasvinge	Som ovan	Som ovan	GPS-kartering av förekomstfläckar av värdväxt och fjäril. Värdväxtdata enl. ovan. Håvning dagtid på getväppling från mitten av juni - början av augusti.
<i>Cupido minimus</i> , liten blåvinge	Som ovan	Som ovan	Vanligen på getväppling, men kan möjligen gå på andra Fabaceae. Flyger dagtid runt värdväxt och i ärtväxtriaka sandmiljöer i juni-juli. GPS-kartering av förekomst, med data på arter och mängd av ärtväxter på platsen.

Vad kan kunskap om markanvändningshistoria lära oss om hur vi bör sköta dagens biotoper i kulturlandskapet?

Vi vet att dagens skötsel och landskap skiljer sig avsevärt från det traditionella jordbrukslandskapet. Men hur stor betydelse har dessa skillnader, och vilka är viktigast? Vilka komponenter från historisk markanvändning måste eventuellt återinföras i dagens hävd?

Metod

Under tre arbetsmöten med historiker, biologer och praktiker diskuterades dessa frågor. Dessutom genomfördes en kunskapssammanställning om traditionell kunskap i naturvårdsarbetet, detta som en del av ett regeringsuppdrag till CBM.

Resultat

- Syftet med skötseln var annorlunda förr än idag, och några faktorer kan antas ha särskilt stor betydelse för biologisk mångfald (Figur 11).
- Ett resultat av att traditionell och modern skötsel haft olika syften är att vissa markslag minskat kraftigt (Figur 12). Vissa av dessa har inte uppmärksamats tillräckligt i naturvårdsarbetet, fr.a. slåttermarker, sent betade marker i åkergården samt glest beskogade skogsbeten.
- För varje typ av markanvändning finns ett antal ekologiskt relevanta faktorer - se rutnan här nedan samt *Lennartsson & Linkowski 2007*.

Historisk markanvändning och biologisk mångfald

Bete:

- Variation i betesintensitet mellan betesmarker och mellan år; enstaka år utan bete. **Gynnar** beteskänsliga och igenväxningskänsliga växter, kortlivade växter beroende av fröproduktion, nektar, frö-, växt- och pollenätande insekter
- Måttlig betesintensitet på rumsligt varierade, ofta torra och steniga utmarker. **Gynnar** beteskänsliga men konkurrenssvaga resp. värmekrävande växter och insekter samt epilitiska kryptogamer
- Bete på magra, sandiga utmarker. **Gynnar** sandväxter och -svampar, dyngbaggar, grävande steklar, marklevande insekter
- Bete i glest trädbevaxta betesmarker med gamla träd. **Gynnar** svampar, mossor, lavar, insekter, fåglar m.fl. artgrupper knutna till bark, ved och stamhåligheter i hagmarksträd
- Aktivt gynnande av nöt- och ollonproducerande och andra bärande träd och buskar. **Gynnar** samma artgrupper som ovanstående, samt värmekrävande men vindkänsliga insekter, fr.a. fjärilar
- Sent betessläpp i t.ex. åkergården. **Gynnar** tidigt reproducerande och/eller beteskänsliga växter och insekter, samt det flertal pollen- och nektarätare som är aktiva under för- och högsommar.

Slätter:

- Lagom sen slåttertidpunkt och en viss variation i slåttertidpunkt mellan år, exempelvis orsakad av att slätterperioden ibland var utdragen till långt in på sensommaren. **Gynnar** tidigt reproducerande och/eller beteskänsliga växter och insekter, det flertal pollen- och nektarätare som är aktiva under för- och högsommar, samt lågväxta växter (som skulle missgynnas i hög vegetation vid mycket sen slätter).
- Lieslätter. **Gynnar** ungar av vadare, kornknarr m.fl., som hinner springa undan vid slåttern.
- Torkning av höet så att frön kan efter mogna och lossna från frukterna. **Gynnar** måttligt tidigreproducerande växter samt spridning av växter inom slättermarker.
- Efterbete. **Gynnar** etablering av nya växter från frö, ängssvampar, sensommaraktiva marklevande insekter, samt insekter knutna till trampskador på exempelvis fuktig mark.
- Transport av hö. **Gynnar** spridning av frön och insektsägg mellan gräsmarker och i jordbrukslandskapet i stort.

Lövtäkt:

- Regelbunden beskärning (hamling eller stubbskottsbruk). **Gynnar** i synnerhet exponeringskrävande arter av svampar, mossor, lavar, insekter, fåglar m.fl. artgrupper knutna till bark, ved, stamhåligheter och socklar (stubbskottsbruk) i gamla träd.
- Fagning. **Gynnar** grässvålknutna kärlväxter, särskilt halvparasitiska växter knutna till träd och buskar, ängssvampar och sådana trädmykorrhizasvampar som är knutna till grässvålgrässvål.
- Slätter och dess omistliga komponenter (se ovan).
- Föryngring av hamlingsträd och liknande. **Gynnar** svårspredda arter av alla trädknutna organismer, genom en kontinuitet av träd i liten rumslig skala.

Nyttjande av vatten i jordbrukslandskapet:

- Hävd av våtmarker, även gamla slättermyrar. **Gynnar** konkurrenssvaga våtmarksväxter, i synnerhet tidigreproducerande om hävden är slätter, marklevande våtmarks- och fuktängsmossor, marklevande insekter, häckande och rastande myr-, strandängs- och simfåglar.
- Vår- och höstöversvämningar på strandängar. **Gynnar** starkt den rumsliga utbredningen av de blötare typerna av våtmarksbiotop, och därmed de organismer knutna till denna miljö.
- Dämning och översilning av särskilda våtmarkstyper. Som föregående punkt, men dåligt känt.

Nyttjande av eld i jordbrukslandskapet:

- Bränning och eventuell störning av marken på sandrika jordar och ljunghedar. **Gynnar** tidiga successionsarter, exempelvis örter på risens bekostnad i sand- och ljunghedar, örter på gräsens bekostnad i sandstäpp. Vidare gynnas värmekrävande mark- och dynginsekter, insekter knutna till sandblottor, exempelvis grävande arter, samt marksvampar.
- Svedjebbruk i skogsmark. **Gynnar** brandväckta kärlväxter, marksvampar, ved-, brand- och markinsekter, samt arter knutna till efterföljande lövsuccessioner.
- Vildbränder eller medveten bränning av utmarksskog med brandhistorik. **Gynnar** skogens brandberoende arter, samt arter knutna till brandtåliga träd, fr.a. tall.

Åkerbruk:

- Odling utan herbicider och pesticider. **Gynnar** alla örter bland åkerogräsen, insekter knutna till dem, samt insekter i allmänhet
- Odling av värdväxter för halvparasiter, fr.a. lin. **Gynnar** värdväxtspecifika halvparasiter bland åkerogräsen
- Odling med grund jordbearbetning. **Gynnar** fleråriga åkerogräs och insekter som förpuppar sig i jorden.
- Odling utan långa vallperioder. **Gynnar** örter, fr.a. ettåriga åkerogräs, insekter knutna till dessa örter, samt marklevande insekter knutna till bar jord.
- Odling med små gödselgivor och ojämn sådd. **Gynnar** konkurrenssvaga åkerogräs genom minskad konkurrens från grödan samt markinsekter
- Ineffektiv frörensning. **Gynnar** sent drösande åkerogräs med sädesliknande frön.
- Grunt såddjup. **Gynnar** småfröiga åkerogräs och sådana som saknar gröningsvila på större djup.
- Odling på lätta jordar. **Gynnar** sandväxter bland åkerogräsen, samt marklevande och grävande insekter
- Trädesbruk, exempelvis i tvåsåde. **Gynnar** de flesta åkerogräs, örtrikedomen i stort och de insekter som är knutna till örterna. Vidare marklevande insekter och dyngbaggar.
- Lindbruk (tillfälliga åkrar i ängs- och betesmark). **Gynnar** samma arter som odling på lätta jordar samt sannolikt reproduktionen av ängs- och betesmarkens växter.

Slutsatser: Att skötseländringar ligger bakom de flesta av hoten mot biologisk mångfald i kulturlandskapet är väl känt. Denna studie visar att det är möjligt att identifiera några särskilt viktiga faktorer, både vad gäller biotopförlust och biotopförsämring. Vidare att bland dessa identifiera sådana komponenter i traditionell skötsel som är omistliga för biologisk mångfald. Sådana omistliga komponenter måste återinföras eller imiteras i dagens hävd.

Figur 11. Av alla skillnader mellan modern och traditionell skötsel, kan några faktorer antas vara särskilt viktiga för biologisk mångfald i skärgårdsbiotoper.

Figur 12. Biotopförlust som resultat av ändrat syfte med skötseln (Fig 11). Pilarna visar hur biotoper i skärgården övergått i varandra, och pilarnas tjocklek indikerar grovt hur vanlig en övergång varit.

JORDBRUKSPOLITIKENS UTFORMNING

De synpunkter som på olika sätt förts in av projektet i Sveriges arbete med CAP sammanfattas i *Lennartsson & Hoflin 2005*.

BRUKAREN SOM NATURVÅRDARE

En sammanställning av arbetssätt i samverkansprojekt finns i *Lennartsson m.fl. 2004*.

BILAGA 6: BESÖKSRESAN TILL UPPLAND OCH ÅLAND 28-30.9.2005

I slutet av september ordnades en studieresan till Uppland/Åland för nötköttproducenter med naturbeten. Sammanlagt deltog 42 personer och deltagarna var från sydvästra Finland, Åland och Uppland. Studieresan ordnades av Kulturmarksvård-projektet som strävar till att utveckla idéer och erfarenheter inom landskapsvården, t.ex. produktion av beteskött och förmedling av betesdjur och betesmarker. Syftet med resan var att lära av gårdsbesöken och att utbyta idéer och erfarenheter med producenter från andra regioner.

Under resan besöktes följande fem gårdar. Till sist deltagarnas utvärdering av resan.

Eva Medin Johansson och Anders Johansson, Tvärnö, Uppland den 29.9

På Mellangården har man satsat på att bredda sitt köttdjursbaserade skårgårdsjordbruk med turism och bo-på-lantgård verksamhet. Gården är totalt på 170 ha, varav 100 ha är naturreservat och djuren går över hela området. Stora arealer är planerade att glesas ut till skogsbete och för att klara av att beta all mark planerar man att utöka det nuvarande djurantalet och bygga en ny ladugård. För närvarande består besättningen av 16 st dikor (Hereford, Aberdeen Angus och olika korsningar) och planen är att utöka antalet till 30 moderdjur + rekryteringsdjur. Dessutom har man för betets skull nu 20 stycken tackor av Roslagsfår men planerar även att utöka dessa till 80. Fåren kommer att få flytta in i den gamla ladugården då den nya blir färdig. Roslagsfåren är små och behändiga att hantera och köra i motorbåt till beten på olika öar.

Eva berättar om bo-på- lantgård

Marken runt gården är kalkrik och starkt präglad av det småskaliga jordbruket. I det välbevarade kulturlandskapet är det gott om ek och omgivningarna lämpar sig väl för strövtåg och såväl

zoologiska som botaniska upptäcktsfärder. 25 hektar av marken är klassificerad som extra fin och därmed berättigad till tilläggsstöd. I samarbete med Upplandsstiftelsen bedriver man olika forskningsprojekt om hur olika betessätt såsom sent betespåsläpp och betesfria år påverkar artsammansättningen.

Förutom jordbruket är gårdens bo-på-lantgård verksamhet mycket populär, speciellt bland tyskar. Många gäster uppskattar islandshästarna och turridningsverksamheten som man håller på att bygga upp. Utvecklingen bromsas något av att hästarna är dyra att införskaffa. På gården finns även ankor och höns samt hundar och katter. Man erbjuder även guideade båt- och fisketurer med en familjemedlem som är utbildad sportfiskeguide med egen båt och utrustning att låna. På gården finns även ett av hälsomyndigheterna godkänt kök så man kan tillhandahålla full service och även ha cateringverksamhet. Att gårdens mångfald uppskattas av gästerna råder det ingen tvivel om då många återkommer år efter år.

Alexander Westerlund, Björnäs Uppland den 29.9

Alexander höll på att slutföra ett bygge för 80 dikor. I dags läge fanns 45 kor som var en korsning av Aberdeen Angus och Charolais, han satsar på att rekrytera själv för utökningen. Han hade 45 hektar skogsbete av vilket det mesta var arrende. I hans område fanns det bete att tillgå för betesägare ringer för att få betat. Då tar Alexander betesstöden, i vissa fall kommer han överens med betesägaren om en viss procentuell fördelning. För tillfället är betena på sex olika ställen, detta innebär att han också har 6 olika tjurar för betäckning.

Alexanders ladugårdsbygge

Bygget är beräknat till 1,5 miljoner och det kommer att hålla.

Byggnaden blir 48*18 m stor. Inredningen har han från Ydregrinden och korna kommer att hållas 20 kor/avdelning + en avdelning med 10 kor.

Stallsystemet blir liggbås med gummimattor, med en kalvgömma vid väggarna på 1,0 i bredd.

Det kommer att finnas tre liggbåsrader vilket gör att det blir fler än en ko per ätplats. Dikorna kommer att utfodras med blandarvagn.

Utgödslingen kommer att ske automatiskt med skrapor förutom under kalvningen som skall vara i mars-april. Korna kommer att få kalva i gamla ladugården, vilket innebär att han måste flytta djur en bra bit. I gamla ladugården kommer ungdjuren att inhysas på djupströbädd än så länge. Så här kommer både kvigor och tjurar att gå , eftersom han kommer att spara tjurar för slakt

Bygget har han fått bidrag för att bygga. Då Upplandsstiftelsen har påvisat att betesmarkerna Alexander låter beta är betydelsefulla, har Naturvårdsverket och Länsstyrelsen tillsammans bidragit med 50-55% av kostnaderna. Sedan har han blivit beviljat investeringsstöd och startstöd. Dessa bidrag har gjort att han är bunden 25 år eller att en annan bonde hyr ladugården och använder den för djur som betar naturbeten.

Inger och Christer Abrahamsson, Öster Mörtarö, Uppland den 29.9

Inger och Christer har en gård på 35 ha, marken består mest av skog. Sommaren 2002 byggdes en lösdriftsladugård och 2003 skaffades djur. Besättningen består av 22 dikor av Hereford och lite annan inblandning. Djuren föds upp på grovfoder och på betet på naturbetesmarker. Gården är intresserad av att börja med direktförsäljning av beteskött.

Gården betar naturbetesmarker. Inger och Christer berättade att efterfrågan på betesdjur är stor, markägare ringer och frågar om de kan få djur till sina marker.

Man använder fångstgrindar för att fånga in djuren på holmarna, fångstgrindarna används också på transportfärjan. För transportfärjan anlitas en entreprenör vilket kostar 1000€h.

Korna betäcks hemma, tjurarna är aldrig med ute på betesmarkerna. Före kalvningen förs korna till i en skild byggnad där kalvningen sker. Kalvningen sker i januari, då hinner kalvarna bli stora inför betessäsongen och kan bättre tillgodogöra sig betet. Tjurarna föds upp till 2-års ålder. de ges inget kraftfoder men hinner vara ute två betessäsonger. Tjurarna hålls i samma ladugård som di-korna, men man skulle vilja ha en skild enhet för tjurarna.

Ladugården är en lösdriftsladugård med liggbås. I liggbåsen finns mattor och kutterspån.

Utfodringen sker från ena långsidan som är öppen. Ensilaget bredds ut för hand. Foderbordet spolats och borstas ibland.

Ladugården är byggd med stomme av holländska fibercement-element med brädfodring på, taket är självbärande med trätakstolar i standardmått. Nocken är ventilerad vilket drar ut fukten och ljusinsläpp sker också från taket. Ladugården är 14 m bred från de bärande stolparna.

Ladugårdsgolvet borstades i samband med gjutningen för att inte bli halt.

Vattensystemet är cirkulerande för att inte frysa.

Gödselrännan skrapas två gånger dagligen, korna är inte rädda för skrapan. Gödselrännan fryser när det är kallt mer än 4-5 dagar. Värmesystem rekommenderas. I ena ändan av ladugården finns en nedgjuten uppsamlare för gödsel.

Ladugårdsbygget kostade ca 1,8 milj SKr, arbetskostnader ej medräknade. Man fick även bidrag och investeringsstöd.

Den färdiga ladugården tom på djur

Henrik Sundberg och Ann Mattsson, Bollstaholms Gård, Åland, den 30.9

Platsen där gården ligger har under lång tid varit bebodd av människor, vilket tydligast går att utläsa av de vikinga- och järnåldersgravar som går att finna på markerna. Under Gustav Vasas tid var gården säteri men var arealmässigt som störst under 1700-talet.

1922 kom Henriks farfar till Bollstholm. Ladugården var då i relativt dåligt skick, men den brann ner 1933. Gården bedrevs som mjölkgård fram till 1968, varefter produktionen övergick till köttdjur.

1992 tog Henrik över gården efter sina föräldrar. Förutom köttproduktion odlade han då lite lök och sockerbeter. Nu har han dock övergått till enbart köttproduktion. Idag består gården av ca 41 ha naturbetesmark och 60 ha åker.

Vid EU inträdet på slutet av 1990-talet började Henrik och Ann även med försäljning av köttpaket från gården för att på så sätt öka lönsamheten. 1999 byggde de ett gårdsstyckeri på gården där de arbetar 2 dagar per vecka med styckning och förpackning. Djuren slaktas dock på slakteri, varifrån djurkropparna transporteras ut till gården för styckning.

Bollstaholms Charolais

Det stora projektet för närvarande är ombyggnaden av ladugården invändigt där det ska bli lösdriftsstall för 54 kor.

Studiebesök hos Stefan Isaksson, Rågetsböle, Åland den 30.9

Stefan tog över gården 2002 och brukar 35 hektar åker (varav 10 hektar arrenderat) och 30 hektar naturbetesmark. Hans 23 dikor (Simmental) betar förutom naturbetesmarken även vallarna efter första ensilageskörden. Hela verksamheten drivs i ekologisk produktion. En maskinring gör allt maskinjobb på gården.

Första vintern stod korna uppbundna i ladugården, därefter har förbättringar införts varje år. Grundtanken när investeringarna görs är att de ska resultera i en mer lättarbetad ladugård. Detta är särskilt viktigt eftersom Stefan arbetar deltid utanför gården.

Korna går i lösdrift med gjuten betongplatta utanför ladugården. Vid kalvning står de uppbundna i ca två veckor. Korna utfodras ute på plattan och denna skrapas 2 ggr/år. Eftersom plattan är så stor (20 m²/ko) behövs ingen särskild gödselplatta. Betongplattan är 13,5 cm tjock och kostade mellan 25 och 40 € per m². Inredningen i ladugården är av trä vilket ger låg ljudnivå. Den låga ljudnivån i kombination med att det alltid är tänt ett svagt ledljus i ladugården ger lugna djur, berättar Stefan. Kvigorna står uppbundna medan tjurarna går i lösdrift.

Betongplattan utanför ladugården inspekteras

För att komma runt förbudet mot embryoinplanterade i ekologisk produktion importerar Stefan moderdjur från Sverige med kanadensiska embryon inplanterade. Tidigare var det en del problem med livmoderframfall i besättningen. Detta berodde troligen på selenbrist och sedan han börjat ge djuren ett annat mineralfoder med melass inblandat har problemen minskat.

Naturbetesmarken är uppdelad i 3-4 olika fällor. Stefan påpekar att det är viktigt att prata mycket med korna på betet för att hålla dem tama. När ett djur behöver fångas in är lasso ett mycket bra redskap, avslutar Stefan.

UTVÄRDERING AV RESAN – DELTAGARNAS KOMMENTARER

Vilka intryck fick du av resan?

Utgående från svaren och kommentarerna i utvärderingsblanketten, verkar deltagarna ha varit nöjda med resan och researrangemangen. Resan upplevdes som välorganiserad, lärorik och intressant, tidtabellen lämplig med utrymme för såväl diskussion som bekantande med besöksgårdarna. Besöksmålen anses ha varit tillräckligt mångsidiga och varierande. Många verkar ha uppskattat en resa, där man får träffa andra djurägare som bedriver liknande verksamhet. Ideér, erfarenheter och kontakter böts flitigt. Nya lösningar och synpunkter beträffande konstruktionsarbeten, betesgången och annan verksamhet diskuterades fram under resan. Det uppskattades också att resan var ett samarbetsprojekt och att landsgränser överskreds.

En del fick nya insikter om betesgången, lösdrift och betesmarker, och överlag ökade tron på det egna arbetets betydelse. Stämningen uppfattades som glad och positiv under hela resan. Det påpekades dock att resorna kunde ha varit kortare, och att programmet hade kunnat göras lite tätare.

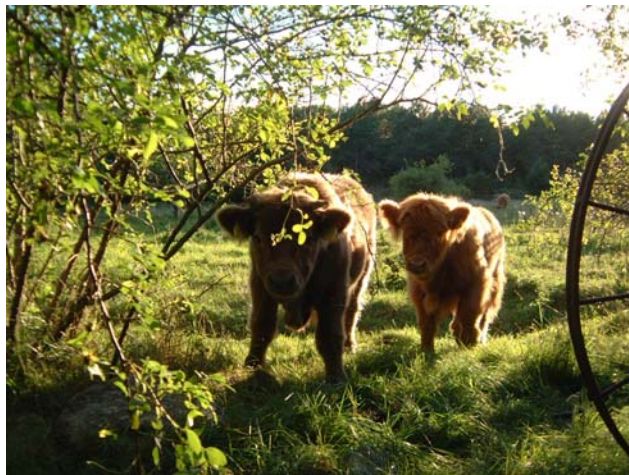
Hur kan du dra nytta av erfarenheterna från resan i din egen verksamhet?

Många uppger sig ha fått nya idéer och lösningar vad gäller bygglösningar, djuruppfödning och tillväxt, i samband med både framtida planering och nuvarande verksamhet. Konkreta exempel, såsom stängsel- och utfodringslösningar, installation av båsmattor, planering av betesköttsförening på Åland, utlåning av djur för naturbetesverksamhet, utveckling av ett distributionsnätverk av beteskött till de lokala butikerna och utveckling av förädlingsverksamhet ges som utvecklingsförslag. Andra fick inspiration för utvecklande av den egna verksamheten med t.ex. turistföretagande eller försäljning av färdigt styckat kött. Många upplever att de lärt sig mer om att förbättra verksamheten i en både miljövänligare och ekonomiskt mer lönsammare riktning, och att de fått stöd för det egna arbetet. Bland deltagarna väcktes också frågor och förundran kring varför inte fler miljöplanerare deltog i en resa, som på ett så konkret sätt visar djuruppfödarens verklighet.

Vilken typ av gårdar skulle det löna sig att besöka i framtiden om flera resor ordnas?

Deltagarna var mycket nöjda med gårdsbesöken, men en del kommenterade att många av gårdarna var tekniskt rätt lika, speciellt på den svenska sidan. Man upplevde också att gårdarna kunde ha förberett sig bättre inför besöken, för att smidigare kunna förmedla och lära ut sitt specialkunnande. I övrigt önskades besök till fler djurgårdar, köttdjurgårdar, fårfarmar och gårdar med lantraser. Besöksobjekten kunde också kanske variera mer – en del ville besöka stora, andra små gårdar. Man önskade också få lära sig mer om arbetsteknik (t.ex. om restaurering av betesområden), om köttdjurgårdar med lösningar för lösdrift, köttproducenter med gemensamt slakteri, chark- och förädlingsföretag, vidareförädling av kött, lösningar på uppsamlande av gödsel, verksamheter som kan ge ekonomiska tillskott osv.

Bilaga 7: RESERAPPORT FÖR HIGHLAND-CATTLE STUDIERESAN TILL JURMO OCH NAGU

Intresset för highland cattle har de senaste åren ökat kraftigt i både Sverige och Finland. Anledningen antas vara att de är lättskötta och tåliga med blygsamma krav på sina byggnader. I många fall räcker det med en torr liggplats och oftast trivs de ändå bäst ute trots kyla och dåligt väder. De anses vara goda slyröjare på igenvuxna betesmarker, men en av orsakerna till deras stigande popularitet är ändå antagligen deras lurviga och uroxaktiga utseende. Trots ökat popularitet har många intresserade inte fått möjlighet att lära sig mera om rasen och dess skötsel. Bland dem som redan skaffat sig highland cattle har en studieresa efterfrågats för att utbyta erfarenheter och se hur andra har löst praktiska frågor kring djurhållningen och då i synnerhet hur vinterdjurhållningen har ordnats på andra gårdar.

Därför styrde de förväntansfulla åländska deltagarna den 26.2. 2006 kosan via Ålands "highland cattle mecka" Jurmo på Brändö. På Jurmo blev vi mottagna av Leif Lundberg på Djurmo turism ab som hjälpte oss till rätta på vandrarhemmet och berättar om verksamheten och om de nu ca 20 Highländarna som hjälper till att sköta betesmarkerna på Jurmo. Djurmo turism äger djuren men arrenderar ut dem till en jordbrukssammanslutning som sköter det praktiska med djuren, betesmarkerna och jordbruksstöden. Av arrendetekniska skäl har man endast grundstöd för de naturbetesmarker man sköter. Den övervägande delen mark som man sköter är arrenderad och skulle utan djuren växa igen allt mera. På Djurmo turism var man själv mycket intresserade av att se hur andra löst frågan med vinterdjurhållningen då djurantalet nu börjar bli så stort att djurhållningen för markens skull måste struktureras upp och investeringar i detta sannolikt måste göras.

Följande dag tog vi färjan över till Osnäs där en abonnerad buss väntade på oss. Då vi på förmiddagen anlände till Högsar gård i Nagu blev vi mycket hjärtligt mötta av Karl-Gösta "Jösse" Eklund som den kalla februaridagen visade oss djuren och betesmarkerna samt redogjorde för gårdens historia. Här anslöt sig tre deltagare från Åboland till sällskapet. Jösse berättade och visade hur man ordnat vinterdjurhållning och de planer för förbättringar som man hade i framtiden, hur utfodringen sköttes, om fördelen med sambete med nöt och får, hur stöden för gårdens naturbetesmarker såg ut mm praktiska saker som vi vill veta. Många var mycket

intresserade av hur aveln på gården fungerade och diskussionerna blev många och livliga.

Högsar Gård i Nagu.

Efter det intog vi en utsökt lunch på Strandbo hotell. Efter lunchen presenterade Annalena Sjöblom från Västanfjärds leader-highlandprojekt deras lokala landskapsvårdsprojekt. Efter det startade vi mot Janne och Teija Karlsson som började med Highland Cattle för 3 år sedan. Många ansåg det anmärkningsvärt hur många svarta highländare Janne och Teija hade och man började diskutera ett eventuellt avelsutbyte då det råkade sig så att de senaste åren nästan uteslutande fötts tjurar på gården.

Karlssons kossa.

Efter en lång och intensiv dag var det dags att styra kosan hemåt igen, förhoppningsvis lite klokare och dessutom med många nya bekanskap.

I utvärderingen som de åländska deltagarna gjorde var, med ett undantag, omdömena positiva. Kommentarer som: "intressant att se hur andra gör och hur de löst olika saker" och "bra att ha fått kontakt med andra som har highländare" och "intressanta studiebesök" förekom ofta. Den enda negativa kommentaren gällde resan som en ansåg vara alltför lång i förhållande till de studiebesök som gjordes.

Camilla Nyberg-Selander, projektledare, Ålands hushållningssällskap. 15.3.2006

WWF-röjningsläger augusti 2005

Tidigt i projektet diskuterades möjligheten att ordna ett röjningsläger i WWF:s regi på Åland. Men det var många praktiska frågor som måste lösas såsom finansieringen, att snabbt hitta intresserade markägare med lämpliga områden och framför allt att få WWF att vilja ordna ett röjningsläger på Åland. På ett av de första informationsmötena för allmänheten om projektet var det en intresserad markägare som ville ha hjälp med att planera restaureringen av sina gamla hagmarker som inte betats på flera årtionden. På gården fanns då hästar och får men man planerade även att skaffa nöt. Vid ett besök i fält sommaren 2005 kunde man konstatera att markerna i fråga till stor del var gamla hagar med flerhundra åriga ekar och lövängar som vuxit igen en hel del. Insatsen var så omfattande att markägarna började tveka inför allt arbete, i synnerhet beträffande den mycket igenvuxna ön Bockholmen. Området hade ingått i Alvar Palmgrens dokumentation från 1915-1917 över trettio av de finaste lövängarna på Åland. De fanns även med i den senaste naturvårdsinventeringen från 1970-talet och området bedömdes ha sådana kvalitéer att det föreslogs inrättas som naturskyddsområde.

Efter den långa tiden utan skötsel var de nu dock mer eller mindre kraftigt igenväxta med hassel, en och sly, dock med mindre gläntor med fin ängsflora kvar. På Bockholmen, en ö som är ett par hektar stor, krävdes stora röjningsinsatser före betesdjuren åter kunde släppas dit. Röjningsarbetet på holmen försvårades av ö statusen då det innebar att man inte kunde använda sig av maskiner i arbetet. Allt som röjdes måste även tas om hand på plats, främst genom att brännas. Markägarna ställde sig positiva till att ett röjningsläger skulle ordnas på deras marker varefter projektet kunde föreslå för WWF att hålla ett läger på området. För att ordna den externa finansieringen lämnades en ansökan till Ålandsbanken som årligen delar ut en del av avkastningen från sitt miljökonto till olika miljöprojekt.

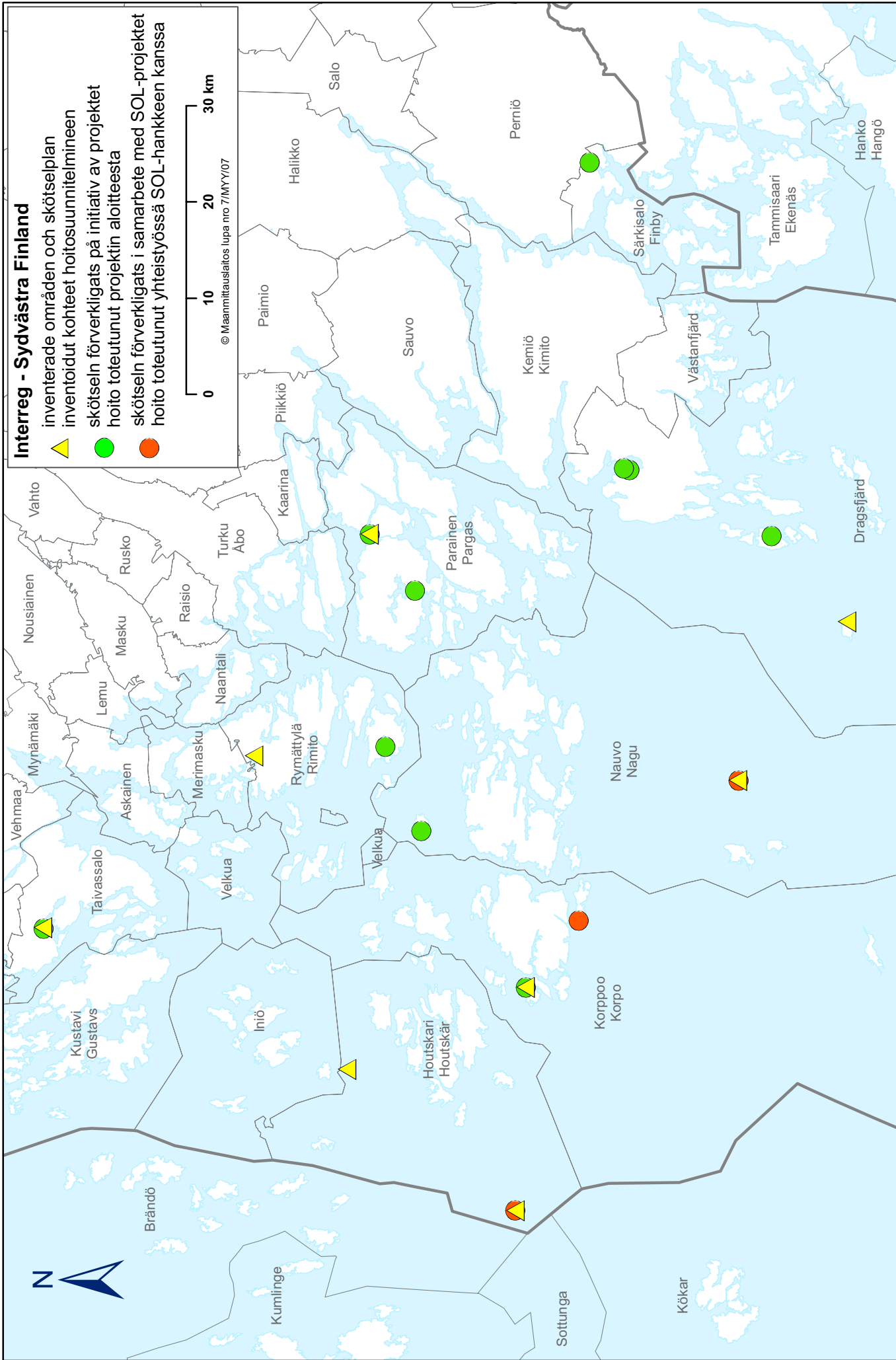
Våren 2006 fick projektet besked om att såväl WWF som Ålandsbanken ställde sig positiva till lägret och tidpunkten fastställdes till 29.7-6.8.2006. De ansvariga för lägret ville i god tid bekanta sig med området och gå igenom hur restaureringsarbetet på lägret skulle läggas upp. Därför träffades WWF:s och landskapsregeringens representanter, markägarna och projektplanerarna på Åland och Sydvästra Finlands miljöcentral den 12:e maj för att hitta en för områdena lämplig strategi. Markerna bestod av flera olika områden och man prioriterade att restaurera de finaste områdena först och i mån av tid fortsätta i de andra. Det fanns ingen större oro över att lägermedlemmarna skulle bli arbetslösa då arbetsuppgifterna är många, allt ifrån att röja sly, hugga ner yngre träd till att släpa bort materialet och bränna ris. Intresseanmälan för att delta i lägret gjordes till WWF, men två platser hade reserverats för ålänningar. Ett upprop gjordes genom Ålands natur- och miljömedlemsblad samt till ungdomsföreningen Punkt men tyvärr hörde inga intresserade av sig.

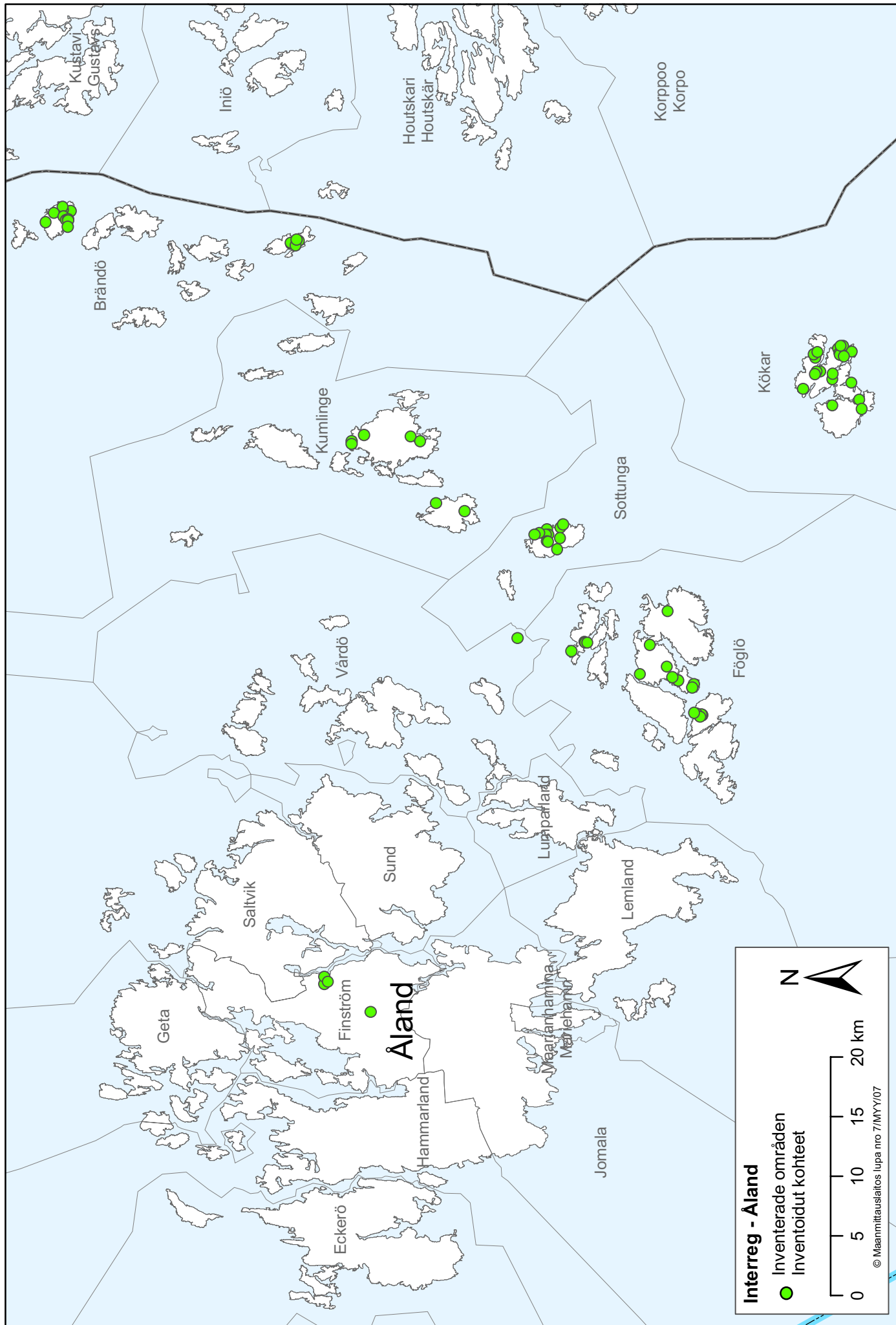

WWFs röjningsläger planeras i samarbete med, från vänster, Jörgen Eriksson från Ålands Landskapsregering, markägare Ulf Perander, Harri Karjalainen från WWF och Kulturmarkvårds projektledare på Åland, Camilla Nyberg-Selander

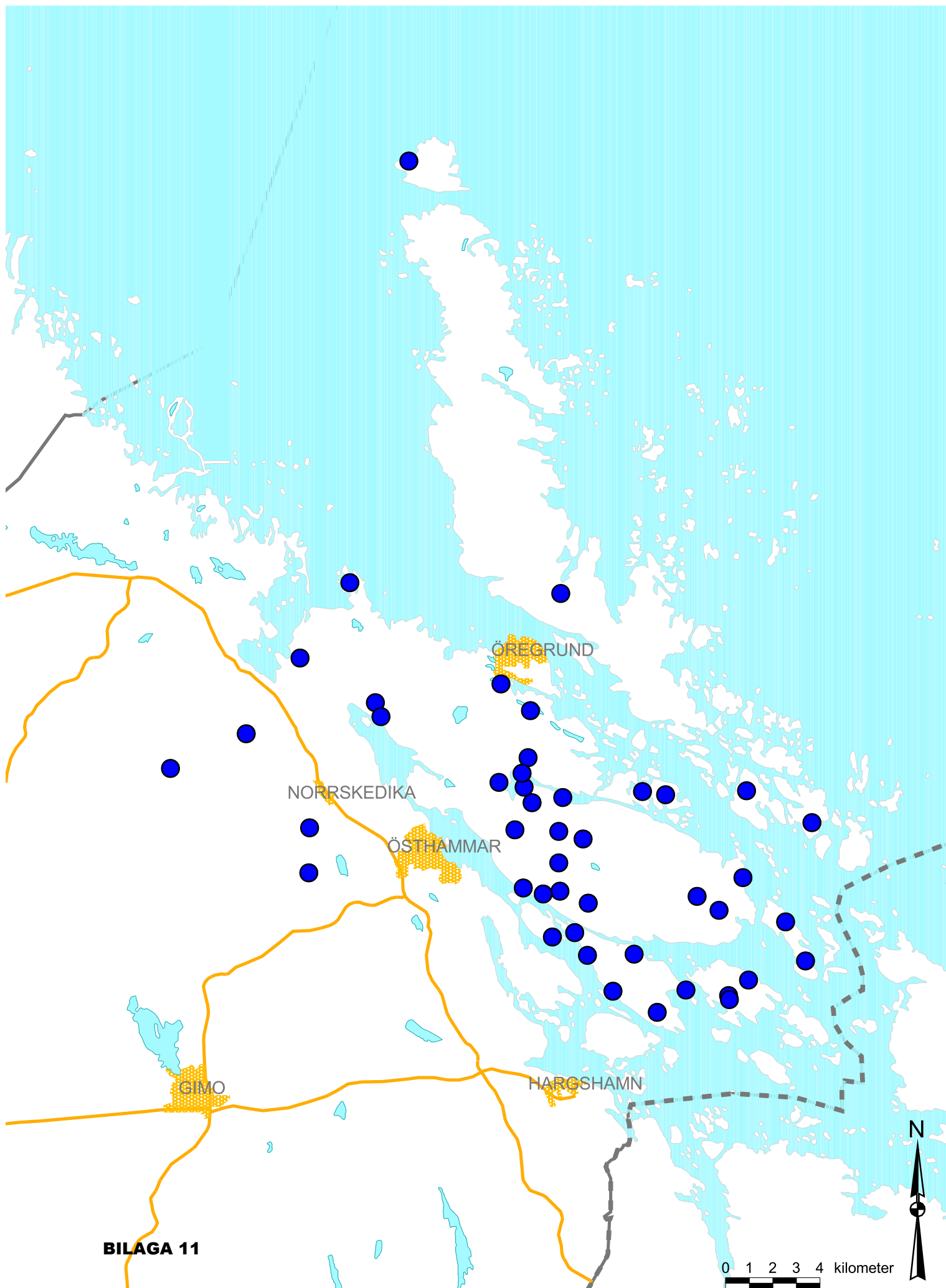
Den 29.7 på eftermiddagen anlände de 18 ivriga röjarna, 16 finländare och 2 st italienare. Under kvällen gjorde de sig hemmastadda och byggde upp sitt läger. Morgonen därpå började det egentliga arbetet att röja enar ute på Bockholmen. För att vara säker på att arbetet skulle utföras till markägarnas belåtenhet planerades röjningen noggrant på plats med dem, arbetsledaren och representanter från Sydvästra Finlands miljöcentral. Ett demonstrationsområde röjdes fram för att åskådliggöra hur resultatet skulle bli. Markägarna kunde även styra vilka träd som skulle sparas genom att märka ut dem med färgband. Markerna föreföll än mera igenväxta nu då löven skuggade det mesta av marken jämfört med besöket som gjordes på våren. På tisdagen var massmedierna inbjudna till en uppskattad pressinformation om lägret i teori och praktik. Även Ålandsbanken deltog i egenskap av finanssär. Lägret uppmärksammades i 3 fylliga artiklar i de lokala tidningarna och Hufvustadsbladet.

Röjningsarbetet höll på i tre dagar före det var dags för en välförtjänt vilodag för lägerdeltagarna. En buss tog dem till Stenåldersbyn i Långbergsöda och på en guidad rundvandring på Kastelholms slott. Dagen avrundades med fria aktiviteter i Mariehamn. De tre följande dagarna fortsatte röjningsarbetet och nu tog en del av lägerdeltagarna i tu med de med hassel och sly igenvuxna ekområdena på Ekudden. Ett modellområde röjdes fram här med och markägarna markerade träd som de önskade att skulle sparas. Ute på Bockholmen kunde man bränna riset medan röjningsresterna på Ekudden skulle föras för flisning senare. Dagarna gick snabbt och markägarna var mycket nöjda med lägret. Även WWF tyckte att lägret var mycket lyckat och betecknade det som ett "lyxläger" då det fanns tillgång till bastu, båtar och fiske på fritiden. Nästsista dagen hämtade markägarna lägerdeltagarna med traktor och förde dem till gården där man erbjöd djuren lövkärvar som man bundit då man återhamlat några askar ute på Bockholmen. Markägarna bjöd på korv med dryck och ville på detta sätt visa deltagarna sin uppskattning för det hårda arbetet. De sista dagarna på lägret var Bockholmen åter i sådant skick att fåren för första gången på lång tid kunde föras ut dit på bete igen. Även Ekudden betades för första gången på långa tider under hösten.

Upplandsstiftelsen, besökta gårdar 2005 och 2006

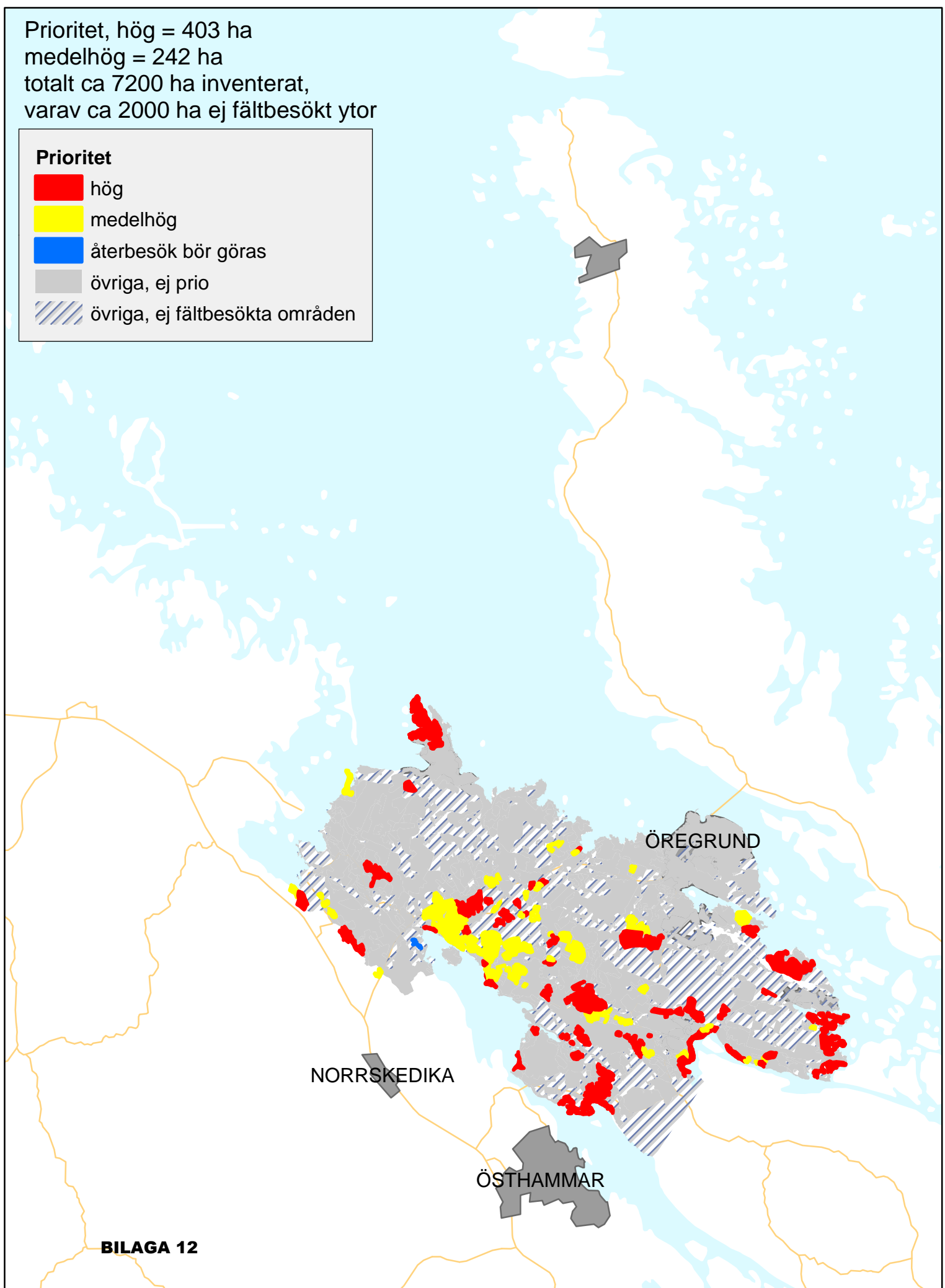

Upplandsstiftelsens kartering av gamla ängs- och hagmarker på Norrön

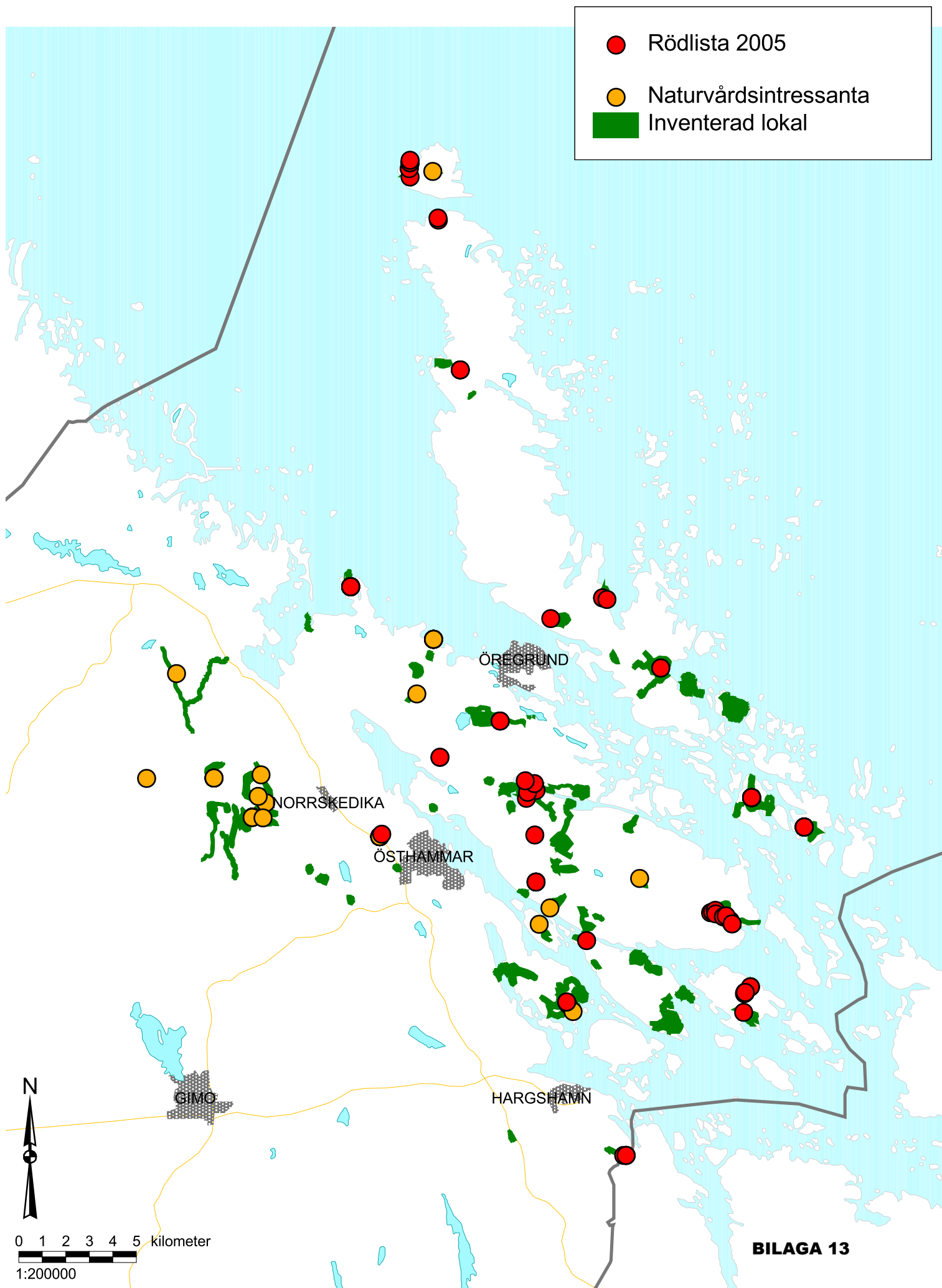
Prioritet, hög = 403 ha
medelhög = 242 ha
totalt ca 7200 ha inventerat,
varav ca 2000 ha ej fältbesökt ytor

Prioritet

- hög
- medelhög
- återbesök bör göras
- övriga, ej prio
- ▨ övriga, ej fältbesökta områden

Upplandsstiftelsen, fjärilsinventering 2005 och 2006

BILAGA 14, TABELL 3

Uppföljning av indikatorer/ förväntat resultat

Åtgärd 1.2, Näringslivsutveckling

Projekt: Kulturmarksvård - länken mellan människa och natur

Generella indikatorer:						
Sysselsättning:	Antal personer som erhållit arbete i regionen med hjälp av programmets genomförande	Antal nya bestående arbetstillfällen	Antal män	Antal kvinnor		
		Antal nya tillfälliga arbetstillf.	F: Salmi 0,1	F: Rapo, 0,54		
			S: Wissman, 0,3	Markkula, 0,08		
			Aspman, 0,39	Koski, 0,2		
			Svensson, 0,02	S: Persson, 0,84		
			Stolpe, 0,03	Pihlgren, 2		
				Petersen, 0,11		
				Linkowski, 0,02		
				Saloniemi, 0,05		
				Barck, 0,08		
				Å: Hammarström, 0,25		
				F: Lehtomaa, 0,75		
	Antal bevarade arbetstillfällen					
			S: bonde, 1	Franzén, 2,5		
			bonde, 1	S: Hoflin, 1,22 (Overud vik.)		
			Lennartsson, 0,03	Å: Nyberg-Selander, 1,7		

Legitimitet och institutionalitet	Aktörernas uppfattning av det mervärde som det gränsregio- nala samarbetet tillför regionen	Antal organisationer med inform. kontakter	Fortstyrelsen	Skärgårdsstiftelsen
			Museiverket	Skogsstyrelsen
			Eg-Finl TE-central	Jordbruksverket
			Finska hushålln.sällskapet	Linköpings kommun
			Ravakka ry	Stockholms universitet
			I samma Båt rf	Ålands Landskapsregering
			WWF Sverige	Ålands Landsbygdscentrum
			Naturvårdsverket	Ålands producentförbund
			Länsstyrelsen i Uppsala	Landsbygd 2006
			Östhammars kommun	Ålands Natur o miljö
			Hush.sällskapet i Sthlm, Uppsala	Ålands landskapsarkiv
			Lantbrukarnas riksförbund	Djurmo turism, Jurmo
			Gräsöfonden	Tvärnö hembyggsförening
			Söderösn hembygdsförening	Norrhälje naturv. Fond
			Nat.skyddsföreningen i Östham	Blidö skärgårdsförening
			Upplandsmuséet	LRF Börstils socken
		Antal organisationer med form.	Sydv Finl miljöcentral	Fåravelstörelsen
		gränsöverskridande nätverk	Upplandsstiftelsen	föreningen Ålandsfåret
			CBM	WWF Finland
			Ålands hush.sällskap	Region Åboland
			Skärgårdssmak	Vakka-Suomen keh.keskus
			Sydkustens betesk.prod rf	NM Skärgårdssamarbete
Profilerings				
	Kunskap om regionen och dess profil utanför regionen	Antal media händelser		
		Antal besök av journalister Finland		
			9.5.2005 Radio Vega Åboland	
			Lommen Nr 1 2005	
			24.6.2005, Åbo Underrättelser	
			17.6- 10.7.2005, Pargas Bostadsmässa	

			17.8.2005, Turun Sanomat	
			17.8.2005, Salon Seudun Sanomat	
			7.10.2005, Landsbygdens folk	
			Tidskriften Skärgård Nr 4/2005	
			WWFs pressmeddelande 1.8.2006	
			Turun Sanomat 26.8.2006	
			Festskrift för Skärgårdshavets temaår 2006. Delades ut åt bl.a.	
			Finlands president på slutseminariet.	
			10.3.2006, Landsbygdens folk	
			Radio Vega Åboland, 3.3.2006	
			Åbo Underrättelser, 4.3.2006	
			FST – Närbild, FST-kanalen 5.3.2006	
		16 st	FST-kanalen och TV2, 6.3.2006	
		Åland	Ålands Radio 20.10.2004	
			Intervju i Ålands Radio i december 2004	
			Artikel i Nya Åland den 9.2.2005	
			Artikel i Ålandstidningen den 2.3.2005	
			Ålands Natur och Miljös nyhetsbrev mars 2005	
			Landsbygdsnytt februari 2005	
			Nya Åland 12.9.2005	
			Nya Åland 13.9.2005	
			Ålandstidningen 13.9.2005	
			Nya Åland 3.10.2005	
			Nya Åland 4.3.2006	
			Nya Åland 3.3.2006	
			Nya Åland 2.8.2006.	
			Ålandstidningen 3.8.2006 .	
		15 st	Hufvustadsbladet 2.8.2006.	
		Sverige	TV4 riksnyheter, juni 2006	

				ATL, Affärstidning för lantbruket, januari 2005
				Pressmedd om skötselstriften
				Artikel i Östhammars nyheter
				TV4 nyheter
			6 st	BioDiverse 4/2006
				26 jordbruksföretag på resa
				ca 15 köttproducenter
				6 samarbeten kring fältvandringar och evenemang
				153, bymöten, studieresor
				2
				45
			Antal	
			ha	880
			antal kontakter	244
			markägare	
			antal lokala entreprenörer	98
Övriga egna indikatorer				
	Nya miljöstödsavtal		Antal	45
	Hektar som börjat skötas		ha	880
	Kontakt mellan djur- och markägare		antal kontakter	244
	Antal lokala entreprenörer		antal entreprenörer	98